

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**MUHAMMED SAİD HÂDİMÎ'NİN BERİKA ADLI
ESERİNDE KALP HASTALIKLARI VE TEDAVİ
YÖNTEMLERİ**

Reşat TEBER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Doç. Dr. Betül GÜRER**

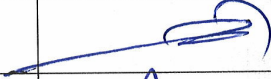

Konya-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Reşat TEBER
	Numarası	168106061001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Betül GÜRER
	Tezin Adı	MUHAMMED SAİD HÂDİMÎ'NİN BERİKA ADLI ESERİNDE KALP HASTALIKLARI VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Muhammed Saîd Hâdimî'nin Berîka Adlı Eserinde Kalp Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri başlıklı bu çalışma 25/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Betül GÜRER (Danışman)	
2	Prof. Dr.	Dilaver GÜRER	
3	Dr. Öğrt. Üyesi	Süleyman NAROL	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Reşat TEBER		
	Numarası	168106061001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	Muhammed Saîd Hâdimî'nin Berîka Adlı Eserinde Kalp Hastalıkları Ve Tedavi Yöntemleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Reşat TEBER

İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTITÜSÜ
--	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Reşat TEBER
	Numarası	168106061001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Tasavvuf
	Programı	Tezli Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Betül GÜRER
	Tezin Adı	MUHAMMED SAİD HÂDİMÎ'NİN BERİKA ADLI ESERİNDE KALP HASTALIKLARI VE TEDAVİ YÖNTEMLERİ

ÖZET

Mutasavvıflar Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere kurtuluşa ermek için selim bir kalple Allah'ın (c.c.) huzuruna çıkmayı hedeflemişlerdir. Bunun yolunu ise nefsi terbiye etmek ve kalbin hastalıklarını tanıyarak onun tedavisi için çalışmakta bulmuşlardır. Seyr-i sulûk her kişi için farklı şekillerde olabilir. Fakat tıpkı bedenimizdeki hastalıklarda olduğu gibi kalp hastalıklarının da tanısı değişmez, tedavi yöntemleri farklılık gösterir. Bu noktadan hareketle çalışmamızda 18. yy. Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Ebû Said Hâdimî'nin Berîka adlı eserini kalp hastalıkları konusu bağlamında inceledik. İki bölümden oluşan tezimizde bu hastalıklara yer verdik. İnceleme aşamasının ardından diyebiliriz ki klasik eserlerde de bu konulara yer verilmiş ve üzerinde durulmuştur. Tüm bunların sonucunda ise görmekteyiz ki kalp hem beden hem de ruh için merkezdir. Dünyevî ve manevî huzuru yakalamak için sürekli korunması elzemdir.

Anahtar kelimeler: Hâdimî, Berîka, Kalp Hastalıkları, Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 201 0060 Faks: 0 332 201 0065 Web: www.konya.edu.tr E-posta: sosbil@konya.edu.tr

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Author' s	Name and Surname	Reşat TEBER
	Student Number	168106061001
	Department	Basic Islamic Sciences Division Sufism
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)
	Supervisor	Doç. Dr. Betül GÜRER
	Title of the Thesis/ Dissertation	HEART DISEASES AND TREATMENT METHODS ON THE WORK BERİKA OF MUHAMMED SAİD HÂDİMÎ

ABSTRACT

As it is mentioned in the Holy Qur'an, to reach salvation, The Sufis aim to appear before Allah (c.c) with a sound heart. They've found the way for this by disciplining the essence and by diagnosing the diseases in the heart and working to heal them. Seyr-I suluk could be in different forms for everyone. However, just like the unchangeable diagnosis of the illnesses in our bodies, the diagnosis of the heart illnesses would not change too but healing methods differ. Therefore, we've studied the work named Berika of Ebû Said Hadimi, in the context of "heart diseases", who was a Sufi in the 18th century Ottoman Era. We included these illnesses in our thesis which consists of two parts. After the study phase, we can say that these subjects are included and emphasized in the classical works too. Based on these results we see that heart is the hub for both the body and the soul. It (heart) is required to be protected to grasp earthly and spiritual peace.

Key Words: Hâdimî, Berîka, Heart Diseases, Birgivî, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA Tel: 0 332 201 0060 Faks: 0
332 201 0065 Web: www.konya.edu.tr E-posta: sosbil@konya.ed

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
Kısaltmalar.....	viii
Önsöz.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE KALP KAVRAMI

1. İmam Birgivi'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti Ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye.....	- 1 -
2. Hâdim'in Hayatı İlmi Şahsiyeti Eserleri ve Berîka	- 3 -
3. Kalp Kavramı	- 6 -
3.1. Kalbin İstilah Manası, İslâmî ve Tasavvufî Gelenekteki Mahiyeti	- 6 -
3.2. Kalp Kelimesini Karşılıyan Kavramlar	- 9 -
3.3. Kalbin Değişken Olması	- 16 -
3.4. Kalbe Gelen Düşünceler (Havâtır).....	- 17 -
3.5.Kalbin Çeşitleri	- 19 -

İKİNCİ BÖLÜM

BERİKA'DA KALP HASTALIKLARI

1. Berîka'da Kalp Hastalıkları	- 22 -
1.1. Riyâ	- 22 -
1.1.1. Riyâ'nın Tanımı.....	- 22 -
1.1.2. Riyâ'ya Sebep Olan Etkenler	- 24 -
1.1.2.1. Bedenle Riyâ.....	- 25 -
1.1.2.2. Şekli Olan Riyâ	- 25 -
1.1.2.3. Sözle Riyâ	- 26 -
1.1.2.4. Amellerle Riyâ	- 27 -
1.1.2.5. Arkadaş ve Ziyaretçilerin Çokluğu ile Riyâ.....	- 27 -
1.1.3. Riyâ'nın Dereceleri	- 27 -
1.1.4. Gizli Riyâ ve Alametleri.....	- 28 -
1.1.5.Riyâ'nın Tedavi Yöntemleri.....	- 29 -
1.1.6. Riyâ'nın Zıddı İhlas.....	- 30 -
1.1.6.1.İhlasın Dereceleri	- 31 -
1.2. Uzun Emel.....	- 34 -
1.3. Kibir	- 38 -

1.3.1. Ne ile Kibir Yapılır?	- 40 -
1.3.1.1. İlim.....	- 40 -
1.3.1.2. Amel ve İbadet	- 41 -
1.3.1.3. Haseb ve Neseble Gururlanmak	- 43 -
1.3.1.4. Güzellikle Mağrur Olmak	- 44 -
1.3.1.5. Malla Kibirleşmek	- 44 -
1.3.2 Kibri Teşvik Edip Hazırlayan Sebepler.....	- 44 -
1.3.4. Kibrin Karşısı Tevazu ve Tekebbür'ün Ortaya Çıktığı Yerler.....	- 45 -
1.3.6. Kibrin Tedavisi.....	- 46 -
1.4. Ucub	- 47 -
1.4.1. Ucub'un Hakikati	- 47 -
1.4.2. Ucub'un Afetleri	- 48 -
1.4.3. Ucub'u Meydana Getiren Âmiller.....	- 49 -
1.4.3.2. Kişinin Kuvvet ve Kudretinden Dolayı Kapıldığı Ucub	- 49 -
1.4.3.3. Kişinin Akıl ve Zekasından Kapıldığı Ucub	- 50 -
1.4.3.4. Şerefli Bir Neseb ve Soydan Kaynaklanan Ucub.....	- 50 -
1.4.3.5. Kişinin Zâlim Sultanların ve Yardımcılarının Soyundan Olmasından Kaynaklanan Ucub- 51	- 51 -
1.4.3.6. Kişinin Hizmetlerinin ve Evlatlarının Çokluğundan Kaynaklanan Ucub	- 51 -
1.4.3.7. Kişinin Malı Nedeniyle Kapıldığı Ucub	- 51 -
1.4.3.8. Kişinin Yanlış Görüşle Kapıldığı Ucub	- 52 -
1.4.3.9. Kişinin Din Nedeniyle Kapıldığı Ucub	- 52 -
1.4.3.10. Kişinin Amelini Nefsine İzâfe Etmesiyle Kapıldığı Ucub	- 53 -
2. Haset.....	- 54 -
2.1. Hasedin Hükmü.....	- 56 -
2.2. Gıpta.....	- 59 -
2.3. Kıskançlık	- 59 -
2.4. Hasedin Afetleri ve Tedavi Yöntemleri	- 61 -
3. Dünya Sevgisi	- 64 -
3.1. Dünya Sevgisinin Tarifi	- 64 -
3.2. Dünya'nın Afetleri	- 65 -
3.3. Dünya Sevgisinin Kaynağı Mal Sevgisi.....	- 70 -
3.4. Dünya İş Hakkında Hüzünlenmek	- 70 -
3.5. Dünya ve Mal Sevgisinin Tedavisi	- 71 -
4. Gıybet.....	- 72 -
4.1. Gıybeti Teşvik Eden Sebepler	- 78 -
4.2. Gıybetin Afeti ve Çeşitleri	- 80 -
4.3. Kalp ile Gıybet.....	- 82 -
4.4. Gıybeti Ruhsatlı Kılan Özürlü	- 83 -

4.5. Gıybetin Tedavisi.....	- 84 -
5. Öfke.....	- 85 -
5.1. Öfke'nin Hakikati.....	- 87 -
5.2. Öfke'nin Tedavisi ve Terk Etmenin Fazileti.....	- 88 -
6.Hırs.....	- 92 -
6.1. Hırsın Afetleri.....	- 95 -
6.2. Hırs'ın Tedavisi.....	- 97 -
Sonuç.....	- 101 -
Bibliyografya.....	- 103 -

Kısaltmalar

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.md.: Adı geçen madde
a.g.t : Adı geçen tez
a.s. : Aleyhisselam
b. : İbn
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
c.c. : Celle Celâluhu
çev. : Çeviren
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
nşr. : Neşreden
ra. : Radıyallâhu anhu
s. : Sayfa
sad. : Sadeleştiren
s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy. : Sayı
TTK : Türk Tarih Kurumu
vb. : Ve benzeri
Yay. : Yayınları

Önsöz

Allah (c.c.) insanlara rahmet olarak her devirde bir uyarıcı görevlendirmiş, her kavme bir peygamber göndermiştir. Bu tebliğ görevini en son Hz. Muhammed (s.a.v.) üstlenmiş ve açtığı yoldan sahabiler ardından tabiin, tebe-i tabiin ve veliler yürümüş, insanlara rehber olmaya devam etmiştir. Bu sebeptendir ki alimler peygamberlerin varisleridir. Elbette emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker her müslümanın görevidir. Fakat özellikle elinde meşalesiyle insanları aydınlatan önder veliler vardır. 16. asırda yaşamış İmam Birgivî de kendi devrinde bu görevi üstlenmiştir. Kendi devrinde toplumsal ahlaka ilişkin olumsuz örnekleri ancak İslâm'ı yeniden anlatarak düzelteceğini düşünmüş ve bunun için din, ahlâk ve tasavvuf konularını içeren *et-Tarikatül Muhammediyye ve Siretül Ahmediyye* adlı eserini kaleme almıştır. Akabinde Ebû Said Hâdimî aynı görevi üstlenmiştir. Kendisi medrese geleneğinde yetişmiş seçkin bir müderris ve şeyh olmasının yanı sıra ona nispet edilen tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve akaide dair birçok eseri mevcuttur. Özellikle de *et-Tarikatül Muhammediyye ve Siretül Ahmediyye* eserine şerh olarak yazdığı beş ciltlik *Berika'sı* hem kendi döneminde insanları bilinçlendirme aracı olmuş hem de tekke ve medreseler arasındaki gergin havayı yumuşatarak ümmetin ortak bir paydada buluşmasına yardımcı olmuş, sonraki devirlere ışık tutmaya da devam etmiştir.

Bu eserden fayda sağlamayı ve bu ışık hüzmesine farklı pencereler açarak ışığının daha fazla yayılmasını murad ettik. Bu amaçla tezimizin merkezini *Berika* olarak belirledik. Çok farklı konulara izahat getiren eserde dikkatimizi kalp hastalıkları bahsi celp etti. Bilindiği üzere manevi hastalıklar zahiren belirtisi olan hastalıklar gibi değildir. Gafil olana gizli kalır. Kul ilimle aydınlanmazsa bu kalp hastalıkları onun kalbinde gizli ve örtülü kalmaya devam eder. Ancak ilim ve marifetle gözetlenince açığa çıkar. Evvela kişinin bir adım atıp bu hastalıkları bilmesi ve kendisinde de mevcut olup olmadığını kontrol etmesi gerekmektedir. Şu bir gerçektir ki, akıl sahibi bir müslüman, kalp hastalıklarının ne kadar tehlikeli olduğunu, kişinin sonsuz hayatı olan ahiretini ne rezil duruma getirdiğini öğrendiği an hemen bu hastalıkları tedavi yoluna gidecektir. Biz bu çalışmamızda kalp ehli ulemanın işaret ettiği hastalıkların tehlikelerini ve bunlardan kurtulmanın çeşitli yöntemlerini anlatmaya gayret ettik. Çalışmamızda konu başlıklarını açıklarken öncelikle ayetlerden örneklere sonra hadîs-i şerîfler üzerinden izahlara yer verdik. Daha sonra pergelimizi *Berika* üzerinde sabitleyerek sūfî

gelenekte konuya nasıl yaklaşıldı, klasik eserlerde ne gibi açıklamalar ve reçeteler verildi inceledik, ahenkli bir şekilde sunmaya gayret ettik.

Çalışmamızda Berîka haricinde en çok yararlandığımız eserler *er-Riâye*, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, *Kimyâ-yı Saadet*, *Kuşeyrî Risâlesi*, *Taarruf*, *Kûtü'l-Kulûb* gibi tasavvufta başvuru kaynağı sayılan eserler yer almaktadır. Buna ek olarak konu ile alakalı diğer eserleri tespit edip güncel çalışmalarla birlikte tezimizde yer verdik.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genişçe kalp kavramı ele alınmış, Birgîvî ve Hadimî hayatları hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise kalp hastalıkları başlıklar halinde kapsamlı bir şekilde tarif edilip tedavi yöntemleri anlatılmıştır.

Tüm bu süreçte çalışmamıza yön veren, her türlü desteğiyle yanımızda olan kıymetli danışmanımız Doç. Dr. Betül Gürer hocamıza en kalbi teşekkürlerimizi sunuyoruz. Aynı zamanda görüşleriyle ufukumuzu genişleten ve çalışmamızı yakinen takip eden Prof. Dr. Dilaver Gürer hocamıza da teşekkürlerimizi arz ederiz.

Reşat TEBER
Konya - 2019

BİRİNCİ BÖLÜM
TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE KALP KAVRAMI

TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE KALP KAVRAMI

Kalp, insanın zahiri anlamda hayatını devam ettirebilmesi için ne kadar gerekliyse bâtını olarak da ruhun hayat bulması için o kadar gereklidir. İmanın asıl mahalli kaptır ve kişinin dili ile söylediğinin Hak nazarında geçerliliği ancak kalbin tasdikiyle mümkündür. Maddi ve manevi iyiliğin kalitesi kalp ile doğrudan ilgilidir. Çünkü kalp madden en hayati organ konumundayken manevi olarak da Allah'ın (c.c.) nazargâhıdır. Tüm manevi haller kalp vasıtasıyla olur. Kalp ne kadar huzurluysa, temizse kişi de o derecede Rabb'ine yakındır. Kalbini hastalıklardan kurtarıp güzel ahlâk ile süsleyen kişiye insan-ı kâmil denir. İşte bu şekilde kemâle eren kimse de nefsin arzu ve esaretinden kurtulup gerçek hürriyete ermiş demektir. Tasavvuf ehlinin çabaları ise bu hürriyet halini elde etmek içindir. Bunun yolu da ancak insanın ihyasından geçer ki bu ihya hareketi kalpten başlar.

Konu itibariyle her ne kadar manevi hastalıklar ve tedavi yöntemleri üzerine çalışma yapacak olsak da kalp hastalıklarından bahsetmeden önce kalbin mahiyetine dair ön bilgiler vermeyi uygun gördük. İslami literatürde kalp kavramının çeşitli lafızlarla ele alındığını görmekteyiz. Gerek ayet ve hadisler ışığında gerekse klasik tasavvufi eserlerde bu kavramın nasıl geçtiğini açıklamaya çalışacağız. Konuya giriş yapmadan evvel, çalışmamızın merkezine aldığımız *Berika* adlı eserin müellifi Muhammed Said Hâdimî'nin ve kendisinden ilham alarak şerh ettiği *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* eserinin müellifi İmam Birgivi'nin hayatlarına kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Böylece bu eserlerle bizlere ışık tutan şahsiyetleri bir nebze tanıyarak çalışmamızın çerçevesini göstermeyi murad ediyoruz.

1. İmam Birgivî'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti Ve *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*

Osmanlı âlimlerinin meşhurlarından, büyük velî İmam Birgivî (v. 981/1573) Kânûnî Sultan Süleyman (1520/1566) döneminde doğmuş, klasik Osmanlı eğitim sistemi içinde alanında yetkin ulemadan ilim tahsil ederek yetişmiş ve talebeler yetiştirmiş, değerli âlimlerden biridir.¹ Birgivî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti, idarî, hukukî, iktisadî, ilmî ve içtimâî birçok alanda yüksek bir İslâm medeniyeti haline gelmiştir.² O, yaşadığı dönemin ilmî, ahlâkî ve sosyal sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, Kur'ân ve sünnete olan bağlılığını hayatı boyunca düşünce ve davranışlarıyla göstermiş, bid'atlerle mücadele etmiş, ömrünü iyiliği emretmeye,

¹ Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kânûnî İle 46 Yıl*, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 7.

² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1975, c. 2, s. 307.

kötülükten sakındırmaya adanmıştır. Asıl adı Takıyyüddin Mehmed olan İmam Birgivi'nin tam künyesi Mehmed b. Pîr Ali b. İskender'dir.³ Balıkesir'in bir beldesi olan Birgi'de doğmuş ve bu yere nisbetle Birgivi diye meşhur olmuştur. Babası Müderris Pîr Ali, annesi Meryem hanımdır.⁴ Birgivi ilk tahsilini babasından yapmış, hafızlığını tamamlayıp Arapça ve mantık gibi ilimleri okuduktan sonra İstanbul Mahmutpaşa'da Küçük Şemseddin Efendi'den ders almış akabinde Haseki Medresesi'ne devam ederek devrinin meşhur alimlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi ve Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendi'den icâzet almıştır.⁵ Tahsilini tamamladıktan sonra Rumeli Kazaskerliğine atanmıştır. Daha sonra ise kassam-ı askerî olarak görevlendirilmiştir. Kassam-ı askerînin Osmanlı'daki görevi miras davalarında bizzat dava mahalline giderek gerekli tahkikatı yapıp ihtilâf hakkında bir neticeye vardıldıktan sonra davayı hükme bağlayan ve terekeyi vârisler arasında taksim eden şer'î memuru ifade etmektedir.⁶ Bu görev esnasında gördüğü yolsuzluklar ve halkın içine düştüğü cehaletle mücadele etmiş ve aynı zamanda camilerde vaaz vererek halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁷

Memuriyeti sırasında gördüğü kadıların rüşvet alması, bid'atler, zengin çocuklarına verilen haksız rütbeler gibi haksızlıklar karşısında daha fazla tahammül edemeyen İmam Birgivi, hassas karakteri sebebiyle bu göreve bir daha dönmek üzere devlet memurluğundan ayrılmıştır. Hatta bu gibi görevlerden uzak durmalarını çocuklarına önemle vasiyet etmiştir. Zühd hayatını tercih etmesi üzerine de Bayrâmiyye tarikatı şeyhi Abdullah Karamâni'ye (v. 973/1565) intisap ederek inzivaya çekilmiştir. Ayrıca kassam olarak kazandığı dört bin dirhemi de sahiplerine geri iade etmiştir. Şeyhine tam bağlılığı, hizmeti olmasının yanı sıra gerek mantık gerekse diğer ilmi bilgileri ışığında karşılaştığı meseleleri bu bağlamda değerlendirmesi sonucu şeyhi onu müderrisliğe yeniden yönlendirmiştir. Memleketinde kurmuş olduğu medresenin ünü kısa sürede duyulmuş ve birçok talebesi olmuştur.⁸

Birgivi'nin hocalığının yanı sıra yazmış çok eser telif etmiştir. Bunların her biri ardından gelenlere ışık tutan eserlerdir. Hayatının son döneminde yazdığı *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eser, ehl-i sünnet îtikadının temellerini ele alarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlakı ışığında insanların edinmesi gereken meziyetleri ve kaçınması gereken davranışları anlatan ahlak kitabıdır. Dili Arapça olan eser din, ahlâk ve tasavvuf konularını işlemiştir. İçinde bulunduğu

³ Aykut, Said, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., İstanbul, 2003, s. 136.

⁴ Süreyyâ, Mehmed, *Sicil-i Osmânî*, Matbua-i Âmire, İstanbul, ts., c 4, s. 121.

⁵ Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, c. 6, s. 191-194.; Mehmed Süreyyâ, *a.g.e.*, c. 4, s. 121.

⁶ Öztürk, Said, "Kassam", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, c. 24, s. 579-582.

⁷ Aslan, Ahmet Turan, İmam Birgivi ve Günlük Hayatı, *İlim Sanat Dergisi*, İstanbul, 1988, Sayı 19, s. 52.

⁸ Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *a.g.md.*, c. 6, s. 191-194.

devirde çökmüş olan ahlakı ancak İslam'ı tebliğ ederek düzeltilebileceğini düşünen İmam Birgivî'nin, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'si halkı eğitmek amacıyla yazdığı için, dili sade ve akıcıdır. Konuları verirken önce, o konuyla ilgili ayet ve hadisleri sıralamıştır. Tasavvufu kalbi temizlemek olarak tanımlayan Birgivî eserinde tek tek kalp hastalıklarından ve kalbi temizlemenin yollarından bahsetmiştir. Onun bu eserini okuyan dönemin devlet adamı Sokullu Mehmet Paşa kendisini davet ederek toplumdaki çarpık yapıyı düzeltmek adına kendisinden tavsiyeler istemiştir.⁹ Aynı zamanda *Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* eserinin yirmiye yakın şerhi mevcuttur. Bu şerhin ilki kendi isteği üzerine Akşehirli Hocazâde Abdünnâsîr Efendi'nin (990/1582) yazdığı *Şerh bi'l- Kavl ale't- Tarîka*'dır.¹⁰

İslam'a büyük hizmetlerde bulunan, insanların dini en güzel şekilde öğrenmeleri için ömrü boyunca gayret eden ve günümüze kadar gelen eserleriyle halen hizmeti devam eden Birgivî 52 yaşında hicri 981 yılında veba hastalığına yakalanarak ahirete göç etmiştir.

2. Hâdimî'nin Hayatı İlmi Şahsiyeti Eserleri ve Berîka

Konya'nın Hadim kasabasında dünyaya gelen Ebû Said Hâdimî (1176/1762) asıl adı Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hüseynî el-Müftî el-Hâdimî Ebû Saîd-i Nakşibendî'dir¹¹ Buhara'dan göç ederek Anadolu'ya yerleşen ailesinin soyu Hz. Peygamber'e ulaşır. ¹²Hadimi nisbesi yanında Konevi nisbeleriyle de anılır.¹³ İlk eğitimini babası müderris Fahrürrum Mustafa Efendi'den almış 10 yaşında hafızlığını tamamlamıştır. Arapça dilbilgisi, Arap edebiyatı, çeşitli fen bilimleri, felsefe dersleri almıştır. İleriki dönemde de yaptığı çalışmalar neticesinde Arapça'da çok yetkinleştiğine de vurgu yapmak gereklidir. Bunu eserlerini Arapça yazmasından ve üslubundan da çıkarmak mümkündür.¹⁴ Babasından icazet aldıktan sonra Karatay Medresesi'nde eğitim gördü. 1725'te hocası İbrahim Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek Kazovalı Ahmed Efendi'nin medresesinde öğrenimine devam etti.¹⁵Bu süre zarfında İstanbul'un kütüphanelerinden de faydalanarak ilmini artırdı. Sekiz yıllık öğreniminin

⁹ Hâdimî, Ebû Said, *Berîka*, çev. Bedreddin Çetiner, Hasan Ege, Seyfeddin Oğuz, Kahraman Yay., İstanbul, ts., c. 1, s. 15.

¹⁰ Martı, Huriye, *Birgivi Mehmet Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008, s. 103.

¹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, Maârif Basımevi, İstanbul 1955, c. 2., s. 33.

¹² Göktaş, Salih, *Ebû Said Muhammed el-Hâdimî ve Hâdim*, Mibaş Yay., Konya, 1985, s. 18.

¹³ Aydın, Mehmet, *Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006, s. 6.

¹⁴ Abdullah Mustafa el-Merâğî, *Fethü'l-mübîn fi tabakâti'l-usûliyyîn*, Beyrut 1394/1974, c. 3, s. 116.

¹⁵ Sarıkaya, Yaşar, *Ebû Saîd el-Hâdimî*, Kitap Yay., İstanbul, 2008, s. 60-61.

ardından kitaplarıyla birlikte Hadim'e döndü ve Hadim Medresesi'nde ders vermeye başladı. Babasıyla bir süre ders verdikten sonra babası vefat etti ve kendisi aynı şekilde ilim öğretmeye devam etmiştir.

Hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Hadim hakkında bilgi verecek olursak Konya'ya bağlı bir ilçe olup güneydoğusunda yer almaktadır. Toroslara yakın ve etrafı tepelerle çevrili olan ve kuruluşu eski zamanlara dayanan bir beldedir. 18. yy. Nüfus yapısına göre verilen bilgilere göre Orta Asya'dan gelen Türkmenlerden oluştuğu kaydedilmektedir. Aynı zamanda küçük bir belde olduğu zikredilmektedir. Fakat zamanla medresenin faaliyetleri ve Hadîmi ününün yayılmasıyla ilim talebelerinin akın ettiği bir yer haline dönüştü ve böylece Hadim tanınmış bir ilim merkezi haline geldi. Öyle ki medrese ihtiyaca cevap vermediğinden genişletildi ve talebin çok olmasından dolayı yaz aylarında dersler açık alanda yapıldı. Nüfusun artmasıyla sonradan Hadim de kazâ statüsüne yükseldi.¹⁶ Bir süre sonra da öğrencilerin istifade etmeleri için medresinin yanına bir kütüphane yaptırdı. Kim tarafından yaptırıldığı itilafli olsa da kütüphane zengin kitaplarıyla döneminin en göze çarpıcı kütüphanelerinden biri olmuştur. Günümüzde Konya Valiliği koruma amaçlı olarak eserlerin çoğunu Koca Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne nakletmiştir.¹⁷

Hâdimî'nin hayatını incelerken yaşadığı dönemin hangi padişahlara rast geldiğini aktarmak elzemdir. Bu bağlamda I. Mahmud zamanında ününün duyulmasıyla İstanbul'a davet edilmesi ilminin ve saygınlığının bir nişanesidir. Seçkin alimlerin de bulunduğu bir mecliste verdiği dersin etkisine kapılan padişah ondan Ayasofya camisinde vaaz vermesini rica etmesi de gönüllere hitap ettiğinin göstergesidir. Fatıha Sûresi'nin tefsirini yaptığı bu vaaz kalplere tesir edince padişah İstanbul'da kalmasını istedi fakat Hadîmi Hazretleri bunu kabul etmedi.¹⁸ Torunu olan eski Hâdim müftüsü Ahmed Saîd Hâdimî'nin bir mektubunda padişah huzurunda ulemaya ilk ders verenin Hadîmi Hazretleri olduğu ve bundan sonra da sistemleştirilerek huzur derslerine zemin hazırladığını söylemiştir.¹⁹

60 yılı aşkın hayatı boyunca 5 Osmanlı padişahının hüküm sürdüğü zamanlara tamamen veya kısmen tanık olmuştur. 18. Yüzyıl aynı zamanda bir gerileme dönemidir. Bunun etkisi ise kendisini her alanda hissettirmiştir. Tasavvuf da bu alanlardan biridir.

¹⁶ Aydın, Mehmet, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, s. 9-11.

¹⁷ Şimşek, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müderris Bir Sûfi Muhammed Hâdimî, Hikmetevi Yay.*, İstanbul 2016, s. 21-25; Yayla, Mustafa, "Ebû Said Hâdimî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, c. 15, s. 25-27.

¹⁸ Mardin, Ebu'lûlâ, *Huzur Dersleri*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1966, c. 2, s. 771-776.

¹⁹ Koçyiğit, Yakup, *Hâdimî'nin El-Berika'da İzlediği Hadis Metodolojisi ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya, 2010, s. 23.

Kadıızâde Mehmet Efendi'nin (v. 1049/1639) sûfilerin bazı uygulama ve görüşlerini sert bir dille eleştirmesine karşılık olarak Abdülmecid Sivâsî'nin (V. 1049/ 1639) cevap vermesi gerginliği artıran en önemli olaylar arasında sayılmaktadır. Çünkü bu tartışmayı takipçileri de sürdürmüşlerdir.²⁰ Neyseki bazı sûfi meşrepli şeyhülislamın ve medrese kökenli sûfilerin gayretleriyle söz konusu bu gerginlik yumuşatılmıştır. Bu noktada hem müderris hem de şeyh kimliği taşıyan Hâdimî hazretlerinin Kadıızâdelilerin fikir kaynağı olan *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve Şeriatü'n-Nebeviyye fi sîreti'l-Ahmediyye* adlı eseri şerh etmesi ve metinde yer alan sûfilere yönelik bazen tekfire varan sert eleştirileri uzlaştırıcı bir üslupla açıklaması çok etkili olmuştur.²¹ Özellikle Hâdimî Vahdet-i vücud konusunda yapılan tekfir edici eleştirilere karşı sergilediği tavır ve bu konuya özel yazdığı risalede kaydettiği görüşleri dikkate değerdir.²²

Hadîmi bir şeyh olmasına karşın daha çok müderris kimliğiyle tanınmış; fıkıh, kelam, tefsir, hadis ve tasavvuf alanında kendisini yetiştirmiş, eserler vermiştir. Aynı zamanda sanatçı yönü de mevcut olan bu alim zâtın şiir ve ilahilerden meydana gelen bir divanı olduğu da kaynaklarda zikredilmektedir.²³ Ünü İstanbul'da da yayılan Hadîmi dönemin padişahları tarafından ne kadar davet edilse de kendisi bunu kabul etmemiştir. Bunun yerine talebe yetiştirip, eser vermeyi tercih ederek ilme ve onu her kesimden insana öğretmeye verdiği önemi de yansıtmış bulunmaktadır.

Hadîmi İslâmî ilimlerin yanı sıra tasavvuf alanında verdiği eserler de hayli çoktur. Tasavvufi açıdan yazdığı eserlerinde her zaman şeyhin müridlerine tavsiyelerini görmekteyiz. *Risale fi sülûki'n-Nakşibendiyye* adıyla yazdığı eserinde ise tarikatın usullerini anlatmıştır. Özellikle Birgivî Hazretlerinin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* adlı eserini şerh ettiği ve bizim de üzerinde çalıştığımız meşhur adı *Berîka* olan eseri bu alanda verilmiş güzide eserlerdendir.

Hayatının son zamanlarını da Hadîm'de geçirmiş olan bu büyük zat 1762 (H. 1176) da vefat etmiş, kabri de yine burada bulunmaktadır.

²⁰ Mehmet Nazım Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufi Hayat: Halvetilik Örneği*, Haz. Osman Tüner, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 38-47.

²¹ Koca, Ferhat, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni" *Gazi Üniversitesi, Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2002, c. 1. Sayı 1, sy. 89-92.

²² Şimşek, Halil İbrahim, *a.g.e.*, s. 19.; Göktaş, Salih, *a.g.e.*, s. 15-30.

²³ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut 1957-1961, c. 7, s. 31.

3. Kalp Kavramı

3.1. Kalbin İstilah Manası, İslâmî ve Tasavvufî Gelenekteki Mahiyeti

Terim anlamı olarak kalp bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, tersine çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek gibi anlamları ihtiva etmektedir. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde ise fuâd, sadr, lüb, nühâ ve rû gibi terimler genelde kalp manasında kullanılmıştır.²⁴ Aynı zamanda kalp ilahi hitabın mahalli ve muhatabı olarak tanımlanmıştır.²⁵

İslamî açıdan kalbin önemi imanın merkezi olmasından kaynaklanır. Kişi her ne kadar diliyle iman ettiğini söylese de kalben tasdik etmedikçe iman etmiş sayılmaz. Bu konuda tüm alimler ittifak etmişlerdir. İman gibi inkâr etmek ve reddetmek de kalbin fiillerindedir. Bundan ötürü kalbin istikametini bulması ve istikamet üzere olması gereklidir. Peygamberimiz bu konuyla alâkalı olarak şu duayı buyurmuş ve tavsiye etmiştir: “Ey kalbleri çekip çeviren Rabbim! Kalbimi dînin üzere sâbit kıl.”²⁶ Peygamberimiz (s.a.v) kalbin mahiyeti noktasında fazla durmadığı için sahâbe ve tâbiîn döneminde çok araştırılmamıştır. Sonraki dönemde ise kelâmcılar daha çok akıl, kıyas, rey gibi konuları incelerken sûfiler de kalbe ve onun hâl ve makamlarına yoğunlaşmışlardır. Mutasavvıfların temel gayesi kalbi masivadan temizleyerek Allah (c.c.)’ın nazargahı haline getirebilmek, O’dan geleni alabilecek bir kalbe sahip olmaktır. Onlara göre marifetin kaynağı kalptir. Tasavvufa bu nedenle ilmü’l- kulûb, ma’rifetü’l- kulûb; sûfilere de ehlü’l-kulûb, ehl-i dil gibi isimler verilmiştir. Sûfilerin çıkış noktaları ise eş-Şuarâ 26/89; es-Sâffaât 37/84 ayetlerinde Allah (c.c.)’ın ancak selim bir kalple huzuruna gelenlerin kurtuluşa ereceğini haber vermesidir.²⁷ Bu bağlamda kalp kavramını tasavvuf geleneği çerçevesinde kronolojik olarak inceleyecek olursak Haris el- Muhâsibî (v.243/857) kendisine zühd sahibi insanların dereceleri sorulduğunda “Akıllarının dereceleri ve kalplerinin temizliği kadardır.”²⁸ şeklinde yanıtlamıştır. Zühd kavramı tasavvufta sûfilerin en çok değer verdiği ve bu şekilde Paygamber (s.a.v.) ve ashabına uyma yönteminin adıdır. Bu denli önemli bir dereceye ulaşmanın ölçüsü olarak kalbin temizliğinin miktarını vermiştir. Yine bir başka sözünde: “Bir kimsenin kalbinde Allah’ın (c.c.) korkusu kalmaz ve ahirette azap göreceğini unutursa, günahları çoğalır ve tehlikeli duruma düşer. O zaman da iyi şeyleri idrak edip

²⁴ Uludağ, Süleyman, “Kalb”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, c. 24, s. 229- 232.

²⁵ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2001, s. 205.

²⁶ Tirmizî, Deavât, 85.

²⁷ Uludağ, Süleyman, “Kalb”, c. 24, s. 229- 232.

²⁸ Yavuz, Kemal- Ayvallı Ramazan, *Evliyalar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay.,1986, c. 8, s. 428.

yapamaz, kötü şeyleri fark edip ondan sakınamaz. Nefsinin esiri olur. Allah-u Teâlâ'nın katında değeri düşer. Kalbi paslanıp, imânı zayıflar.”²⁹ diyerek kalbe ve kalpteki havfın önemine vurgu yapmıştır.

Muhâsibî insanın başına gelen musibetlerle kalp arasında bir ilişki kurarak şöyle demiştir: “Eğer kulun başına bir bela gelecekse, bunun alâmeti kalbin Allah-u Teâlâ'yı anmamaya başlamasıdır. Artık kalp bundan sonra gaflete dalar.”³⁰ Muhâsibî'nin çağdaşı Zünnûn-i Mısırî (v.243/857) ise benzer bir söylemle: “İnsanlar Allah'tan korktukları müddetçe, doğru yolda yürürler. Bu korku kalblerinden gitti mi, yollarını kaybederler.” diyerek kalbe dikkat çekmiş ve kalpteki Allah (c.c.) korkusunun var olmasının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.³¹ Sehl b. Abdullah et- Tüsterî'ye (v.283/896) mü'minin kalbinden sorulduğunda “Mü'minin kalbi Rabbi'dir.” demiştir. Bundan kastı mü'minin bizzat kalbine değil, Allah (c.c.)'ın kalbine ilham ettiği şeye itimat etmesidir.”³² şeklinde yanıtlamıştır. Hakim-i Tirmizî (v.318/932) kalbin ve vaktin önemi hakkında nasihat ederken “Kalbin ve vaktin sana bir sermayedir. Fakat sen kalbini kötü zanlarla doldurdun. Vaktini de boş şeylerle geçirdin. İflâs etmiş, sermayesini kaybetmiş bir kimse nasıl kâr edebilir?” diyerek kalbi ömür sermayesine benzetmiştir. Hakim-i Tirmizî'nin başka bir sözünde ise “Kalplerin kelmâli Allahü Teâlâ'dan korkmaktaki kemâli iledir.” diyerek tıpkı Muhâsibî ve Zünnûn-i Mısırî'nin belirttiği gibi kalpte Allah'ın (c.c.) korkusunun gerekliliğine değindiğini görmekteyiz.³³ Fahreddin Râzî (v.606/1209) kalbin hak ile batılı ayırma ve iyi kötü arasında tercih yapabilme özelliğinin olduğuna dikkat çekmiştir. Akabinde ise düşüncenin, bilginin, marifetin merkezi olarak nitelendirmiş ve delilleriyle beraber Mefâtihu'l-ğayb adlı eserinde anlatmıştır.³⁴ İbn Arabî'nin hocası Ebû Medyen Mağribî kalp hakkında, kalbini kontrol edemeyen kimsenin harap; kalbinden şehvetleri silen kimsenin ise affa mazhar olduğunu söylemiştir.³⁵

Gazâlî (ö. 505/1111) ise kalbi daha geniş bir şekilde ele almış, kalbi anlatırken iki şekilde tanımlamıştır: Birinci mânâsı için çam kozalağı şeklindeki et parçasıdır ve yapı itibariyle aynısında hayvanlarda da mevcuttur der. İkinci ve asıl kastettiği manâsı ise rabbânî ve ruhânî latife olmasıdır, diyerek tanımlar. Kalp aynı zamanda Rabb'ine karşı asıl sorumlu

²⁹ Yavuz, Kemal- Ayvally Ramazan, *a.g.e.*, c.8, s.428.

³⁰ Yavuz, Kemal- Ayvally Ramazan, *a.g.e.*, c.8, s. 429.

³¹ Yavuz, Kemal- Ayvally Ramazan, *a.g.e.*, c.8, s.395.

³² İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. El- Hasen b. Fûrek el- İsfâhanî, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, çev. Ahmet Yıldırım- Abdulgaffâr Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014, s. 134.

³³ İbn Fûrek, *a.g.e.*, s. 391.

³⁴ Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb* (et-Tefsîru'l-kebîr), Beyrut, 1411/1990, c. 5, s. 541-544.

³⁵ Ulupınar, Hamide, *İbn Arabî'nin Mürşidi Ebû Medyen el- Mağribi*, Gelenek Yay., İstanbul, 2013, s. 193.

olandır. Çünkü bedenın padişahı kalptir. Sırları o keşfeder, marifetin kaynağı odur diğeri âzalar da onun yardımcılarıdır. İbadetle gelen nuru azalara taşıyan da asiliğiyle gelen zulmeti azalara taşıyan aynı kalptir. Zira kalp içinde olanı dışına yansıtır diyerek kalbin tanımını genişletir. Cismanî kalbi de ruhânî kalple ilişkilendirerek: Elbette cismanî kalple de ilişkilidir fakat bu ilişki aleti kullananla alet arasındaki ilişki gibidir, şeklinde anlatır. Konuyu daha derin anlatmaktan özellikle kaçınarak bunun mükâşefe ilmiyle alâkalı olduğunu ve Peygamberimiz (s.a.v.)’in de bunu açıklamaktan geri durduğundan bahseder.³⁶

Gazâlî kalbi anlatırken onun iki özelliği olduğunu vurgulayarak bunları ilim ve irade şeklinde ayırmıştır. İlimden kastı dünyevî ve uhrevî işleri aklî hakikatleri kapsayan ilimdir ve onun mahalli de kalptir. Aynaya benzetilen kalbi ele alırsak her nasıl ki ayna başka bir şey, eşya başka bir şey, aynada meydana gelen sûret başka bir şeyse kalpte de bu üç husus kalp, şeylerin hakikatleri ve o hakikatlerin kalpte hâsıl ve hazır olması şeklinde tanımlanır. Bu noktada âlim kendisinde hakikatlerin mîsalinin meydana geldiği kalpten ibarettir. Malûm ise şeylerin hakikatinden ibarettir. İlim ise o mîsalin aynada hâsıl olmasından ibarettir.³⁷ İrade kavramı ise yaşla birlikte gelişen bir melekedir. İnsan bu yönüyle hayvanlardan ayrılır. İradenin muhatabı kalptir. Daha önce kalbi padişah olarak nitelendiren Gazzâlî irade bahsinde diğeri âzaların görevinin haber getirmek olduğunu ve böylece görevlerini yerine getireceklerini vurgular. Tıpkı bir padişahın ülkeyi yönetirken ona haber getiren yardımcıları sayesinde sıhhatli kararlar alarak güzel idare edebilmesi gibi âzalar da kalbe yardımcı olurlar. Göz renkleri aleminin haberini, kulak sesleri aleminin haberini, burun da kokular aleminin haberini getirmesiyle şükürünü eda etmiş sayılır. Bunun tam tersi olursa yani âzalar bu şekilde görevlendirilmezse artık konağın yapımı için değil de yolun yapımı için vakit harcanmış olur. Bu kişi zarardadır. Çünkü burada yoldan kasıt dünyadır. Konak ise ahiret yurdudur. Bu mesele hakkında Hz. Aişe’den nakledilen şu hadis zikredilmektedir: “İnsanoğlunun gözleri hidayet edici, kulakları derleyici, dili tercüman, elleri kanatlar, ayakları sağa-sola koşturulan postacı, kalbi ise padişaktır. Bu bakımdan padişah iyi oldu mu askerler de iyi olur.”³⁸

Kalbin önemini vurgularken sûfiler aynı zamanda şirkten sonra en büyük günahın kalp kırmak olduğunu savunurlar. Çünkü kalp Allah (c.c.)’in nazargâhıdır. Bu hususta İmam Rabbani (v.1034/1624) *Mektûbat* adlı eserinde konuyu ele alarak “İyi biliniz ki kalp, Allah Sübhânehu’nun komşusudur; onun mukaddes zâtına kalpten daha yakın bir şey yoktur. O hâlde

³⁶ Gazâlî, Muhammed b. Muhammed el- Gazzâlî, *İhyau Ulûmi’ d-din*, trc. Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul 1992, c. 3, s. 9.

³⁷ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 30.

³⁸ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 24.

ister mümin olsun ister âsî olsun, kalp kırmaktan ve kalbe eziyet etmekten sakınınız! Çünkü komşu isyankâr da olsa himaye edilir. Aman bundan uzak durun! Zira küfürden sonra, kalp kırmak ve eziyet etmek kadar Allah Teâlâ'nın incinmesine sebep olan başka bir günah yoktur. Zira yaratılmışlar içinde Allah Sübhânehû'nun en yakınına ulaşabilen sadece kalptir.” şekilde kalp kırmanın sakıncasını açıklamıştır.³⁹

Gerek Kur'an-ı Kerim'i gerek hadis-i şerifleri gerekse büyük alimlerin sözlerini incelediğimizde anlıyoruz ki kalp hem maddi hem de manevi olarak büyük önem arz etmektedir. Biz kısaca kalbi anlattıktan sonra alimlerin üzerinde durdukları kalbin müteradifleri konusunu işleyeceğiz.

3.2. Kalp Kelimesini Karşılıyan Kavramlar

Kalp kavramını genel olarak incelediğimizde görmekteyiz ki, aynı anlamları ifade eden diğer kelimeler lügat âlimlerinin, müfessirlerin, tasavvuf ehlinin dikkatini çekmiş ve konuyla ilgili farklı yorumlar getirmişlerdir. Bu kavramlar ise aşağıda açıklayacağımız; Sadr, Fuâd, Nefs, Akıl, Lübb'tür. Ele alma yöntemimiz ise lügat âlimlerinin görüşlerini tahlil etmek, Kur'ân ve sünnetteki yerlerini incelemek şeklinde olacaktır.

3.2.1. Sadr

Sadr kelimesi Arapça kökenli bir kelime olup “sa-de-ra” fiilinin mastarıdır. Çoğulu ise “sudûr” olarak gelir. Sadr kelimesinin terim manasını incelediğimizde isim hali, göğüs, kutu, hazîne, yürek, kalp, gönül, bir şeyin baş kısmı veya en üst tarafı, kişinin yöneldiği yön, boyundan karın boşluğuna kadar olan, bedenın ön kısmı anlamlarına geldiği gibi, reis ve kumandan manasında da kullanılmıştır.⁴⁰ Fiil halinde ise: Çıkmak, ilerlemek, ortaya çıkmak, kabarmak, ayağa kalkmak, meydana getirmek, üretmek, ilan etmek, olmak, ısrarla istemek, zorla almak, vazgeçirmek, dönmek, anlamlarını ifâde etmektedir.⁴¹

³⁹ İmam Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Orhan Ençakar, Yasin Yay., İstanbul, 2017, c. 2, s. 62.

⁴⁰ İbn Manzûr, Ebû'l- Fadl Cemâleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, 1997, c. 4, s. 88. s. 445-446.

⁴¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 5, s. 445-446.

Sadr kelimesi, kalbi içine alması (mahalliyet) veya kalbin, sadrın bir parçası olması (cüz'iyet) nedeniyle zaman zaman kalp manasında da kullanılmıştır.⁴²

Sadr kavramı, Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette geçmektedir. Bunlardan bir kısmı şu şekildedir:

a) Allah Teâlâ'nın kalplerde olanı bildiğini anlatan âyetler: “Allah'tan korkun; çünkü Allah, göğüslerin içindekini bilir.”⁴³, “Rabb'in elbette göğüslerinin gizlediğini de onların açığa vurduklarını da bilir.”⁴⁴

b) Sadrın genişlediğini (şerh) ve daraldığını (diyok) bildiren âyetler: “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar; kimi saptırmak isterse onun göğsünü, (o kimse) göğşe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar.”⁴⁵, “Allah'ın göğsünü İslam'a açtığı kimse Rabb'inden bir nur üzerinde değil midir?”⁴⁶

c) Sadrın şifaya ermesini anlatan âyetler: “Ey insanlar, size Rabb'inizden bir öğüt, göğüslerde olan (sıkıntılar)a bir şifâ ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir”⁴⁷, “Onlarla (müşriklerle) savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onlara azâp etsin, onları rezil etsin, sizi onların üzerine getirsin ve müminler topluluğunun göğüslerine şifâ versin.”⁴⁸

Sadr kavramı Kur'an-ı Kerim'de örnek verdiğimiz kullanım şekillerinden farklı olarak, “arzu ve ihtiyaçlar bölgesi”⁴⁹, “kalplerin bulunduğu alan”⁵⁰, “bilgilerin saklandığı yer”⁵¹, “kin”⁵², “kibir”⁵³, “korku”⁵⁴ ve “vesveselerin yer aldığı bölge”⁵⁵ gibi anlam ve konular için de kullanılmıştır.

3.2.2. Fuâd

Sözlükte kalp anlamına gelen fuâd kavramı, Arapça'da “f-e-d” kökünden türemiş bir isimdir. Coğulu “ef'ide” şeklinde gelir.⁵⁶ Yanıp tutuşmak mânâsındadır. Kalbe bu adın verilmesi sevgi ve acı gibi hisler sebebiyle yanıp tutuşmasındandır.⁵⁷ Bunun yanı sıra kalbin

⁴² Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, c. 8, s. 13.

⁴³ Mâide, 5 / 7.

⁴⁴ Neml, 27 / 74.

⁴⁵ En'âm, 6 / 125.

⁴⁶ Zümer, 39 / 22.

⁴⁷ Yûnus, 10 / 57 .

⁴⁸ Tevbe, 9 / 14.

⁴⁹ Ğâfir, 40 / 80; Haşr, 59 / 9.

⁵⁰ Hac, 22 / 46.

⁵¹ Ankebût, 29 / 49.

⁵² A'raf, 7 / 43.

⁵³ Ğâfir, 40 / 56.

⁵⁴ Haşr, 59 / 13.

⁵⁵ Nâs, 114/5.

⁵⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 2, s. 329.

⁵⁷ İsfehânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 348; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 3, s. 329.

kızartılmış et renginde olması da bu adın verilmesine neden olabilir. Nitekim ateşte kızartılmış et, feîd diye isimlendirilir.⁵⁸ İlahi tecellileri temaşa ve seyretme yeri olup atvar-ı seb'anın üçüncüsüdür.⁵⁹ Zaman zaman, kalbin ortası, kılıfı, içi gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Fuâdı kalbin kılıfı olarak tarif edenler, kalbi de kara noktacığın (süveydâ) adı olarak ifade etmişlerdir.⁶⁰

Fuâd kavramı, Kur'an-ı Kerim'de on altı yerde yer almaktadır. Kur'an'da geçmesi itibariyle, sorumlu tutulan,⁶¹ tasdik ve tekzip eden,⁶² meyleden,⁶³ cezalandırılabilen⁶⁴ ve halden hale çevrilebilen⁶⁵ bir şekle sahiptir. Bu özelliklerden yola çıkarak fuâd kavramının, kalp kavramı ile eş anlamlı (müterâdif) olduğunu dile getirebiliriz. Nitekim bir hadis-i şerifte kalp ve fuâd kavramları bir arada kullanılmıştır: “*Yemen halkı size geldi. Bunlar, gönülleri (ef'ide) çok yufka ve kalpleri (kulûb) pek yumuşak kimselerdir*”⁶⁶ Bir diğer rivâyette “*Kalpleri çok zayıf, gönülleri pek ince*”⁶⁷ ifadesi yer almaktadır. Bu hadislerde geçen iki kavramın, te'kid için tekrar edildiğini savunanlar varsa da kalbin sıfatı incelik, fuâdın sıfatı yumuşaklık olduğundan vasıflarına uygun şekilde zikredilmiştir.⁶⁸

3.2.3. Nefs

Nefs kelimesi sözlüklerde bir şeyin tamamı, cevheri, ruh, hayatın ilkesi, can, kişi, kendi, öz varlık, bir şeyin zatı ve kendisi, şehvet ve gadabın başlangıcı olan kuvve-i nefسانیye, fitrî yönelim, bedenın duygusal arzuları ve istekleri gibi anlamlara gelir.⁶⁹

İstılah olarak da şu şekillerde açıklandığını görmekteyiz: Cürçânî (v. 816/1413) nefis kelimesini, “Hayat, his ve irâde gücünün taşıyıcısı olan latif cevherdir” şeklinde ifade eder ve “Bu cevher, bedenın aydınlatıcısıdır. Işığđ bedenın iç ve dışını (zâhir ve bâtını) aydınlatırsa uyanıklık; sadece içini aydınlatırsa uyku, her ikisini de aydınlatmayacak olursa ölüm gerçekleşmiş olur”⁷⁰ çıkarımında bulunur.

⁵⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 3, s. 329; Mustafa Oztürk, *a.g.t.*, s. 3.

⁵⁹ Uludağ, *a.g.e.*, s. 182.

⁶⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 3, s. 329.

⁶¹ İsrâ, 17 / 36.

⁶² Necm, 11 / 120.

⁶³ İbrâhim, 14 / 37.

⁶⁴ Hümeze, 104 / 7.

⁶⁵ En'am, 6 / 110.

⁶⁶ Müslim, İman, 90.

⁶⁷ Müslim, İman, 84.

⁶⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 1, s. 687.

⁶⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 4, s. 233-236; Râğıb, *a.g.e.*, c. 2, s. 730-731.

⁷⁰ Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, Et-Ta'rifât, Dâru'l-kutubi-ilmiya, Beyrut, 1403/1983, s. 243.

Gazâlî nefis kavramının birçok mânâsı olduğunu ifade ettikten sonra bilhassa iki anlamı üzerinde durur. Ona göre insanda bulunan gazap ve şehvet güçlerinin ikisine birde nefis denildiği gibi, “insanın hakikati”, “zâtı” şeklinde ifade edebileceğimiz manevî latîfeye de nefis adı verilmiştir.⁷¹

Elmalılı (v. 1361/1942) nefsi, “Ruh ile bedenden mürekkep olan zât veya bedeni müdebbir olan ruhur”⁷² şeklinde tanımladıktan sonra, bunun kalp ve ruh anlamına geldiğini ayrıca şer’î örfte, şehvet ve gazabın temeli sayılan nefsânî kuvvetin de nefis diye adlandırıldığını ifade eder.⁷³

Nefis kavramıyla ilgili Süleyman Ateş şu açıklamayı yapar: “Aslında nefis, nefes alan canlı anlamına gelir. Her canlı şeyde ruh vardır. Organizma içinde bulunan can (ruh), nefistir. Çünkü onun hayatı nefes (solunum) ile olur. Esasen esinti, rüzgâr anlamına gelen ruh da hayat solluğu demektir. Bu soluk maddeye girince nefis adını alır. Ruh denince, maddeden soyutlanmış can anlaşılır. Ne beden kendisine ne de bedenli bir canlıya ruh denmez. Ruh, canlılığın bedensiz varlığıdır. Bedene hayat veren ruhur”⁷⁴

Nefis, Kur’an’da ve tasavvuf kaynaklarında önemle üzerinde durulan temel bir kavramdır. Nitekim nefis, Allah tarafından insanlara hayatlarını sürdürmeleri, beslenip büyümeleri, çoğalmaları için çaba ve enerji kaynağı olarak lütfedilmiş bir kuvvettir. Fakat nefsin isteklerine tamamen tâbî olmamaları ve Allah’ın emir ve yasaklarıyla belirlenen sırat-ı müstakîmin sınırları içerisinde tutulması kendilerine emredilmiştir. Hiçbir zaman tamamen doyurulamayacak olan nefsin arzuları aklın, toplumun ve edebî baskısıyla şuur altına hapsedilir.⁷⁵

Sûfiler, nefis kavramıyla, kulun kötü sıfatlarıyla yerilen, kınanan, hoş olmayan huy, fiil, davranış ve yönelimlerini kasteder. Kötü vasıflar ikiye ayrılır. Birincisi iradesine bağlı olarak işlediği, dine ters düşen ve günah denilen fiiller; ikincisi de hoş olmayan kötü huylardır.⁷⁶

Tasavvufî düşüncede nefsin ne şekilde eğitilip güzel huylarla tezyin edilebileceği üzerinde durulur. Tasavvufta “Nefsini bilen Rabbini bilir” yaklaşımıyla farklı bir nefis anlayışının hâkim olduğunu görmekteyiz. Kelimenin “nefs”, “enfüs” şekilleri, Kur’an’da daha fazla, çeşitli varlıkların kendilerine (zatlarına) delâlet eden dönüşlü zamir olarak

⁷¹ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 12-13.

⁷² Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, , sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, Azim Dağıtım, İstanbul, ts., c.4, s. 496.

⁷³ Elmalılı, *a.g.e.*, c. 1, s. 203.

⁷⁴ Ateş, Süleyman, *İnsan ve İnsanüstü*, İstanbul, 1985, s. 170.

⁷⁵ Camdibi, Hasan Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İstanbul, 1994, s. 147.

⁷⁶ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed en-Nisâbü’rî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye fî ilm’t-tasavvuf*, Beyrut, 1990, s. 86-87.

kullanılmıştır.⁷⁷ “İçinizdekini (*Mâ fi enfüsiküm*) açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir”⁷⁸ âyetinde görüldüğü gibi nefis kavramının, kimi zaman kalp (iç âlem)⁷⁹ kimi zaman da can⁸⁰ anlamında kullanılmıştır. Kelime Kur’an’da mutlak olarak kullanıldığında ise genelde insana işaret eden ve dilimize “kişi” ya da “kimse” diye tercüme edebileceğimiz bir anlama gelmektedir.⁸¹ Kur’an-ı Kerim’de nefis, zaman zaman günaha temâyülün ve dünyaya dair isteklerin merkez noktası olarak gösterilir.⁸² Günaha saptıran,⁸³ bâtıla teşvik eden⁸⁴ odur. Hevâ ve hevese uymak⁸⁵ ve cimrilik⁸⁶ gibi kalp hastalıklarının temelinde onun etkisi büyüktür. Bu sebeple nefsi kontrol altına almak gerekmektedir.⁸⁷

3.2.4. Akıl

Akıl, arapça kökenli bir kelimedir. Lügât anlamının, ahmaklığın zıddı, ilim ve idrak mânasına gelmesinin yanı sıra, mâni olmak, engellemek, alıkoymak ve bağlamak anlamlarına da geldiği görülmektedir. Akla bu adın verilmesinde, sahibini kötülüklerden uzaklaştırıp tehlikelerden alıkoymasının etkili olduğu ifade edilmektedir. Çoğulu ukûdür.⁸⁸ Aklın bir başka anlamı ise “bilmek, anlamak, şuurlu olmak, duymak, temkinli ve işinde gücünde derli toplu olmaktır.”⁸⁹

Akıl sözcüğü Latince “ratio”, “intellectus” kelimeleriyle ifade edilirken, Yunancada “naus” kelimesi ile ifade edilmektedir.⁹⁰ Birçok ilim dalının ilgi alanına girmesi sebebiyle aklın muhtelif tarifleri yapılmıştır. Râğıb el-İsfehânî (v. 243/1108) aklı şu şekilde îzah eder: “İlmi elde etmeyi sağlayan güce akıl denir. Yine insanın bu kuvve sayesinde elde ettiği ilme de akıl adı verilir.” Bunun için Hz. Ali (v. 40/660), aklın “matbû” (doğuştan sahip olunan) ve “mesmû” (matbû akılla elde edilen) olmak üzere iki kısım olduğuna dikkat çekmiştir. Kur’an-ı Kerim’de yerli yerince kullanılmadığı için yerilen akıl, mesmû akıldır. Akılsızlık nedeniyle kuldan

⁷⁷ Âli İmrân, 3 / 61; Yûsuf, 13 / 54.

⁷⁸ Bakara, 2 / 284.

⁷⁹ Â’raf, 7 / 205; Fecr, 89/27.

⁸⁰ En’am, 6 / 93.

⁸¹ Bakara, 2 / 48, 123, 233; Ali İmran, 3 / 25, 30.

⁸² Ergül, Âdem, *Kur’an ve Sünnette Kalbi Hayat*, Altınoluk Yay., İstanbul 2000, s. 116.

⁸³ Kâf, 50 / 16; Yûsuf, 12/53.

⁸⁴ Tâhâ, 20 / 96.

⁸⁵ Necm, 53 / 23.

⁸⁶ Teğâbün, 64 / 16.

⁸⁷ Teğâbün, 64 / 16.

⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 6, s. 458.

⁸⁹ Atay, Hüseyin, *Kur’an’da İman Esasları*, Atay Yay., Ankara, 1998, s. 101.

⁹⁰ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, c. 2, s. 238.

sorumluluğun kalktığı yerlerde ise akıldan kasıt, matbû akıldır”.⁹¹ Gazâlî aklın birçok mânada kullanıldığını bildirdikten sonra şu iki mânaya yoğunlaşır:

Birincisi, eşyanın hakikatini bilmektir. Bu anlamda akıl, kalpte mevcut olan ilim sıfatına verilen isimdir.

İkincisi ise ilimleri kavrayan cevher anlamındadır. Bu durumda ise akıl, kalp anlamına gelir.⁹² Seyyid Şerif Cürçânî (v. 816/1413) ise akıl hakkında farklı tariflerde bulunur. Bazıları şunlardır: Akıl, özünde maddeden mücerret ise de maddî işleyişlerin icrâsında onunla beraber olan bir cevher olup kişilerin “ben” şeklinde tarif ettikleri “nefs-i nâtika”dır. Kalpte bulunan ve kendisiyle doğruyla yanlışın, hak ve bâtılın ayırımının yapıldığı nurdur. Aslında akıl, zihin ve nefis bir tek hakikattir. Bu aynı hakikate, idrak edici olması hasebiyle akıl, bedene tesiri nedeniyle nefis, idrake kabiliyeti olması sebebiyle de zihin denmiştir.⁹³

Ayrıca akıl ilahi bir lütuftur; Allah’ın insana bahşettiği en kıymetli nimettir. İlahi bir cevher ve nurdur.”⁹⁴ Âyet-i kerîmelerde insanları diğer canlılardan farklı kılan, kulların her türlü fiiline anlam yükleyen ve ilâhî emirler karşısında kulun yükümlülük ve sorumluluk altına alınmasını sağlayan şeyin akıl nimeti olduğu bildirilmiştir.

Kur’an’da akıl kelimesi bazı yerlerde geçmiş, bazı yerlerde geniş zaman kipinde akli kullanmayı ifade eden “akletmek” fiiliyle kırk dokuz yerde zikredilmektedir. Bu ayetlerde çoğunlukla “akletmenin” yani akli gereği gibi kullanarak doğru düşünmenin ehemmiyeti üzerinde durulmuştur.⁹⁵ Âyetlerde “*ancak bilenlerin akledebileceği*”⁹⁶ bildirilir. Bu yetiyi ve bilgiyi kullanmamaları sebebiyle kâfirleri, “...Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, ködürler; bu yüzden akledemezler”⁹⁷ şeklinde yermiş, “O, aklını kullanmayanlara kötü bir azap verir”⁹⁸ âyetinde bütün insanları uyarmış ve akıllarını kullanan kimselerin cehennem azabından emîn olacakları⁹⁹ belirtilmiştir.

Allah Teâlâ birçok âyette, akıl sayesinde elde edilen bilginin yine bu yetinin kontrolünde kullanılması gerektiğini, bu şekilde yapmayan kimselerin sorumlu tutulacağını bildirerek sıkça uyarılarda bulunmuştur. Kur’an’da, yaratılanlardaki nizamı kavrama gücüne sahip olan akıl, ilâhî hakikatlere ulaşma, onları kavrama ve üzerlerinde düşünüp yorumlama göreviyle de

⁹¹ İsfahâni, *a.g.e.*, c. 2, s. 232-233.

⁹² Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 13-14.

⁹³ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 151-152.

⁹⁴ Şerafettin Gölcük – Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1991, s. 93.

⁹⁵ Bolay, Süleyman Hayri, *a.g.md.*, c. 2, s. 238.

⁹⁶ Ankebût, 29 / 43.

⁹⁷ Bakara, 2 / 171.

⁹⁸ Yûnus, 10 / 100.

⁹⁹ Mülk, 67 / 10.

sorumlu tutulmuştur. Nitekim “Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır”¹⁰⁰ âyetinde aklın bu vazifesine işaret edilmiştir.

Nihayette, “akıl, “iyi” ile “kötüyü” “doğru” ile “yanlış” ayırmakta insana rehber olur; ilâhî nizama uymakta bize yol gösterir, Allah’ın yarattığı nimetler üzerinde düşünmemizi sağlar.”¹⁰¹

3.2.5. Lüb

Lüb kelimesinin lügat anlamının, öz, iç, akıl ve cevher şeklinde geldiğini görmekteyiz. Çoğulu “elbâb” olarak gelir. Kelime çoğu yerde içi yenip dışı atılan ceviz ve benzeri kabuklu meyve ve sebzelerin iç kısmını (özünü) anlatmak için kullanılır.¹⁰² Bazı ulemâ akıl ile lüb arasında fark olduğunu, bu sebeple her “lüb sahibi” akıllı sayıldığı halde, her akıllının “lüb sahibi” sayılamayacağını ifade eder.

Lüb kelimesi, âyetlerde her türlü şâibeden berî, saf, temiz ve kâmil akıl anlamında kullanılmıştır.¹⁰³ “Ulü’l elbâb” şeklinde terkip halinde kullanıldığında ise iç kısmı çürük veya bozuk olmayan, sağlam özlü, selim akıllı kimseler manasına gelmektedir.¹⁰⁴ Lüb kelimesi, normal akıldan daha fazla, hidâyet nuruyla aydınlanmış akılı tarif için kullanılmıştır. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de ilâhî hükümlerin ince ayrıntılarını,¹⁰⁵ takvânın en mühim azık olduğunu,¹⁰⁶ hikmetin ehemmiyetini,¹⁰⁷ ilâhî öğütlerin değerini,¹⁰⁸ yerlerin ve göklerin yaratılış sebep ve hikmetlerini¹⁰⁹ görüp kavrayan ve ibret alan kimselerin ancak “ulü’l-elbâb” olduğu vurgulanmaktadır.

İdrak ve hislerin merkezi olması ve insanın maddî-manevî varlığının özünü teşkil etmesi sebebiyle kalbin, lüb kavramının müteradifi olduğu savunulabilirse de esasen “lüb”, kalbin en mühim fonksiyonu olan idrak, kavrayış ve ibret alma yetisinin (akıl) îmanla aydınlanmış şeklinin adıdır.¹¹⁰

Bu kısma kadar çalıştığımız kalbin farklı anlamları kalbi, sadece fiziksel bir organ, beden bir kısmı olarak değil, aynı anda mânanın, rûhun merkez noktası olarak kabul etmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarsak kalbi, hayatımıza şekil veren,

¹⁰⁰ Bakara, 2 / 242.

¹⁰¹ Erdem, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰² İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 1, s. 729-730.

¹⁰³ İsfahânî, *a.g.e.*, c.2, s. 528.

¹⁰⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, c. 5, s. 108.

¹⁰⁵ Bakara, 2 / 179.

¹⁰⁶ Bakara, 2 / 197.

¹⁰⁷ Bakara, 2 / 269.

¹⁰⁸ Ali-İmran, 3 / 7.

¹⁰⁹ Yûsuf, 12 / 111.

¹¹⁰ Ergül, *a.g.e.*, s. 114.

verdiğimiz kararları süzdüğümüz bir süzgeç şeklinde düşünebiliriz. Bu süzgeç yerinde olan kalbin fonksiyonunu daha iyi uygulayabilmesi, yani iyi ve kötü olanı birbirinden ayırt edebilmesi için doğru kaynaktan beslenmesi gerekmektedir.

3.3. Kalbin Değişken Olması

İnsanoğlu hayatı boyunca birçok konuda değişim gösterir. Bu süreç kalp için de geçerlidir. Hatta kalp çok kısa bir zaman diliminde farklı farklı hallere bürünebilir. Aslında kalbin en belirgin özelliği de değişken olmasıdır diyebiliriz. Bu da her türlü değişkenliği beraberinde getirir. Kur'an-ı Kerim'de kalbin değişkenliği kalp, zeyğ, sarf ve sağı kelimeleri ile ifade edilmiştir. Zeyğ ve sağı kelimeleri, sapmak, dönmek ve meyletmek mânasına gelirken, sarf kelimesi, bir nesneyi bir durumdan diğer bir duruma döndürmek ya da bir hali diğer hale çevirmek anlamında kullanılmıştır.¹¹¹

Kur'an-ı Kerim'de kalbin değişkenliği hususunda "Biz onların kalplerini ve gözlerini gerçeği anlayıp görmekten evirip çeviririz."¹¹² buyrulmuştur. Nitekim ayet-i kerîme de bu nedenle Peygamber (s.a.v) çoğu zaman "Ey kalpleri evirip çeviren Allah (c.c.)! Benim kalbimi dinin üzerine sabit kıl!"¹¹³ diye dua ederdi. Ashab bunu işittiğinde Peygamber (s.a.v)'e kendisinin de korkup korkmadığını sordular. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v): "Bana teminat veren ne vardır? Kalp Râhman'ın (kudret) parmaklarının ikisi arasındadır. Onu dilediği gibi evirip çevirir."¹¹⁴ diyerek cevaplamıştır. Hadis-i şerifleri incelediğimizde kalp için farklı benzetmelerin yapıldığını da görebiliriz. Mesela "Kalbin misali koskoca bir sahraya atılan tür misaline benzer. Rüzgarlar onu istedikleri gibi evirip çevirirler. Üstünü altına, altını üstüne getirirler."¹¹⁵ hadis-i şerifi kalbin değişkenliğini Peygamberimiz'in (s.a.v) diliyle bizlere aktarmıştır.

Sûfiler de Kur'an-ı Kerim ve sünnet ışığında benzer söylemlerde bulunmuşlardır. Gazâlî kalp her taraftan yağın mermilerin hedefidir. Ne taraftan isabet ederse o tarafa yönelir diyerek kalbin değişkenliğini ifade eder. Ardından da kalbe şeytanın bir yandan vesvese verdiğini, meleğin bir yandan hayra çağırdığını belirterek onun hiç boş kalmadığını ve sıfatının sürekli

¹¹¹ İsfehânî, *a.g.e*, c. 2, s. 59-60.

¹¹² En'am, 6 / 110.

¹¹³ Tirmizî, Deavat, 89, 124.

¹¹⁴ Müslim, Kader, 17.

¹¹⁵ İbn-i Mace, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Süneni İbni Mace*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, s. 10.

değiştğini aktarır. Eğer araya bir de şeytan girip onu bir şerre davet ederse bir melek iner ve onu çevirmeye çalışır. Şeytanın isteğine meylederse bu sefer başka bir şeytan da onu diğer taraftan şerre çeker. Meleğin hayra davetine meylederse başka bir melek daha gelir ve başka bir hayra onu yönlendirir. Yani kalp şeytan ve meleğin sürekli çekişme içinde oldukları bir yerdir.¹¹⁶ İbrahim Hakkı Hz. Marifetname adlı eserinde ise benzer bir tasvir kullanarak kalb gönül dikilmiş bir hedeftir, ona gelen oklarla delik deşiktir ok hangi yönden gelirse o yöne döner, demiştir. Aynı zamanda kalbi bir aynaya benzeterek şekil ve suretler onun karşısındadır, şeklinde kalbin değişkenliğini vurgulamıştır.¹¹⁷

3.4. Kalbe Gelen Düşünceler (Havâtır)

Havâtır kalplere gelen hitaptır. Tasavvuf terminolojisinde “sâlikin kalbine Hak’tan, melekten, nefisten veya şeytandan gelen hitaplar, sesler” anlamında kullanılmıştır. Melekten gelene “ilham”, nefis tarafından gelene “hevâcis” şeytandan gelene “vesvese” denir.¹¹⁸ Kalpte korkulan durumlarla ilgili oluşan şeylere “hassâs”, kalpte hayrın kararlaştırılıp düşünülmesine “niyet” adı verilir. Mübah işerin düşünülüp tercih edilmesine ve onlara yönelmeye ümmiye ve emel denir. Geçim ve dünya işleriyle ilgili nefsin düşüncelerine hemm, adet ve şehvetlerle ilgili kalpte oluşan düşüncelere lemem denir ve tüm bu verilen tabirlerin genel adı havâtırdır.¹¹⁹ Bu kavramlarla açıklayacağımız havâtırın üçü affedilerek kul mesul tutulmaz. Diğer üçündense mesuldür. İlki hemmdir. Hemm kalpte aniden oluşur ve kaynağı vesevedir. İnsan onun aniden belirmediğini hissedebilir. Eğer zikirle onu defederse kaybolur. Şayet gafletle kalpte bırakırsa hâtır olur ve sahip çıkarsa kuvvetlenerek vesveseye dönüşür. Vesveseden yine zikir ile kurtulmak mümkündür. Allah (c.c.) rahmetiyle affedilir kul hesaba çekilmez. Fakat insan nefsin şeytanla münasebetine uzun zaman izin verirse vesvese kuvvetlenir ve niyete dönüşür. Eğer bunu fark edip kul daha hayırlı bir niyet ile değiştirir de tevbe ederse kurtulur. Aksi olursa akd olur ki bunu da evbe ile çözmek mümkündür. Yoksa ısrar haline dönüşür ki kuvvetlenerek azim durumuna gelir. Buna da kast denir. Son üçünden kul hesaba çekilir ve mesuldür. Eğer azimden sonra Allah (c.c.) kula yardım ederse kurtulur. Yoksa azim iyice yerleşerek nihayet talep ve gayrete dönüşür.¹²⁰

¹¹⁶ Gazâlî, *İhyâ*, s. 109.

¹¹⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, çev. Faruk Meyan, Veli Yay., İstanbul 1980, s. 448.

¹¹⁸ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 131; Uludağ, Süleyman, “Hâvatır”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, c. 16, s. 526.

¹¹⁹ Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el- Harisî el- Acemî, *Kütü'l-Kulûb*, çev. Yakup Çiçek- Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2004, c. 1, s. 504.

¹²⁰ Mekkî, *a.g.e.*, c. 1, s. 504- 505.

Terim olarak inceledikten sonra bir de havâtırın geldiği yerleri inceleyelim. Abdülkâdir Geylânî Hz. bu hususu anlatırken altı başlık altında işlemiştir. Bunlar sırasıyla nefisten gelen hâtır, şeytandan gelen hâtır, melekten gelen hâtır, akıldan gelen hâtır ve yakînden gelen hâtır şeklindedir. Nefisten gelen hâtır insanlara tüm nefsânî arzuları emreder. Hâcisin alâmeti nefsin özelliklerine âit şeyleri istemede ısrarlı olmasıdır. Şahıs o vasfa gelinceye kadar da sürekli tekrar eder. Aslen kalpteki nefsanî arzular üç şeyden kaynaklanır. Teferruat olarak ele alınacak olursa sayısı bir hayli fazladır. Bu asıllardan ilki hevadır. Heva/boş arzular nefsin hemen ele geçirdiği bir hazdır. Diğerleri boş hayaldir. Bu da fitrattaki cehaletten kaynaklanmaktadır. Bir diğeri de bir şeye karşı harekete geçme ve ondan çekinme duygusudur. Bunlar da şu üç şeyin neticesidir. Cehalet, gaflet ve faydasız dünyalığı talep etmektir.¹²¹ Nefse kulak verip hareket etmeninse sonuçlarını Kur'an-ı Kerim Hz. Yakup'un diliyle: "Belki de nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi."¹²² ve Habil ve Kabil olayının ışığında: "Nihayet nefsi, kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü."¹²³ ayet-i kerimeleriyle göstermiştir. Şeytandan gelen hâtır ise direk şerri emreder. Bu şeytanın kötü olanı süsleyip onu güzel göstermesi, vesvese vermesi ile olur. Bu nedenle Allah (c.c.) Peygamber (s.a.v)'e kendisine sığınmasını emretmiş ve "Eğer şeytandan bir fit gelip seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü o, işiten ve bilendir."¹²⁴ buyurmuştur.

Ruhtan ve melekten gelen hâtırlar hayrı, Allah Teâlâ'ya itâati, taâti tavsiye eder. Akıldan gelen hâtır bazen şeytanın bazen nefsin bazen de rûhun ve meleğin emrettiklerini emreder. Bu Allah'ın (c.c.) bir hikmeti ve kuluna hayır ve şerrin de içinde var olduğuna dair bir işaretidir. Akıl emir ve asaklar için bir mekân, tasarruf için bir mesken ve târif için bir sebeptir. Aklın kalpteki misali görme eyleminin gözdeki fonksiyonu gibidir. Onun göz bebeğinde sağladığı parlaklık gibi akıl da kalbin kendine mahsus bir yerinde kalbe parlaklık sağlamaktadır. Yâkînden gelen hâtır ise imânın rûhu ve ilmi ziyâdesidir. Ruh Hakk'ın tecelli mekâmı olur. İlim ve imân bu hâtıra gelirler ve ondan meydana gelirler. Birçok râviden aktarılan hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "Allah kime hayır dilerse kalbine, kendisine nasihat edecek bir ikaz edici verir."¹²⁵ Yâkin hâtır kulda nefsanî arzular tamamen yok olmadıkça meydana gelmez, sadece evliyâlar, sıddıklar, havvâslar gibi seçkin kullara hastır. Fenâ haline mahsustur. Bu kimseler farz ve sünnet-i müekkelede ibadetlerde geri durmazlar. Onlar bâtınlarıyla sürekli meşgullerdir.

¹²¹ Mekkî, *a.g.e.*, c. 1, s. 489.

¹²² Yusuf, 12 / 18.

¹²³ Maide, 5 / 30.

¹²⁴ Â'râf, 7 / 200.

¹²⁵ Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed el-Hakim Et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fi Ma'rifeti Ehâdisi'r-Rasûl*, Daru-Sadr Yay., Beyrut, ts., s. 199.

Allah Teâlâ onların zahirlerini gözetir ve onlara kâfi gelir. Nitekim ayet-i kerîmede “Muhakkak ki benim velîm/sahibim kitabı indiren Allah’tır (c.c.). O sâlihleri koruyup gözetir.”¹²⁶Bu kullar için dünya cennettir, ahirette ise inşaallah asıl cennete vâsıl olacaklardır.

İşte tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak kişinin ilk yapacağı şey havâtırın hangi türden olduğunu anlamaya yetecek kadar ilim öğrenmesidir. Ancak bu ilim doğrultusunda tedbirini alabilir. Bunun için Kur’an-ı Kerim ve sünneti kendisine rehber edinmelidir. Aynı zamanda anlayışını da güçlendirmeli aklını kullanmalıdır. Bunun için bir bilge demiştir ki: “Eğer aklının nefsinin arzularına galip gelmesini istersen neticesini düşünmeden hoş giden her işi yapma!” demiştir.¹²⁷

3.5.Kalbin Çeşitleri

Kalplerin çeşitlerini izah eden pek çok mutasavvıf farklı tasniflerle incelemiş ve ortak paydalarda buluşsalarda farklı yaklaşımlar takip etmişlerdir. Örneğin; İmam Gazâlî kalpleri hayır ve şer üzerine sebat etmeleri bakımından üç kısma ayırmıştır: Birinci kısım kalplerde takva ile tamir edilmiş ve riyazet ile tertemiz olmuştur. Gaybın hazinelerinde bulunan hayırların hâtıratı orada bulunmaktadır. Bu bakımdan akıl kalpte olamı düşünmeye sevk olur ve sırlarını düşünür. Böylece basireti açılır. Melek bu kalbe bakar ve cevherinden temiz olduğunu, aklının nuruyla nurlandığını, marifet nuruna gark olduğunu anlar. Bundan sonra görünmez ordular bu meleğin imdadına gelirler ve böylece kalp nice hayırlara iletilir ve her hayır da kalbi başka bir hayra sevk eder.¹²⁸ Leyl sûresinde: “Ama kim verir ve Allah (c.c.)’tan korkarsa, o en güzel kelimeyi tasdik ederse, biz onu en kolay yola hazırlarız.” buyrularak buna işaret edilmiştir. Sonucunda kalbe öyle bir nur dolar ki gizli şirk dahi burada gizlenemez. Riyâ konusunda da bahsedeceğimiz gizli şirki anlamak gerçekten çok zordur. Gizli şirkin tanımı yapılırken bu yüzden zifiri karanlık gecede simsiyah karıncanın siyah taşın üzerinde yürüyüp iz bırakmamasından daha gizlidir, denir. Artık şeytanın da hiçbir hilesi bu kalpte işe yaramaz. İşte bu kalpleri Kur’an-ı Kerim “Ey itminana kavuşan nefis! Râzı edici ve râzı edilmiş olarak Rabbine dön!”¹²⁹ ayetiyle müjdelemiştir.

¹²⁶ Â’râf, 7 / 196.

¹²⁷ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 109-110-111; Muhâsibî, Ebû Abdullah Haris b. Esed el- Bâsrî, *er- Riâye li Hukûkillah*, Haz. Abdülhakim Yüce, Işık Yay., İstanbul 2013, s. 98-99; Geylânî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsa ez- Zâhid el-Geylanî el- Hanbelî, *Risaleler*, çev. Dilaver Gürer, İnsan Yay., İstanbul, 2013, s. 236-237-238.

¹²⁸ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 120.

¹²⁹ Fecr, 89 / 27-28.

İkinci kısım kalpler ise meleklerin kapısı kendisine kapatılmış, şeytanların kapısı da açılmış, kötülüklerle dolu olan kalplerdir. Şer ilk başta hevâ-i nefisten bir hâtırın orada meydana gelmesiyle oluşur. Kalp fetva istemek için aklın hakemliğine başvurur. Böylece akıl onunla yakınlık kurar ve ona hileli yolları bulmada yardımcı olur. Karanlık bu kalpte yayıldıkça yayılır. Böylece şeytan da bundan kuvvet bularak hevâ-i nefsin yayılmasından dolayı rahatça istediğini elde eder. Artık insan süs, gurur, yalancı emeller gibi şeylerle yanıltılır. Öte yandan iman zaafa uğrar. Ahiret korkusuyla kalpte bulunan yakînin nuru hevâ-i nefsin karanlığından körelir. Aklın da artık bakmaya gücü kalmaz, basireti bağlanır. Tüm bunlara sebep olansa şehvettir. Bundan sonra biri ona nasihat verse dahi kalbi kapalıdır. Şeytan artık orada hakimiyet kurmuştur. Bu tür kalpleri anlatırken Kur'an-ı Kerim "İnkâr edenlere gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir. Onlar iman etmezler."¹³⁰ buyurmuştur. Bu tür kalpler birtakım şeylerden sakınıp takva gösteren kimse gibidir. Fakat önüne bir güzel çıkarsa kalbine, gözüne sahip çıkamaz. Akli yerinden oynar. Başka türlü de sakınmış görünür ama sebepler ortaya çıkınca tam tersi şekilde hareket eder. Ne zaman başkası tarafından tahrik edilirse öfkelenir. Sabretmeye iradesi aniden kalmaz ve nefesine hâkim olamaz. Tüm bunların nedeni daha önce de bahsettiğimiz gibi hevâ-i nefsin kalbi karartıp, ondaki nurunu söndüren bir duman gibi kalbi kaplamasından dolayıdır.¹³¹

Üçüncü kısım kalpler de hevâ-i nefsin hâtırını görünür ve kalbi şerre davet eder. Tam bu esnada imanın hâtırını onu hayra davet eder. Bu durumda nefis şehvetiyle harekete geçip şerrin hâtırına yardım eder. Böylece şehvet bir kuvvet bularak lezzetlenme ve nimeti güzel gösterir. Akıl da hayra davet eden hâtırın yardımına yetişir ve nefse nasihat eder. Nefis akla meylettığı esnada şeytan kuvvetlice akla saldırır. Der ki: "Senin bu çekingenliğin nedendir? Neden nefisine eziyet ediyorsun? Tüm nimetler başkalarına mı kalsın? Başkaları sana gülsün mü? Sen böyle alt seviyede mi kalacaksın? Bak filan alime bunları çekinmeden nasıl da yapıyor." Tüm bu ikna edici sözlerin ardından nefis şeytana meyleder. Hemen melek yetişerek "Neticeye bakmadan şu anın lezzetini ebedi lezzete tercih ediyorsun. Az bir dünya hayatı için şehvetini dizginlemen zor mu? Cehenneme ne kadar dayanabilirsin?" diyerek nasihat eder. İşte kalp bu nasihattan sonra meleğin sözüne meyleder. Kalp bu şekilde sürekli çekişme halindedir. Eğer kalpte şeytanî sıfatlar baskınsa şeytana meyleder. Tam tersi meleklerin sıfatları baskınsa Allah (c.c.)'a meyleder. En nihayetinde insanın akıbeti Allah'ın (c.c.) elindedir. En'am sûresinde "Allah kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslamiyet'e açar, kimi de saptırmak isterse, göğe

¹³⁰ Bakara, 2 / 6.

¹³¹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 138.

yükseliyormuş gibi, kalbini dar ve sıkıntılı kılar. Allah böylece, inanmayanları küfür bataklığında bırakır.”¹³² buyrulurak Allah’ın (c.c.) kulları üzerindeki takdiri anlatılmıştır.¹³³

Bu noktaya kadar kalbi ve kalp ile ilgili terimleri anlattık. Bu değerlendirmenin ardından kalp hastalıkları bahsine geçeceğiz.

¹³² En’am, 6/125.

¹³³ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 140.

İKİNCİ BÖLÜM

BERÎKA'DA KALP HASTALIKLARI

BERİKA'DA KALP HASTALIKLARI

1. Berika'da Kalp Hastalıkları

1.1. Riyâ

1.1.1. Riyâ'nın Tarifi

Riyâ (riâ') "görmek" anlamındaki re'y kökünden türemiştir. Sözlükte "göstermek, gösteriş yapmak" anlamına gelen riyânın literatürdeki anlamına baktığımızda bir kulun sırf Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmak için yapması gereken amelleri kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla yapması demektir.¹³⁴ Riyâ kişinin kendini çevresindeki insanların gözünde ne durumdayım diye mülâhaza ederken Hakk'ın nazarındaki konumuna bakmaması, ihlâsı terk etmesidir. Bu hastalıktan kurtulmak oldukça zor bir iştir. Zirâ nefsinin tezkiye etmeyen kişinin Hakk'tan gayrıyı mülâhaza etmemesi mümkün değildir. Eğer nefsinin tam manada tezkiye etmiş ise o kimsenin bir koyun sürüsünün yanında namaz kılmasıyla halkın yanında namaz kılması arasında bir fark bulunmaz.¹³⁵

Riyâkâr kişi Allah (c.c.) katında sevilmeyen kişidir. Çünkü riyâ ehli kimseler Allah'a (c.c.) kavuşmayı arzu etmezler; aksine insanların gözünde ve gönlünde bir makama erişme hırslıdırlar. Bu konuya ilişkin Allah Teâlâ: "Kim Rabb'ine kavuşmayı arzu ediyorsa, salih bir amel işlesin ve Rabb'ine (yaptığı) ibadete hiç kimseyi ortak etmesin."¹³⁶ Buyurmuştur. Bu ve benzeri ayet ve hadislerin neticesinde ulemadan birçoğunun riyâyı gizli şirk olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Bazı kimseler de namazlarında kalplerini Allah (c.c.) ile huzurlu kılmak yerine gaflete dalıp ağyarın övgüsünde huzur ararlar ki bu kimseler hakkında ise "Şu ibadet edenlerin vay haline ki onlar salâtlarından gaflet ederler."¹³⁷ Buyrulmuştur. Burada da açıkça görmekteyiz ki gösteriş maksadıyla yapılan amellerin boşa çıkacağı gibi bu ameller kişinin ahiret hayatının da hüsrân olmasına sebep olacaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de Allah (c.c.)

¹³⁴ Çağrıncı, Mustafa, "Riyâ", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2008, c. 35, s. 137-138.

¹³⁵ Seyyid Mustafa Râsim Efendi, "Riyâ", *İstilahât-ı İnsan-ı Kâmil*, Haz. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2008, s. 581-582.

¹³⁶ Kehf, 18 / 110.

¹³⁷ Mâûn, 107 / 4-6.

riyâkâr kimseleri zemmederek şöyle buyurur: “İnsanlara gösteriş yaparlar. Allah’ı pek az zikrederler.”¹³⁸

Hadîs-i şerîfler ışığında bu hastalığa bakacak olursak, ortaya koyulan amel aynı olup bu amelle kişiye günah hasıl olması veya sevap kazandırması kişinin niyetine bağlanmıştır. Hasta kalbin amellerindeki niyeti gösteriş, insanlardan beklenen övgüler veya dünyalık bir menfaat elde etme arzusudur. Halbuki bu hastalıktan uzak selîm bir kalbin ameli böyle değildir. O, yalnızca Allah’ın (c.c.) rızasını gözetir; maksadı ve talebi yalnız Rabb’i zülcelâldir ki kulun kurtuluşu da ancak bu şekilde mümkündür. Riyâ, amelleri boşa çıkaran bir hastalıktır. Nitekim rivayet olunduğu üzere: "Kıyamet günü bir şehide cehenneme girmesi emredilir. O der ki: "Ey Rabb'im! Senin yolunda şehit oldum." Allah Teâlâ: "Sen filan kişi 'kahramandır' denmesini istedin ve öyle de anıldın ve yaptığın amelin karşılığını almış oldun!.." buyurur.¹³⁹ Aynı şekilde gösteriş yapan âlim, hacı ve Kur'an okuyanlara da söylenir.

Örftede ise riyâ, ahiret amellerini veya bu amellerin delillerini kullanarak dünya menfaatleri elde etme çabasıdır. Burada ifade edilen amellerin deliline örnek verecek olursak: oruç tutan kimsenin dudaklarının solması, sesinin alçalması ve takatsiz kalmasıdır. Kişi işte bu halleri bile isteye izhar ederse ahiret amelinin delilleriyle insanların gönüllerinde bir makam murad etmiş olur. Veya bu ahiret amellerini hiçbir zorlama olmaksızın insanlara bildirmekle olur. Fakat kendi rızası olmadan, baskı ve zorlama ile yaptırılan iş tam bir ikrahtır. Riyâ ancak bir tehdid, baskı ve zorlama halinde mübah olur.¹⁴⁰

İmam Gazâlî’ye göre riyâ aslı itibariyle haramdır. İki şirk vardır: Biri açıktan Allah'a ortak koşmak, bir diğeri de riyâ denen gizli şirktir. Riyâ, bir makama gelmek ve insanlar arasında kendisine saygı duyulan büyük biri olmak için halkın kalbinde bir yer edinmek istemendir. Makam sevgisi nefsin isteklerine boyun eğmektir. Bu durumda insanların çoğu âhiretini mahvetmiştir. İnsanlar yine insanlardan değer görmeyi istemekle helak oldular. İnsanlar gerçekten kendileri hakkında insaflı düşünselerdi, çoğu alışkanlık haline getirdiği amellerin dışındaki ibâdet ve ilimleri, ancak insanlara gösteriş sebebiyle yaptıklarını bilirlerdi.¹⁴¹ Buna delalet eden âyet ve hadisler de mevcuttur. Kehf Sûresin de “Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa salih amel işlesin ve Rabbine olan ibadetini kimseyi ortak tutmasın.”¹⁴² âyeti riyânın haram olması noktasında bir delildir.

¹³⁸ Nisâ, 4 / 142.

¹³⁹ Müslim İmâre 152, Nesai Cihad 22.

¹⁴⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 15-16.

¹⁴¹ Gazâlî, Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed Tûsî, *Hidayet Rehberi*, İlk Harf Yay., İstanbul, 2010, s. 145

¹⁴² Kehf, 18 / 110

Başka bir deyişle ihlasın zıddıdır. Gazzâlî ve Muhâsibî riyâdan bahsederken ihlas ve sıdk kavramlarının karşıtı olarak anlatmışlardır. Ebû Süleyman ed- Dârânî “Kul ihlas makamına erdiği zaman ondan vesveselerin ve riyânın çoğu kesilir” buyurmuştur.¹⁴³ Cüneyd-i Bağdâdî (v. 298 / 911) “İhlas hangi konuda olursa olsun Hakk’ın rızasına uygun düşen iştir” demiştir. Nitekim hadis-i kudsîde “İhlas benim sırlarımdan bir sırdır ki onu kullarımdan sevdiğim kişilerin kalbine tevdi ederim.” buyrulmuştur.¹⁴⁴ Fudayl b. İyaz (r.a.) riyâ hakkında “Öncekiler, yaptıkları ile, şimdikiler ise yapmadıklarıyla riyâkârlıkta bulunuyorlar.” demiştir. İkrime (r.a.) ise “Allah Teâlâ (c.c.) kuluna, amelinden ötürü vermediğini niyetinden ötürü verir. Çünkü niyette riyâ yoktur.” Katade (r.a.) “kul riyâkârlık yaptığında Allah Teâlâ (c.c.) meleklerine ‘Bakın! Kulum benimle istihza ediyor’ der.”¹⁴⁵

1.1.2. Riyâ’ya Sebep Olan Etkenler

Kişinin insanların kalbini fethederek hürmet ve sevgilerini kazanmak amacıyla kendisini zahid göstermesi riyâdır. Kendisiyle riyâ yapılan pek çok şey vardır. Haris el-Muhâsibî kalbe kök salan riyânın sebeplerini nefsin içinde bulunan üç düğümle açıklar: Övülme sevgisi ve yerilme korkusu, dünyalık kaybı, insanların elinde olana aşırı ilgi. Bu üç düğümü de kişinin vicdanında hissettiği şeylere dayanarak açıklar. Çünkü Rabbine yaptığı kulluğu başkalarına bildirmek ister. Sonucunda iyilik, saygı, ikram görmeyi ve kendisinden övgüyle söz ettirmeyi ister. Toplumda kötü demesinler diye istemese dahi ibadet eder. Delil olarak ise ilk olarak “Kim alim geçinmek, sefihlerle münazara yapmak ve halkın dikkatlerini kendine çekmek gibi maksadlarla ilim öğrenirse Allah o kimseyi cehenneme atar.”¹⁴⁶ hadisini anlatır. Akabinde Ebû Musa el Eş'ari'den rivayet ettiği “Bir gün efendimize (sav); ‹Ya Rasulallah! Adamın biri kahramanlık için, biri hamiyet ve kavmiyet için, biri de riyâ ve şöhret için savaşıyor. Bunlardan hangisi Allah yolundadır (şehittir)› diye sorulunca, Allah Rasulü (sav): ‹Kim Allah kelimesinin yücelmesi için savaşırsa o Allah yolundadır.›”¹⁴⁷ Hadis-i şerifini nakleder.¹⁴⁸ Ardından tenkid

¹⁴³ Gazzâlî, *İhyâ.*, c. 3, s. 29.

¹⁴⁴ İbn Arabî, Muhammed Muhyiddîn b. Alî, *Mişkâtü'l- Envâr*, çev. Mehmet Demirci, İz Yay., İstanbul 2004, s. 102.

¹⁴⁵ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 16.

¹⁴⁶ Tirmizi, *İlim*, 6.

¹⁴⁷ Buhârî, *Cihâd*, 15.

¹⁴⁸ Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 155-156

edilme korkusunu ve başkalarının elindekine göz dikme hususunu açıklar ki daha net anlaşılır tedbir alınabilsin.

Kendisiyle riyâ yapılan pek çok şey vardır. Fakat genel olarak beş kısımda toplanabilir ve bu konulara aşağıda yer verilmiştir.

1.1.2.1. Bedenle Riyâ

Bedenle yapılan riyâ da kişinin amacı ibadetten dolayı bedeninde oluşan zayıflığı belli etmesi, yüzünün sarardığını halka göstermesidir. Böylece ahiretten ne kadar korktuğunu ve ne kadar çaba gösterdiğini insanların anlamasını amaçlar. Zayıflığıyla az yediğine, yüzünün sararmasıyla da gece ibadetine devam ettiğine ve Allah (c.c.)'a olan bağlılığının ne derece çok olduğuna inandırmak ister. Saçı başı dağınık, toz toprak içindedir ibadetle öylesine meşgul olup bunlar için vakti olmadığını vurgulamaya çalışır. Ayrıca alçak sesle konuşur, dudakları kuru olur ve bunları şekilde göstererek nefsinin tatmin eder. Nitekim Hz. İsa “Biriniz oruç tuttuğunda başını yağlasın! Saçını tarasın ve gözlerine sürme çeksin.” demiştir. Benzeri Ebû Hureyre (r.a.) tarafından da nakledilmiştir.¹⁴⁹

Dünya ehli ise riyâyı şişmanlığa atfederek zayıf vücudunu, parlak tenini göstermek; âzalarının, kaslarının varlığını, kuvvetini vb. göstermek gibi şeylerle gösteriş yaparlar.¹⁵⁰

1.1.2.2. Şekli Olan Riyâ

İkinci olarak şekli olarak yapılan riyâ gelmektedir ki buna ilk örnek olarak o zamanın şartları baz alınarak gösteriş için riyâkâr kimselerin yün giymesi örnek verilmiştir. Yine bu kişiler kirliliğe ve yırtık elbise giymeyi tercih ederler. Bundaki amaç kalbinin sadece ibadetle meşgul olduğunu dikiş ve temizlikle uğraşacak vakti olmadığını dış temizlikten ziyade kalbini pak ettiğini göstermektir. Ona normal bir kıyafet giymesi teklif edilse sanki ona azap vermeyi teklif etmişlercesine irkilir. Çünkü böyle olursa insanların onun dünyaya daldığını düşüneceğini ve onların gözündeki değerinin azalacağından endişe eder. Şekil ile itibar kazanmak için gayret eder.¹⁵¹ Muhâsibî bu bahsi anlatırken kişinin saçlarının dağınıklığı, gözlerinin ferinin kaçması, saçının uzaması veya Hz Peygamber'e uyararak (s.a.v) saçlarının ayrılması, secde yerinin belli olması, kaba elbise giyme ve kasten ibadetlerle ilgili sıkıntılarla riyâyâ girer. Şekli olan riyâ

¹⁴⁹ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 695; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 175. Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 23.

¹⁵⁰ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 696.

¹⁵¹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 25.

tabaka tabakadır. Bazıları hem dünya hem de din hususunda övülmek ister. Bu nedenle güzel elbise giyer, güzel ayakkabı yaptırır fakat avamın yaptırdığı şekilde değil abidlerin yaptırdığı şekilde yaptırır. Bu noktada iki taraftan da övülmeyi arzular. Halbuki abidlerin elbiseleri zenginlerinki kadar değerli olmaz. Bir derece daha üstündekiler padişah, vezir, tüccar ve dindarların yanında kabul görmeyi ister. Elbiseleri zenginlerin elbiseleri gibi pahalıdır. Rengi ve şekli, salihlerin elbisesinin renk ve şeklidir. Böylece orta yolu bulduklarını düşünürler ve her ortama uygun bir vaziyetleri olur. Bazıları üzerindeki yırtık, eski kıyafetlerle dünyaya hiç meyletmediklerini gösterirler. Bunlara güzel kıyafet giymeleri teklif edilirse bundan öyle irkilirler ki sanki cehennem çukuruna düşecekmişçesine tepki verirler. Orta halli giyinen kişiye de daha aşağı bir kıyafet giymesi teklif edilirse o da bu fikirden irkilir. Çünkü dünya ehlinin ona küçümseyerek bakmasını kaldıramaz. Hem bu haliyle abid kimselere de benzemektedir. İçinde bulunduğu durumu değiştirmeyi istemez.

Dünya ehli ise açıkça pahalı kıyafetler, gösterişli evler ve eşyalar, kullandıkları araçlarla kendini belli eder ve övünür.¹⁵²

1.1.2.3. Sözle Riyâ

Din ehli kişiler hikmetli konuşarak, iyiliği emredip kötülüğü nehyederek, ayet ve hadislerle insanlara irşad ederler. Buna istinaden riyâ ehli kimseler de ilminin çokluğunu ispat etmek için halk içinde dudaklarını sürekli kıpırdatır ve zikri dilinden eksik etmediğini göstermeye çalışır. Ayrıca halk içinde yapılan bir günah gördüğünde şiddetle kınar ve teessüfünü belirtir. Kur'an-ı Kerim okurken sesi ağlamaklı çıkar, hadis ilminde mahir olduğunu göstermek için zayıf hadis olup olmadığına dair bilgiler verir.

Dünya ehli ise şiir ezberlemek ve onu coşkulu şekilde okumak, etkili ve güzel şekilde konuşmak, konuşmalarında ağır bir dil kullanarak ne kadar kültürlü olduğunu belirtmek gibi şeylerle riyâyâ kaçarlar.¹⁵³

¹⁵² Gazâlî, *İhyâ*, c.3, s. 696; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 177; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 27.

¹⁵³ Gazâlî, *İhyâ*, c.3, s. 697; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 177; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 28-29.

1.1.2.4. Amellerle Riyâ

Bu tür riyâda gaye bolca amel eder gibi gözükerek toplumda bir yer kazanmaktır. Bu hususta belkide en belirgin olarak yapılan ibadet namazı uzatarak kılmaktır. Bu kişi toplum huzurunda namazı uzun uzun kılar. Yalnızken ise buna hiç dikkat etmez. Sadaka, zekât, hac gibi ibadetlerini de gösterişle yapar fakat mütevazî görünemeye çalışır. Ne zaman din ehli biri gelse hemen ona hürmet gösterir gibi vâkarla başını eğer, gözlerini kırıştırır. Allah (c.c.)'tan korkmak yerine bir insanın onu abid zannetmemesinden korkar.¹⁵⁴

1.1.2.5. Arkadaş ve Ziyaretçilerin Çokluğu ile Riyâ

Arkadaş ve ziyaretçilerin çokluğu hele ki uzak mesafeden olursa riyâkâr kimse için bir sevinç kaynağıdır. Onlara yedirir içirir. Böylece kerem sahibi biri olduğunu da ispat etmiş olur. Özellikle din ehlinin ziyaretini ister ki filanca falanı ziyaret etti, denilsin. Kalabalık misafirleriyle cuma vakti hep birlikte camiye gitmek de övünç kaynağıdır. Çünkü insanların yanındaki kalabalığı görünce nasıl hürmetli bir kimse olduğunu ve ona rağbet edildiğini düşünmesini ister.¹⁵⁵ Nihayetinde bu kendisine bir vakar verir ve karşılığında da izzet ve hürmet görerek sonucunu alır.

1.1.3. Riyâ'nın Dereceleri

Riyânın derecelerini açıklarken Hâdimî riyâdan kastedilenin açıktan açığa sadece halka karşı yapılan ibadet olduğundan bahseder. Bu şekilde sevap niyeti de olmayacağını altını çizer. Fakat bir kimse ibadetlerini yalnızken devam ediyor fakat halkın içinde daha şevkli oluyorsa bu ibadetlerin tamamen zayî olmayacağını umulacağını belirtmiştir. Bir eşitlik durumu söz konusuysa yani riyâ hem yalnız hemde halk içinde aynıysa bunda ceza gerektir, diyerek de genel hatlarıyla açıklar.¹⁵⁶ Bu fikirleriyle Gazâlî ile paralel düşüncelere sahip olduğuna da vurgu yapmak gereklidir. Hatta buradan hareketle diyebiliriz ki konunun daha genişletilmiş halini İkinci bölümde ise taat ve ibadetlerde riyânın derecelerinden bahsederek konuyu genişletir. Bu dereceler üç tanedir: Birinci derecede imanın aslında bulunan riyâdır ki bunun karşılığında kişi münafık olur. Bu kafirden de daha aşağı bir tabakadır. İkinci derecede

¹⁵⁴ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 698; Muhâsibî, *a.g.e.*, s.177; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 31-32.

¹⁵⁵ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 698-690; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 32- 33.

¹⁵⁶ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 34.

ibadetlerin aslında olan riyâ vardır ki bu farz ibadeti inanlar içinde yapar fakat yalnızken terk eder. Bu da çok büyük günahdır fakat imandaki riyâ boyutunda değildir. Bu kimse kafir değilse de eğer tevbe etmezse ölüm anında küfür tehlikesine düşme ihtimali vardır. Üçüncü derecede iman ve farz olan ibadetlerde riyâ yapmaz ama sünnet olan ibadetlerde riyâ yapar. Kendinin ayıplanmasından korkarak cemaatle namaza en önde gider, övsünler diye gece namaza kalkar, Pazartesi ve perşembeleri oruç tutar. İbadetlerini insanlar için yaptığı için farzlarda olan riyâ kadar olmasa bile kişiyi azaba müstehak kılar.

Üçüncü bölüm de riyâdan maksat fasıklık veya günaha ulaşma imkanını elde etmektir. Bu bölüm de üç derecedir. Birinci derecede riyâkâr kişi insanlara takvalı ve dikkatli bir insan olduğunu gösterir ki kendisine itimat edilip makam, mevki, sadaka, zekât gibi konularda güvenilsin ve o da kendisi için bunları kullanabilsin. Hatta bu konuda öyle ileri gider ki degâh kurar, sohbet meclisleri düzenler. Bundan maksadı ise zinâyaya yol bulmaktır. Günaha kavuşmak için Allah Tealâ'nın dinini kullanır ne de olsa kimse ona bu yakıştırmayı yapmaz. Bu kişidense açıktan açığa harama düşenin hâli daha efdaldır. Çünkü o halk nezdinde kötü bir konumdadır ve içinde bulunduğu durumdan rahatsız olma ve tevbe etme isteği oluşması muhtemeldir. Bu kimse tevbe eder, sadaka verir, zahidliği tercih eder ve bu töhmet kendisinden kalkar. İkinci derecede mübah olan şeye kavuşmak için yapılan riyâdır ki salihâ bir hanımla evlenmek için abid görünen kişinin durumu buna örnek verebilir. Dünyada bir isteğine kavuşmak için ibâdetini dünyaya alet etmiş olur ki günahdır. Üçüncü derecede riyâ yapan kimsenin beklediği bir menfaat yoktur. Sadece toplumda kendisinden abîd denilsin diye uğraşır. Tavrı ve davranışlarını buna göre düzenler. Meselâ yere bakarak yürür, dilinde zikir vardır, gıybet yapılacağına hemen uyarır. Bu riyâ çeşitleri sahibine aşikâr olduğu için tedavisi daha kolaydır. Fakat bazı riyâlar vardır ki alimler onu karıncanın ayak sesinden bile sessiz ve gizli olarak tanırlar. Çoğu âlim ve akıllı kimse dahi onu anlamayaz işte asıl tedavisi zor olan riyâ bu türdür.¹⁵⁷

1.1.4. Gizli Riyâ ve Alametleri

Riyânın kişi tarafından farkında olarak yaptığı çeşitleri olduğu gibi bir de farkında olmadan kendisinde zuhûr ettiği bir çeşidi vardır ki buna gizli riyâ denilmektedir. Örneğin kişi hem yalnızken hem de toplum içinde ibâdet ederken hep aynıdır. Artırmaz veya azaltmaz. Fakat insanlar onun gece namazı kıldığını duyunca kalbinde meydana gelen sevinç riyânın kalbinde

¹⁵⁷ Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *Kimyayı Saadet*, çev. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2010, c. 2., s. 629-630; Hâdimî, a.g.e., c. 3, s. 34.

gizli olduğunun delilidir. Bu sevinç riyâ kaynağından akan su gibidir. Eğer kişi sadece Allah (c.c.) rızası için yapsaydı aldığı iltifat onu sevindirmezdi. Kişi bu sevinci hissettiğinde hemen hoşnutsuzluğunu göstermezse işte bu sevgi gizli riyâyı besleyen bir damar olur. Bu damar onu gizliden harekete geçirir. Öyle ki oruçluyum demez ama bitkin, sesi kısılmış, benzi sararmış bir vaziyette gezer. Bu davranışıyla insanların onu fark etmesini bekler. Hatta bu riyâdan daha gizli bir çeşidi vardır ki onu ancak takva sahipleri anlayabilir. Örnek vermek gerekirse kişi ibadetinin aşikâr olmasıyla ve övgü almasıyla sevinmez ama bununla birlikte insanlardan hürmet görmek, övülmek, ihtiyaç halinde yardım görmek veya alışverişinde farklı muamele görmek, mecliste kendisine yer verilmesi gibi ayrıcalıklar ister. Nitekim Hz. Ali'den rivayetle “Kıyamet gününde zâhidlere derler ki, dünyada size eşyayı ucuz satmadılar mı? Sizin işinizi görmediler mi? Ve önce size selâm vermediler mi?” denileceğini öğreniyoruz. Yani bu kimseler ibâdetlerinin karşılığını dünyada bu şekilde almışlardır.¹⁵⁸

1.1.5.Riyâ'nın Tedavi Yöntemleri

Riyâ insanı helake götürecek olan ve tedavisi pek kolay olmayan kalbî bir hastalıktır. Amelleri iptal etmesi sebebiyle tedavisi elzem ve bir o kadar da zordur. Çünkü insan çocukluk çağlarından itibaren insanların zahirlerini süslemesi ve bunun hoş gelmesini görerek büyür. Bu durum kalbinde yer eder ve günden güne oraya yerleşir. Bu bakımdan kişi fark edip bu hastalıktan kurtulmak istese dahi kalbine yerleşmesi sebebiyle çok zaman ve gayret ister. Gazzâlî riya hastalığı için ilim ve amelle yapılan tedaviden söz etmektedir. İlmi yönü bilmekle olur ki kişi az veya çok yaptığı işleri nefesine hoş geldiği için yapar. Fakat balı çok seven bir kimse bile içinde zehir olduğunu bilirse onu yemez. Tıpkı bu örnekteki gibi afetini düşünerek kişi riyaya iten sebeplere direnmelidir.¹⁵⁹Bu sebeplere direnmek için genel olarak riyaya iten sebepleri bilmeli ve önlemini almalıdır. Ana hatlarıyla belirtecek olursa riyaya üç şey sebebiyet verir: Birincisi methedilmeyi sevmek, ikincisi yerilmekten kaçınmak, üçüncüsü ise tama'dır. Bu üç zehirin tanınması en büyük kalkandır. Bunları kavradıktan sonra insanın idrak etmesi gereken daha önemli bir gerçek vardır. Bu gerçek yaptıklarının asıl amacı insanları memnun etmektir. İnsanları memnun etmek hem zor hem de beyhude bir uğraştır. Asıl olan Allah'ın

¹⁵⁸ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 710-711; Gazzâlî, *Kimyayı Saadet*, c. 2 s. 631-632; Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 385-386; Kaya, Yunus, *Tasavvuf Nefsi Arıtma ve Donatma*, Uzak Ülke Yay., İstanbul 2019, s. 95.

¹⁵⁹ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 692; Kaya, Yunus, *a.g.e.*, s. 97-97.

(c.c.) rızasını kazanmaktır. Tüm insanlık razı edilse dahi bunu Allah'ın (c.c.) rızasına değişmek ancak cahilliktir ve sonu pişmanlıktır.¹⁶⁰ İşte tüm bu saydıklarımızı bu hastalığa müptela olan kimse bolca tefekkür etmelidir. Bu aşamaları geçildikten sonra insanın önüne çıkacak başka bir engel ise insanların bu değişiminden dolayı onu ayıplamasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu riyâkâr kimsenin korktuğu bir durumdur. Eğer böyle bir tepki ile karşılaşırsa bu kişinin yapması gereken Allah (c.c.) benden razı olduktan sonra isterse tüm insalık hakir görsün, diye düşünmektir. İşte bu düşünceye devam edilirse akıldan kalbe işleme de mümkündür. Hem bu kişi için ihlâs yolunu da açar. Çünkü yapılan şeyde sadece Allah'ı (c.c.) razı etme amacı kalır. Zaten kişi böyle yaparsa Hakk Teâlâ o kimseyi sever ve kullarına sevdirebilir. Ameli yönünü ele alacak olursak hayır ve ibadetleri başkalarından tıpkı ayıplarını gizler gibi gizlemek ve sadece Allah'ın (c.c.) bilmesini istemekir. Bu sayılanlar başlangıç itibariyle zordur. Fakat sebat edilip devam edilirse bundan alınan lezzet artar ve insan artık severek yapmaya başlar.¹⁶¹

1.1.6. Riyâ'nın Zıddı İhlas

İhlası çoğu âlim riyânın zıddı olarak tanımlamaktadır. Özellikle Gazzâlî ve Muhâsibî riyâdan bahsederken ihlasın karşıtı olarak anlatmışlardır. Bazı âlimler ise ihlası kişinin yaptığı amelinde cennet umudu ya da cehennem korkusu olmamasıdır şeklinde izah eder.¹⁶² Yani Allah'tan (c.c.) başka bir maksadın olmamasıdır. Herevî ihlası "İhlas, ameli her türlü karışıklıktan arındırmaktır." Şeklinde tanımlamaktadır.¹⁶³ Bundan maksadı ihlaslı kişinin ameline nefsin isteklerinden olan pislikleri karıştırmamasıdır. Bunlar insanların kalbine girme isteği, onlar tarafından övülme isteği, arzuladığı şeyleri yaptırma isteği ve bunun gibi istekleri içermektedir. Hepsinin ortak noktası ise ameliyle Allah'tan (c.c.) gayrıyı arzulamaktır.

Ebû Yakub Sûsî ihlas hakkında "Hâlis amel odur ki, meleğin haberi olmaz ki sevabını yazsın, şeytanın haberi olmaz ki bozsun, nefsin haberi olmaz ki onu vesile yaparak kendini beğensin."¹⁶⁴ diyerek ufuk açan bir tanım yapmıştır. Zünnûn-i Mısırî "Üç şey ihlasın alâmetlerindedir: Kişinin gözünde halk tarafından övülmesiyle yerilmesinin bir olması,

¹⁶⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 190–192.

¹⁶¹ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, c. 2, s. 634-638.

¹⁶² Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n- Nüfûs*, çev. Ahmet Kasım Fidan, Semerkand Yay., İstanbul, 2014,

¹⁶³ Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî, *Menâzilü's- Sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Emin Yay.

İstanbul, 2008, s. 93.

¹⁶⁴ Kelâbâzî, Muhammed b. İshak, *et-Taarruf Li Mezheb-i Ehli-t Tasavvuf*, Haz. Mustafa Kara, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 110.

yaptığı amelleri gözünde hiç görmemesi, amellerinin ahirette sevap getireceğini düşünmemesidir.” diyerek benzer bir tanım yapmıştır.¹⁶⁵ Sûfilerin tüm bu tariflerinden yola çıkarak diyebiliriz ki ihlas samimiyettir. Öyle bir samimiyet ki onunla yalnız rıza murat edilir. Avamın ve havassın ihlasına bakacak olursak Sülemî'nin şöyle söylediğini görürüz: “Ebû Osman el-Mağribî demiştir ki: yapılan amelde hiçbir biçimde nefsin hazzı olmazsa bu ihlas avamın ihlasıdır. Ama havassın ihlası onların üzerine cârî olan şeydir. Onlarla cârî olan şey değildir. O halde havas ibadet eder fakat yaptığı ibadetler ona görünmez.¹⁶⁶

1.1.6.1.İhlasın Dereceleri

İbn Kayyım ihlasın üç derecesi olduğundan bahsetmektedir.

Birinci derece: amelden ameli beğenmeyi çıkarmak ve amelden arzuyu temizlemektir. Amel eden kimseye ameli neticesinde üç afet meydana gelir. Bunlar amelini beğenmesi, ondan bir karşılık beklemesi ve ondan hoşnut olmasıdır. Bu dereceyi aşan kimse işte bu üç afetten kendini kurtarır. İçinde bulunduğu bu duygulardan kurtulmasının yolları ise sırasıyla şöyledir: Kişi, Allah (c.c.) kendisine yaptığı iyiliği, O'nun ihlasını düşünerek Allah'ın (c.c.) onu bu amele muvaffak kıldığını aklederek kendini beğenmekten kurtulabilir.¹⁶⁷

Kişi ameli yapabilmesinin Allah'ın (c.c.) dilemesiyle gerçekleşebileceğini ve bundan nefesine pay çıkarmaması gerektiğini düşünmelidir. Nitekim Ayet-i Kerîme'de buyurulduğu gibi “(Bununla beraber o doğruluğu) âlemlerin Rabb'i olan Allah (c.c.) dilemeyince siz dileyemezsiniz.”¹⁶⁸

Amelini beğenmekten vazgeçmesi için kişinin bilmesi gereken başka bir konu ise Allah (c.c.) eğer onu nefsi ile baş başa bırakıp kendisinden el çekse sâlih bir amel işleyememesidir. En nihayetinde nefis cahil ve zalimdir. Nefsin doğasında tembellik ve şehvet vardır. Şer ondan zuhur eder. Hâl böyle iken ondan bir iyilik zuhur etmesi düşünülemez. O halde kuluna sâlih amel işletip onu koruyan, temize çıkaran yalnız Allah'tır (c.c.). Kul eğer Rabb'inin sözünü duymak isterse “Eğer üzerinizde Allah'ın (c.c.) fazl ve rahmeti olmasaydı içinizden hiçbiri

¹⁶⁵ Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l -Maârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., 2014, s. 109.

¹⁶⁶ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁶⁷ İbn Kayyım, Şemsüddîn İbn Kayyım, el- Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, çev. Ali Ataç, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 565.

¹⁶⁸ Tekvir, 81/29; Herevî, *a.g.e.*, s. 93.

ebediyyen temize çıkamazdı.”¹⁶⁹ Bu öyle bir durumdur ki, yaratılmışların en şerefli si Peygamber (s.a.v.) olmasına rağmen Kur’an-ı Kerîm’de “Eğer sana sebat vermiş olmasaydık ant olsun ki sen onlara (belki) biraz meyledecektin.”¹⁷⁰

İnsan tüm bu uyarılara rağmen hâlâ ısrarcı olması durumunda nefsine “sırf kul” olduğunu hatırlatmalıdır. Çünkü ameline karşılık istemekten ancak bu yolla kurtulabilir. Ne de olsa kul efendisine hizmet etmenin karşılığında ücret hak edemez. Hizmeti kulluğunun bir gereğidir. Efendisinden ona gelen bir ecir, efendisinin iyiliğindedir. Bu bir karşılık, ücret olarak atfedilmez. Çünkü ücreti hak eden ancak hür olanlardır.

Şimdiye kadar kişinin amelini beğenmesinden ve ona karşılık beklemesinden nasıl kurtulacağını anlattık. Akabinde de kulun amelinden memnun olması ve onu benimsemesi hususunda kendini kurtaracak iki durumdan bahsedeceğiz. Bu durumların ilki kişinin ameline bakıp ondaki ayıplarını, nefsin payını, şeytanın nasibini anlamasıdır. Çünkü içinde şeytanın ve nefsin payı olmayan amel azdır. Peygamber’e (s.a.v.) namazda kişinin başını sağa sola çevirmesinden sorulunca: “O, kulun namazından şeytanın kapıp kaçtığı bir parçadır.”¹⁷¹ Bu yüz çevirme, bir göz atma veya göz ucuyla bakış olduğu zaman böyledir. Kalbi Allah’tan (c.c.) gayrına yönelirse durumu nasıl olur? İşte bu şeytanın aldığı en büyük nasiptir. Nefsin amelden payına gelecek olursak bunu ancak simimi bir şekilde kendine bakan anlayabilir.¹⁷²

İkinci durum ise kulun Rabb’inin (c.c.) kulluk olarak açık ve gizli olan âdâb ve şartlarından nelere lâıyk olduğunu bilmesi ve buna karşın kendisinin tüm bu şartları yerine getirmede ne kadar aciz olduğunu fark etmesidir. Zaten ârif olan kul amelinden razı olmaz. Hatta Allah’ın (c.c.) ameline karşılık vermesinden dahi hayâ eder. Nefsinin hâlini bilmesi, ona karşı duyduğu kîni amelinden ve kendisinden razı olmasına engel olur. Seleften bir zat: “Kulun afeti nefsinden razı olmasıdır. Kim nefsine, onun herhangi bir şeyini güzel görerek bakarsa nefsinin mahvetmiştir. Devamlı nefsinin itham etmeyen aldanmıştır.” emiştir.

İkinci derece bütün gücünü sarf ederek amelden utanmak, müşahadede kaçınarak güç sarfederek ve amelin ilki, kişinin amelinden utanmasıdır ki bu durum Allah’tan (c.c.) fazlaca hayâ etmektir. Bu kimse yaptığı amel için tüm gücünü sarf eder fakat Allah’a (c.c.) lâıyk görmemektedir. Kur’an-ı Kerîm’de “...verdıklarını Rabb’lerinin huzuruna döneceklerinden yürekleri korku ile çarparak verirler.”¹⁷³ buyrulmaktadır. Peygamber (s.a.v.) ise “O kişi oruç

¹⁶⁹ Nûr, 24 / 21.

¹⁷⁰ İsrâ, 17 / 74.

¹⁷¹ Buhârî, Ezân, 93; Ebû Dâvûd, Sâlât, 160.

¹⁷² Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 201-202.

¹⁷³ Mü’minûn, 23 / 60.

tutar, namaz kılar, tasadduk eder ve kendinden kabul olmayacak diye korkar” diye buyurarak bu kimseleri nitelemektedir. Nitekim seleften bir zat: “İki rekât namaz kılarım, Allah’tan (c.c.) hayâ ettiğim için o namazda kendimi insanların önünde hırsızlık yapan veya zina eden kimse gibi görürüm.” Diyerek aslında olması gerekeni anlatmıştır. En nihayetinde mü’min, korkarak ve nefesine kötü zan besleyerek ihsân makamına erer. Nefsi için iyi zanda bulunan kimse ise zarardadır. İkinci olarak ameli sahih olsun diye çaba sarf etmek ve ameli kendinden görmekten kaçınmaktır. Üçüncüsü ise Allah’ın (c.c.) kulun basiretini nurlandırdığı tevfiik nuruna sığınmaktır. Bu nurun ışığında baktığında kul amelinin Allah’ın (c.c.) cömertliğinden kaynaklandığını görür. Ameli ne kendindedir ne de kendi sayesinde. Bunu böyle bilmek beş şeyle mümkündür. Sırasıyla amel için çalışma, utanma, Allah’tan (c.c.) hayâ, amelinin kendinden olmadığını düşünmek ve onun Allah’ın (c.c.) cömertliğinden, ihsânından kaynaklandığını düşünmektir.¹⁷⁴

Üçüncü derece: Ameli ilme uygun yürüterek, hükmü gözeterek, resmin köleliğinden bağımsız bir şekilde amelden kurtularak ameli kurtarmaktır. Burada amelden kurtulmakla kastedilen; ameli ilimle paralel yürütüp kişinin de hükmü gözetmesidir. Yani ameli ilme uygun yapmak, ona ilmi önder kılmaktır.¹⁷⁵ Onun kaynaklarından beslenerek emrolunan dinî hükme bakarak ve o hükmü yapmak, terk etmek gibi uyararak amelin ilme ayak uydurmasıdır. Bununla beraber kişi de kalben hareket ve sükûnları, sebep ve neticeleri içine alan kâinattaki kazâî hükmü seyre dalarak yürür. Artık ona Allah (c.c.) için yapmanın dışında bir şey yoktur. Yaparak ve terk ederek, ilme ayak uydurarak, emir ve yasakları müşâhade ederek, iman ederek kaza ve kaderi yerine getirir. Kul hakikate bakar ve şeriatı uygular. Tekvîr Sûresi’ni bu bağlamda incelediğimizde “O, alemler için (Hakk) sizden doğruyu isteyenler için bir öğütten başkası değildir. (Bununla beraber doğruluğu) Âlemlerin Rabb’i olan Allah (c.c.) dilemeyince siz dileyemezsiniz.”¹⁷⁶ Aynı anlamı İnsan Sûresi’nde de bulmamız mümkündür: “Şüphesiz ki bu (sûre) bir öğüttür. Artık kim dilerse Rabb’ine bir yol tutar. (Bununla beraber) Allah (c.c.) dilemeyince siz bunu dileyemezsiniz, çünkü Allah (c.c.) hakkıyla bilendir.”¹⁷⁷

¹⁷⁴ Herevî, *a.g.e.*, s. 93; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 203.

¹⁷⁵ Herevî, *a.g.e.*, s. 93; İbn Kayyım, *a.g.e.*, s. 565-566 ; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 204.

¹⁷⁶ Tekvir, 28 / 29.

¹⁷⁷ İnsan, 76 / 30.

1.2. Uzun Emel

Sözlük anlamı olarak “istemek, ummak” anlamına gelen emel kelimesi genelde recâ ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Genel kabule rağmen bazı dilbilimciler emelin uzun bir zaman dilimini kapsar şekilde kullanıldığını, orta vadeli beklentiyi recâ kavramının ifade ettiğini, daha da kısa sürede gerçekleşmesi beklenen durumlar içinse tama’ kavramının kullanıldığını belirtmişlerdir.¹⁷⁸

Emel kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de iki farklı anlamda geçmiştir. Biri “insanı oyalayan, âhiretini unutturan dünyevî arzu ve tutkular”¹⁷⁹ anlamında geçerken diğeri de mutlak olarak “arzu edip ümit bağlama”¹⁸⁰ anlamına gelecek şekilde iki âyette geçmektedir. İkinci âyette, “hem sevap yönünden hem de emel yönünden daha hayırlı” olarak anlamlandırılırken “bâkî olan sâlih işler” Allah rızâsına uygun düşen ibadetler, zikirler, dünya ve âhiret hayatı için faydalı, özellikle âhirette en güzel sonucu elde etmeye yarayan hayırlı amellerin tamamı şeklinde yorumlanmıştır.¹⁸¹

Emel kavramı hadislerde daha çok zikredilmiştir. Bu hadislerde ve zamanla bunlar etrafında gelişen yorumlar ve tahlillerde emel kavramının, genellikle zühd kelimesinin karşıtı olarak temelinde bedenî arzu ve isteklerin tatmini ve dünya sevgisi bulunan arzuları ifade etmek için kullanıldığı; insanın uzun vadeli istekler taşıması, zihnini yoğun bir şekilde bunlarla meşgul etmesi ve gayretini büyük ölçüde bu arzuların gerçekleştirilmesi yolunda harcamasına tûl-i emel, istek ve arzularına sınır çizerek özellikle âhiret hayatı için faydalı olacak amellere önem vermesine de kasr-ı emel denilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “Yaşlı kişinin bütün güçleri zayıflasa da dünya sevgisi ve uzun emeller konusunda gönlü hep genç kalır”¹⁸² meâlindeki hadisini ele alan müslüman ahlâkçılar emelin bütünüyle yok edilmesinin mümkün olmadığını, hatta hırsla dönüşmediği sürece insana yaşama arzusu ve gelecek ümidi veren olumlu bir emel hissiyatının faydalı ve gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Mâverî (v.450/1058) bu görüşü urefâdan birine isnat ettiği, “Emel ümmet için rahmettir; eğer emel olmazsa işlerin çoğu yüzüstü kalır, hayat bağları kopar” şeklindeki rivayetle destekler.¹⁸³ Buraya kadar bahsettiğimiz rivayet ve yorumlar her ne kadar uzun emelin olumlu yönlerini yansıtmış olsa da mutasavvıfların ekseriyetle üzerinde durduğu yön, bunun bir kalp hastalığı olduğu ve tedavi

¹⁷⁸ Duman, M. Zeki, “Emel”, *DİA*, Türkiye Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995, c.42, s. 87.

¹⁷⁹ Hicr, 15 / 3.

¹⁸⁰ Kehf, 18 / 46.

¹⁸¹ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’ u’l-beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Kahire, 1945, c.14, s. 5.

¹⁸² Buhârî, Rikak, 5.

¹⁸³ Duman, a.g.e., s. 87-88.

edilmemesi durumunda kişiyi helâke sürükleyebileceğidir. Nitekim hastalığa sebep olan etkenleri incelediğimizde aslında uzun emelden ziyâde bunun bir hırsa dönüştüğünü ve bu hırsın esas hastalık kaynağı olduğunu görmekteyiz.

Tasavvufî gelenekte îzah edilen uzun emel hastalığının sebeplerinin genel olarak insanların cehaleti, âhireti unutup dünya sevgisi ve hırsına kapılmaları, hiç ölmeyecekmiş hissi ile zihinlerini ve kalplerini maddeye odaklamaları olduğunu anlıyoruz. Uzun emel kişide ne gibi değişikliklere sebep olur sorusuna Muhâsibî, “Tûl-i emel (emelin uzunluğu ya da uzun emel), âhireti unutturur, dünyâyı hatırlatır, onu güzel gösterir ve sana sevdirebilir. Bu durum hasetin, âhireti ertemelenin, hevâyı kuvvetlendirmenin, arzu ve istekleri çoğaltmanın ortaya çıkmasına yol açar.”¹⁸⁴ Şeklinde yanıt vererek hem bu hastalığı bize tanıtmış hem de bunun nelere yol açabileceğine dikkat çekerek îkazda bulunmuştur. Yine bu hastalığın insanları iyilik etmekten ve güzel işlerle, ahiret amelleriyle meşgul olmalarından uzaklaştırıp dünyalık işlere ve şerlere batıracağını Yahyâ b. Muâz Râzî (ra.) (v.258/871) şu şekilde ifade etmiştir: “Emel, her hayırdan uzaklaştırır. Tamah, hak olan her şeye mâni olur. Sabır, her türlü zafere ulaştırır. Nefs, her türlü şerre götürür.”¹⁸⁵ Tûl-i emel karşısında kasr-ı emel övülmüştür. İmam Gazâlî kısa emelin üzerinde durarak kalbinde uzun yaşamak fikri olan kimsenin din ve ahiret için bir şey yapamayacağından bahsetmiştir. Bu düşünce kişiye daha zamanın var, diye düşündürerek ibadeti erteletir. Halbuki her an ölümü hatırında tutan kimse gafil olmaz.¹⁸⁶ Yine bir hadîs-i şerifte ise: “İnsan gün be gün ihtiyarlıyorsa da onun iki şeyi gençleşir: mal arzusu ve yaşama arzusu.” buyrulmuştur. İşte bu hadîs-i şerîfi yorumlayan ulema emelden tamamen vazgeçilemeyeceği hatta hırsa dönüşmediği sürece kısa emelin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Burada önemli olan husus, kişinin îtidâli muhafaza ederek ifrat ve tefrite varmamasıdır.

Üzerinde araştırma yaptığımız Berîka’da Hâdimî Hz. bu konuya açıklık getirerek kişinin daha sonraki zamanda salih ameller kazanmayı murad etmesi şartıyla bunun yanlış bir şey olmadığını belirtmiştir. Örnek olarak bir âlim eserini yazmaya başlarken onu tamamlamayı murad eder. Burada âlimin niyeti Allah (c.c.) izin verirse bu eseri tamamlamayı dilemesidir. Bu şekildeki emel için bir sakınca görülmemiştir. Ancak bir kimse Allah’ın (c.c.) takdirini düşünmeksizin, ikinci nefesten sonra ben yaşayacağım derse işte bu yerilen ve kerih görülen emel türüdür. Müellif demiştir ki burada yine de hemen hüküm vermek yerine kişinin niyetini

¹⁸⁴ Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁸⁵ Ekberî, Selâhaddin ed-Dımeşkî, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, çev. Zafer Erginli, İlyas Karşlı, Yavuz Köktaş, Kalem Yay., İstanbul, 2006, s. 1126.

¹⁸⁶ Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, c. 2, s. 943-944.

esas almak yerindedir. Yani kişi bu sözüyle hayatı murad ederken niyetinde yaşayarak salih emeller işlemek varsa bu da kabul edilebilir bir emeldir şeklinde ifade etmiştir.¹⁸⁷

Her insanda uzun emel derece derecedir. Bunlar içinde en hayırlı olanı emelin en kısa olanıdır. Bazı kimseler için sürekli dünya hayatında kalmak en büyük temennidir. Bu konuda Allah Teâlâ: “Onlardan her biri bin yıl yaşamak ister.”¹⁸⁸ buyurmuştur. Her insan yaşlılığa kadar yaşamak ister. Bundan farklı olarak kimisi bir yıl kimisi bir ay yaşamanın yeterli olduğunu düşünür. Bu süre ne kadar kısa olursa dünya için gayret, hazırlık o denli az olur.¹⁸⁹ Nihayetinde her canlının eceli belirlenmiştir ve bu değişmez bir hakikattir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.), emel hissiyatını ve bu hislerin insan hayatı içindeki yerini bazı geometrik şekiller çizerek açıkladığını anlatan bir rivayet, hadis ve ahlâk ulemasının büyük ölçüde dikkatini çekmiştir. Başta Buhârî olmak üzere birçok hadis kaynağında geçen bu rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) toprağa önce bir kare çizmiş, karenin ortasından dışına taşacak şekilde uzun bir çizgi çizmiş ve bunu dik olarak kesen paralel çizgiler çekmiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.v.), merkezinde insanın bulunduğu bu karenin insanı kuşatan ecel, dışarı taşan çizginin insanın emeli, bu çizgiyi kesen paralel çizgilerin de insanın bu hayatta karşılaştığı kaçınması mümkün olmayan sıkıntı ve üzüntüler olduğunu bildirmiştir. Kaynaklarda bu hadisteki şekilleri tasvir etmek üzere farklı çizimler yapılmıştır.¹⁹⁰

Uzun emelin birçok tehlikeye sürükleyen yönleri vardır. Hâdimî Hz. buna dikkat çekerek bu tehlikeleri dört başlık altında kaleme almıştır. Bunlardan ilki tembelliktir. Yani farzları ve vacibleri ağır bulmak, sünnetlerden ve müstehablardan geri durmak ve haram şeylerden, mekruhtan geri durmaya imkânı, bilgisi olduğu halde daha yaşayacak ömrünün çok olduğunu düşünerek bunları ertelemesidir. Böylece yapılacak ibadet olması gereken vakitten çıkararak kaçırılmış olur. Bu tehlikelerden ikincisi tevbe için ertelemektir. Sürekli olarak gelecek için ümitkâr olup daha uygun bir vakit bekleyişi içerisinde işlemiş olduğu günahların affı için gayret ve tevbe etmez. Kişi bu hâl üzere bir ömür sürerken bu durum, ecelin de ne vakit kendisini bulacağını bilemeyeceği için büyük bir tehlike arz etmektedir. Üçüncü tehlike ise ölümü ve sonrasını hatırlamamaktır. Böylece kalbin kasveti daha da artarak devam ederken öğüt ve nasihatlerden tesir göremez olur. Bu konuda Peygamber (s.a.v.): “Lezzetleri kesen şeyi çok zikrediniz.”¹⁹¹ buyurarak ölümü hatırdan tutmanın kişiyi dünyanın geçici lezzetlerinden

¹⁸⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, c.3, s. 88-89.

¹⁸⁸ Bakara, 2 / 96.

¹⁸⁹ Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 946.

¹⁹⁰ Duman, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁹¹ Tirmizî, *Zühd*, 4.; İbn Mâce, *Zühd*, 31.

koruyacağını bizlere açıkça bildirmiştir. Ölüm ve ahireti hatırlamanın sadece bu dünya nimetinden uzaklaştırma etkisi yoktur; bununla beraber birçok fazileti de ihtivâ etmektedir. Şu hadîs-i şerifle de bu konuya açıklık getirebiliriz. Hz. Aişe (ra.) dedi ki: “Ey Allah’ın Rasûlü acaba şehitlerle birlikte bir kimse haşr olunabilir mi?” “Evet. Ölümü bir gün, bir gecede yirmi defa zikreden kimse.” buyurdu. Bir başka fazîlet ise ölümü hatırlamanın dünyaya buğz etmeye vesile olmasıdır. Çünkü dünyayı seven ve kalbinde taşıyan kimsenin kalbinde Allah sevgisi de olmaz âhîret endişesi de kalmaz. Tehlikelerin dördüncüsünün dünya malı toplama hırsı olduğunu ifade eden Hâdimî hz., namazın kötülüklerden alıkoyması gibi dünya hırsının da âhîret amellerinden alıkoyan bir tehlike olduğunu bildirmiştir. İlgili âyet meâlen şu şekildedir: “Kadınlardan, oğullardan, kantarlarca yığılmış altın ve gümüşlerden, salınmış atlardan, davarlardan ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük, insanlara süslü (câzip) gösterildi. Bunlar; sadece dünya hayatının geçimidir. Asıl varılacak güzel yer Allah’ın yanındadır.”¹⁹² Yani insanlar için şehvî arzuların sevgisi güzel gösterildi. Bunların bir kısmı kadınlar ve çocuklardır. Zîrâ insan bunlar sebebiyle haramdan ve helalden mal toplama üzerine müptelâ olur. Tüm bu hırsın temelinde ise tevekküllerinin ve Allah Teâlâ’ya îtimatlarının zayıflığının olduğunu ifade etmiştir.¹⁹³

İslâm ahlâkçıları içinde emel konusunu en geniş şekilde ele alanlardan biri olan Gazzâlî, emele dair bazı hadis ve haberleri naklettikten sonra tûl-i emelin genellikle bilgisizlik ve dünya tutkusundan kaynaklanan psikolojik sebeplerini incelemekte ve bunlardan kurtulmak için güçlü bir âhîret imanına dayalı çareler göstermektedir. ¹⁹⁴Dünya sevgisini kalpten atmak için dünyanın hakikatini bilmek gerekmektedir. “Eğer dünya, Allah katında sivrisineğin kanadı kadar bir değere sahip olsaydı, Allah hiçbir kâfire dünyadan bir yudum su bile içirmezdi.”¹⁹⁵ Cehalet bahsine gelecek olursak bunun çaresi de hâlis bir tefekkürdür. İnsan ölümü durduracak güce sahip değildir. Kaldı ki gençliğe de güvenilemez.¹⁹⁶ O halde tüm bu sayılanların bilincinde olarak hazırlık yapmak lazımdır.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3 / 14.

¹⁹³ Hâdimî, *a.g.e.*, c.3, s. 88-93.

¹⁹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, c. 4, s. 452.

¹⁹⁵ Tirmizî, *Zühd* 13.

¹⁹⁶ Gazzâlî, *Kimya-yı Saadet*, c. 3, s. 945.

1.3. Kibir

Sözlükte “büyüklük” anlamına gelen kibir (kibr), tevazunun karşıtı olarak “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması” anlamına gelmektedir. Bu kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyüklenme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışı yansımalarından ibaret olduğu belirtilir.¹⁹⁷ Aynı kökten gelen tekebbür ve istikbâr, kibir kelimesine yakın anlamlara gelmekle birlikte Gazzâlî gibi, kibri büyüklük duygusu, tekebbürü ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde ifade edenler de vardır.¹⁹⁸

Kişinin kendini büyük görmesi onun başına gelen en kötü afetlerdendir. Çünkü kibir sadece Allah Tealâ’ya mahsustur. Her şeye gücü yeten O’dur ve Allah (c.c.) katında en büyük günahlardan biri de kibirdir. Nitekim Ebû Hureyre’nin (r.a.) rivayet ettiği hadis-i şerifte “Cenab-ı Hakk: Kibriyâ benim nidâm, azamet benim izarımdır. Kim bunlarda benimle çelişirse onu ateşe atarım, buyurmaktadır.”¹⁹⁹ Abdullah b. Mes’ud (r.a.) ise Peygamber (s.a.v.) den “Kalbinde hardal tohumu kadar kibir bulunan kimse cennette giremez.”²⁰⁰ Hadis-i şerifini nakleder. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de bu konuyla alakalı ayetler yer almaktadır: “Cehennemden kapılardan girin, orada ebedi kalacaksınız. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür.”²⁰¹ Başka bir ayet-i kerimede ise “Yeryüzünde haksız kibirlenenleri ayetlerimden uzaklaştıracağım.”²⁰² Şeklinde Allah (c.c.) bu kullarını nasipsiz bırakacağını bildirmiştir. Hz. İsa’dan (a.s.) rivayet edilen şu söz bu ayeti de açıklar niteliktedir. “Bitki ovada bitip dağ zirvelerinde bitmediği gibi hikmet de mütevazi olan kalbe yerleşir, kibirli olan kalbe değil. Görmez misin ki başını yukarı diken tavana vurup yarar, eğen ise tavanın altında gölgelenir.”²⁰³

Kibrin hakikatini zâhir ve bâtın olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Bâtınî kibir nefisteki bir ahlâktandır ve aslında asıl kibirdir. Çünkü zâhirî kibir bâtınî kibirden zuhur eder. Bunun için kibir meydana geldiğinde denilir ki “kibirlendi”²⁰⁴

Kibrin de farklı dereceleri mevcuttur bunlar: Allah’a (c.c.) karşı yapılan kibir, Peygamberine karşı yapılan kibir ve kuluna karşı yapılan kibir olarak üç başlıkta açıklamıştır.

¹⁹⁷ Kaya, Yunus, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁹⁸ Çağrııcı, Mustafa, “Kibir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, c. 25, s. 562.

¹⁹⁹ İbn Mace, *Zühd*, 16.

²⁰⁰ Müslim, *İmân*, 148-149.

²⁰¹ Mü’min, 40 / 76.

²⁰² A’raf, 7 / 146

²⁰³ Muhasibi, *a.g.e.*, s. 377-378.

²⁰⁴ Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *Mükâşefetü-l Kulûb*, çev. Sâlih Uçan, Çelik Yay., İstanbul, 1980, s. 280; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3. s. 225-227.

Allah'a (c.c.) karşı olan kibir tıpkı Nemrud, Firavun ve şeytanın kulluktan utanıp da ilahlık iddiasında bulunanların kibri gibidir.²⁰⁵ Peygamberlere karşı olan kibir Resûlullah'a (s.a.v.) Kureyşli kafirlerin yaptıkları kibir gibidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Biz kendimiz gibi bir insana baş eğmeyiz. Niçin bize melek yahut muhteşem bir insan gönderilmedi de bir öksüz gönderildi?"²⁰⁶ şeklinde onların sözü aktarılmıştır. Resûlullah'a (s.a.v.) karşı kibirlenenler de iki kısımdır. Birinci kısma kibrinden dolayı bir perde indi ve O'nu hiç anlayamadılar. İkinci kısım ise anladı fakat çok kibirli olduklarından kabul etmediler. Neml sûresi bu konuda "(Mucizelerin Allah'tan (c.c.) olduğunu) gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde, kendilerine haksızlık ettiklerinden ve büyüklenmelerinden dolayı mucizeleri bile bile toptan inkâr ettiler."²⁰⁷ şeklinde İsrailoğullarının durumunu bizlere haber vermiştir. Diğer bir örnek de Hz. Nuh'a karşı kibirlenip de "Sana bizim basit görünümlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz."²⁰⁸ söyleyenlerdir.²⁰⁹ Son olarak Allah'ın (c.c.) kullarına karşı tekebbür edip onlara yukarıdan bakmak, büyüklük taslamaktır. Bu da iki türdür. İlki insanları hakir görüp hepsinden daha hayırlı olduğunu düşünmekle olur. İkincisinde ise karşısındakinin doğru olduğunu bilse dahi kibrinden inkâr etmektir. Örneğin kişiye kendisinden aşağı gördüğü biri hayrı tavsiye etse veya bir konuda bilgi olarak üstün gelse anlaşırsa dahi ısrarla reddeder. Kur'an-ı Kerim de "O bildikleri (Kur'an) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler."²¹⁰ ayeti bildiği halde inkâr edenleri bu şekilde nitelemiştir. Kibir arttıkça kişi kendini daha da üst seviyede görmeye başlar. Başlangıçta aynı sofraya oturduğuyla sonraları oturmaya tenezzül etmez. Bir kat daha kibri artarsa karşısında el-pençe divan durulsun ister. Daha da artarsa hakir gördüğünün kendisine hizmet etmesini dahi istemez. İbn Mes'ud, bir adama "Allah'tan (c.c.) kork!" denildiğinde "Sen kendine bak, bana mı emrediyorsun." demesi yeterli bir günahıdır.²¹¹ Çünkü ilk olarak Allah'a (c.c.) kibrinden dolayı itaat etmeyen şeytandı ve insanın bu hasleti tıpkı şeytanın yaptığı gibi Allah'a (c.c.) karşı kibirli olmaya götürür. Şeytan Adem'e (a.s.) secde emri verildiğinde emre itaat etmesi gerektiğini biliyordu fakat ateş topraktan üstündü. Bu düşünce ona kibri getirdi ve secde etmedi. Böylece Adem'e (a.s.) karşı kibri onu Allah'a karşı gelmeye götürdü.²¹²

²⁰⁵ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 781; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 244.

²⁰⁶ Zuhruf, 43 / 31.

²⁰⁷ Neml, 27 / 14

²⁰⁸ Hüd, 11 / 27.

²⁰⁹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 245.

²¹⁰ Bakara, 2 / 89.

²¹¹ Müslim, Eşribe, 107.

²¹² Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 783; Ateş, *a.g.e.*, s. 361; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 245.

Genel hatlarıyla kibrin tanımı bu şekildedir. Fakat özel anlamda kibir konusu tıpkı riyâ gibi derin bir mevzudur. Şimdi de kendisiyle kibir yapılan konuları açıklayalım.

1.3.1. Ne ile Kibir Yapılır?

1.3.1.1. İlim

Âlimlerin en çok dikkat etmeleri gereken husus ilimlerinden dolayı kendilerinde meydana gelecek olan gurur ve kibirdir. Eğer âlim kişi ilminden dolayı kendini üstün görmeye başlarsa nefsi de iyice büyür. İnsanlara tepeden bakmaya başlar. Eğer çevresindekiler kendisine iyi davranırsa, ona iyilikte bulunursa buna sanki mecburlar gibi düşünür, teşekkür edecek bir sebep olarak görmez. Hatta kendisine hizmette bulunmanın onların bir vazifesi olarak düşünür. Hatta kendisinde hizmet etmede bir kusur işleseler buna kızar. Ne de olsa kendisi çok bilgili ve âlim bir zattır. Oysa durum bundan çok farklıdır. Çevresindekiler hatrını sorar o sormaz, hastalandığında ziyaretine gelir o gitmez, ona hoş davranırlar fakat o davranmaz. Sanki ilim öğrenmekle onlara bir menfaat sağlamış, bir iyilik yapmış gibidir. Dünyadaki hâli işte böyledir. Bir de ahiret noktasından incelersek bu kişi kendini Allah (c.c.) nezdinde en hayırlı kişilerden olduğunu zanneder. Kendi nefsinin akıbetinden çok başkalarının akıbetinden korkar. Bu konunun tedavisini kibrin tedavi yöntemlerinde işleyeceğiz.

Kişinin bu durumda olmasının iki sebebi vardır. İlkinde kişi sadece ilmi zâhirî olarak öğrenmiştir. Yani ilmi ona Hakk'ı tanımayı kendini bilmeyi öğretmemiştir. Zira ilmin delili Fatır sûresinde “Kulları içinde ancak âlimler Allah (c.c.)’tan (gereğince) korkarlar.”²¹³ ayetiyle verilmiştir. Bunun ayrı bir noktası ise dünya ilimlerinde tıp, şiir, mühendislik vb. ilerlemek ve bunlardan kaynaklanan kibirdir. Aslında buna ilim demekten ziyade bilgi, sanat gibi kavramlar daha uygundur. İkincisinde ise kişinin kötü ahlâkına rağmen ilim denizine dalmasıdır. Halbuki bu denize dalmadan evvel ilk bilinmesi gereken kişinin kendini ve Rabb'ini bilmesidir. Rabb'ini tanımadan ilimle meşgul olan henüz kalbini temzilemediği için ne kadar da faydalı bir ilim olursa olsun sonunda dolduracağı kalp kirli olacaktır. Kirli kaba giren giren su berrak da olsa nihayetinde kirli çıkar. Diğer bir boyuttan bakarsak ilim aynı zamanda tıpkı suyun bir tohumu beslediği gibi kalpte neye dair bir tohum varsa onu yeşertir. Kalbinde kibir tohumu bulunan biri bir de bakar aldığı ilimle nefsi yücelir de insanlara tepeden bakmaya başlar.²¹⁴ Bu

²¹³ Fâtır, 35 / 28.

²¹⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 264.

sebeptendir ki ilim kendisiyle kibirlenilen şeylerden en tehlikelidir. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) Peygamberine (s.a.v.) ithafen “Eğer kaba, katı yürekli olsaydın etrafından dağılır giderlerdi.”²¹⁵

1.3.1.2. Amel ve İbadet

Zâhid ve âbidlerin karşı karşıya oldukları diğer bir tehlike ise amel ve ibâdetlerinden dolayı kendilerini üstün görmeleridir. Bu vâki olduğunda ise insanları hakir görürler ve kendilerine hürmet göstermeleri gerektiğini düşünürler. Takvalı olarak anılma isteği bu kimselerde baskındır. Sanki yaptıkları ibâdet Hakk'a karşı değil de halka karşıdır.

Bu nedenle onları minnet altında bırakıyormuş havasına bürünürler. Allah (c.c.) yarattığı mahlûkata karşı büyüklenen kişi hakkında Peygamberimiz (s.a.v.) “Kişinin ‘Helâk oldu!’ dediğini işittiğiniz zaman (biliniz ki) o, halkın hepsinden daha fazla helâk olan bir kimsedir.”²¹⁶ buyurmuştur. Peygamber (s.a.v.) bile tüm günahları affolunduğu halde yine tevbe etmeye devam ederken bu kimselerin kendilerini emin görmesi akıl kârı değildir. Nitekim hadis-i şerifte “Şer bakımından kişiye Müslüman kardeşini tahkir etmek yeter de artar bile!”²¹⁷ Bu tür kimselere ibâdetinden dolayı hürmet eden Allah (c.c.) yanında daha yüksek mertebesi var diye onunla oturup kalkan kişinin durumu âbiden daha hayırlıdır. Çünkü yanına gelen kişinin niyetinden dolayı Allah (c.c.) onu mağfiret edebilir fakat bu kimseyi hakir gördüğü için âbid görünen şahıs Allah (c.c.) katında aşağı bir dereceye düşebilir.²¹⁸

Bu saydığımız afetlerden âbidlerin çoğu kurtulamamaktadır. Ek olarak âbid kendisine zarar veren, eziyet eden kişinin Allah (c.c.) tarafından affedilmeyeceğine kânîdir. Başka Müslümana aynı kişi zarar verdiğinde ise bu düşünce aklına gelmez. Çünkü nefsinin üstün görmektedir. Oysa bu tamamen bir cehalet delilidir. Hatta böylelerin bir kısmı “siz başınıza neler gelecek göreceksiniz” derler. Şayet tehdit ettikten sonra başlarına bir felaket gelecek olsa kerametinden olduğunu öne sürer. “Allah (c.c.) benim intikamımı aldı” der. Halbuki bazı kimselerin peygamberlere zulüm edip onu öldürmelerinin ardından Allah Teâlâ onlara mühlet vermiş ve dünyada cezalandırmamıştır. Hatta bu kimselerden doğru yolu seçenler olmuş ve

²¹⁵ Âli İmran, 3 / 159.

²¹⁶ Müslim, Birr ,139; Muvatta, Kelam 2, (989); Ebû Davûd, Edeb 85, (4983).

²¹⁷ Müslim, Birr, 32.

²¹⁸ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 785.

affedildiklerinden dolayı ahirette de kurtulacaklardır. Bir kısım ise daha da ileri giderek kendisini peygamberlerden daha üstün görür. Çünkü ona göre Allah (c.c.) peygamberleri için dahi almadığı intikamı onun için almıştır. İşte bu kimseler mağrur ve en cahil kimselerdendir.²¹⁹

Akıllı âbide gelince, onlar tıpkı Atâ es-Sülemî'nin (ra.) rüzgâr estiği veya şimşek çaktığında dediği gibi “insanlara isabet eden belalar benim yüzümden; eğer Atâ (ra.) ölseydi muhakkak onlar kurtulacaklardı.” Derler. Ameline güvenmeyen kimse Rabb'inden hakkıyla korkar ve ameline riyâ, kibir ve benzeri hastalıkların bulaşmasına da engel olur. Âbidlerin gururundan dolayı başlarına gelen musibetler de derece derecedir. İlk derecede kibir kalpte istikrarlıdır. Nefsini daha hayırlı görür ama çaba göstererek tevâzu elbisesini giyer.

Başkasını daha hayırlı gören kimseler gibi davranır. Kibir ağacı kök salmıştır fakat bu kimse tüm dallarını dipten kesmiştir. İkinci derecesi bulunduğu yerlerde büyüklük taslaması ve kusur edene kibir gösterip yüzünü buruşturmasıdır. Halktan uzak kalmaya çalışır, onları çirkin kabul eder.²²⁰ Halbuki Peygamberimiz (s.a.v.) insanların en muttakisi olduğu halde hakir görmek bi yana en mütebessim en hoşgörülü kimseydi. Müslümanlar arasında da böyle kimselerin artmasını temenni ederdi. Allah (c.c.) bu konuda Peygamberine (s.a.v.) “Sana tâbi olan mü'rainlere kanadını indir (tevazu göster)” buyurmuştur.²²¹

Üçüncü derecede kibir de artık yüzde beliren bir ifadeden taşar da dilde izhâr olmaya başlar. Bu kimseyi böbürlenmeye, hâl ve makamların hikâyelerine, ilim ve amelde başkasını mağlub etmek için çalışmaya iter. Âbid kimse ise başka âbidleri kastederek “O da kimmiş! Onun ameli nedir! Onun zâhidliği nereden geliyor!” diyerek dil uzatır. Sonra da kendini övmeye başlayarak “şu vakitten beri oruçsuz gün geçirmedim, gecelerimi ibadetle geçiriyorum, her gün Kur'an-ı Kerîm okuyorum. Filan adamsa her seher vakti uyuyor.” Gibi sözler sarf eder. Hatta daha da ileri giderek “şu kimse bana kötülük yaptı da oğlu öldü veya malına zarar geldi, hasta oldu, başına bela geldi” gibi onun başına gelen olaylardan kendine pay çıkarır. Âbidin kendisi gibi kimselerle bir arada olduğu zamansa hemen bu kimselerin yaptığı ibâdet ve taatten daha fazlası için gayret gösterir. Örneğin açlığa tahammül gösteriyorlarsa hemen hepten aç kalır ya da daha fazla namaz kılarak kıldıkları namazın ne kadar az olduğunu vurgular. Böylece kuvvetini ortaya koyar ve acizliklerini onlara göstermiş olur. Âlim ise böbürlenmek için karşısındakine “ben şu hocalardan ders dinledim, şu kadar hadis ve şu ilimleri biliyorum, sen ne biliyorsun da âlim olduğunı iddia ediyorsun” gibi sözler sarf eder. Böyle âlimlerin cedel, münazara, nükteli sözler söyleme gibi konulara özel bir düşkünlüğü vardır. İlimleri de

²¹⁹ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 786.

²²⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 266.

²²¹ Şûrâ, 42 / 215.

başkalarının hatalarını ortaya çıkarmak için öğrenmiş gibidirler. Çünkü yanlış yapan birini gördükleri zaman zevkle düzeltir ve hakir görür.²²²

Tüm bu saydıklarımız kibrin ilim ve amelle birleştirilerek ortaya çıkan hallerdir. Bu ilim sahipleri sadece “Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez” hadîs-i şerifini dinleyip idrak etseler dahi hatalarını anlayabilirlerdi.

1.3.1.3. Haseb ve Neseble Gururlanmak

Şerefli bir nesebten olan kimse amel ve ilim noktasında karşısındaki daha üstün olsa dahi onu hakir görür. Bu kimselerden bazıları gururlanarak diğer insanları kölesi gibi görür. Bunun meyvesi de dilinden çıkan sözlerdir. Örneğin “Ey Yunan! Ey Ermeni! Sen kimsin? Baban kimdir? Ben filan oğlu filanım. Sen benimle nasıl muhatap olabilirsin?” gibi sözler sarf eder. Bu öyle sıkıntılı bir konudur ki kişi salih bir kimse olsa da kurtulamaz. Normal vakitlerde belki ondan böyle sözler duyulmaz fakat öfke anında dökülür.²²³ Kur’an-ı Kerim’de “... O gün aralarında soy yakınlığı fayda vermez.”²²⁴ buyrulmuş ve kişiye soyundan dolayı bir ayrıcalığın olmayacağı belirtilmiştir. Peygamber (s.a.v.) ise bir hadis-i şerifinde bu durumu şu şekilde men etmiştir: “İnsanlar, ya cehennem kömüründen başka bir şey olmayan ölmüş ecdadlarıyla övmekten vazgeçerler yahut da Allah katında, burnuyla pislik yuvarlayan mayıs böceğinden daha adi bir derekeye düşerler. Allah Teala hazretleri sizlerden cahiliye kibri temizledi. Artık o, muttaki bir mü’min yahut bedbaht bir facirdir. İnsanların hepsi Hz. Âdem’in evlatlarıdır. Âdem ise topraktan yaratılmıştır.”²²⁵

Aynı zamanda kişi peygamberlerin kıssalarına bakarak anlayabiliriz ki peygamber çocukları dahi babalarından ötürü kurtuluşa ermemişlerdir.²²⁶ Öyleyse kişi soyundan dolayı gururlanmak yerine ameliyle yücelmek için gayret etmelidir.

²²² Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 265.

²²³ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 290.

²²⁴ Mü’minûn, 23 / 101.

²²⁵ Ebû Davud, Edeb 120, (5116); Tirmizî, Menakıb (3950, 3951).

²²⁶ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 291.

1.3.1.4.Güzellikle Mağrur Olmak

Kibrin bu çeşidi daha çok kadınlar arasında cereyân eden bir mes'eledir. Erkekler arasında da görülmesi mümkündür. Kendini hem cinslerinden daha üstün gören kadın veya erkek onlardan daha iyi ve güzel olduğunu düşünür. Halbuki güzellik fanidir ve daha dünyadayken dahi yitirmek mümkündür. Hâdimî, Hz. bu duruma sebep olarak cahilliği göstermektedir. Nitekim fani olan bir şey için bu kadar gururlanmanın başka bir açıklaması olamaz. Kaldı ki bu güzelliği kişiye Allah (c.c.) vermiştir. Kişi kendinden dahi olmayan bir meziyet için kendini böyle bir hastalığa müptela etmemelidir.²²⁷

1.3.1.5.Malla Kibirleşmek

Malla kibirleşmek tüccarlar, arazilerinin çokluğuyla övünen köy ağaları, sultanlar ve diğer varlıklı insanlar arasında meydana gelen kibirdir. Zengin kimse fakirleri hakir görerek onları aşağılayıcı sözler sarf eder. Kendi varlığını sayarak “ben senin gib kaç tanesini satın alırım! Senin bir yılda yiyemediğini ben bir günde harcarım” gibi tabirler marifetiyle alt tabaka gördüğü kimseleri ezer. Buna en somut örnek olarak Karun’u verebiliriz. Kur’an-ı Kerim onun bu gururunu haber verir.²²⁸ Kuvvet ve Kudretle Kibirleşmek: kuvvet ve kudret bakımından daha üstün olduğunu bildiği kimselere kişinin gösterdiği kibirdir.²²⁹

1.3.2 Kibri Teşvik Edip Hazırlayan Sebepler

Kişinin ahlâkında meydana gelen kendini beğenmenin kibir olarak yansımasından ve kibrin bâtinî bir ahlâk oluşundan bahsetmiştik. Bâtinî ahlâka yol açan ve onu besleyen sebeplerin başında ise ucub gelir. Zira kişi ilminden, amelinden veya herhangi bir sebepten ucuba kapıldığı zaman nefisini büyük görür ve kibirleşir de bunun ete kemiğe bürünmüş hâli olan zâhiri kibir vardır ki ona da ucub dışında hıkd, haset ve riyâ sebep olur.²³⁰

²²⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 293; Ateş, *a.g.e.*, s. 363.

²²⁸ Kasas, 28 / 79.

²²⁹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 294; Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 816.

²³⁰ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 816.

1.3.4. Kibrin Karşıtı Tevazu ve Tekebbür'ün Ortaya Çıktığı Yerler

Kibrin kişinin hareketlerinde nasıl ortaya çıktığından bahsetmiştik. Daha da genişletip örneklendirecek olursak yaslanarak, güzelce yerleşerek oturmak, yüzünü ekşitmek, bakışlarını sertleştirmek, sözleri üst seviyeden söylemek kibrin alâmetlerindedir. Hatta sözü söylerken ses tonu, kullandığı kelimeler, el kol hareketlerinde dahi kibir izleri vardır. Bu kimseler saydığımız davranışların bir kısmında tevazu bir kısmında kibirlenme gösterebilirler. Kibirlenmek de bir çeşit insanların karşısında el pençe durmasını istemektir. Bu bahis hakkında Hz. Ali (ra.) “Kim cehennem ehlinde birine bakmak istiyorsa, kendisi oturuyorken karşısında el pençe duran bir topluluk bulunan kimseye baksın.”²³¹

Nitekim Enes'ten (ra.) rivayetle öğrendiğimize göre ashab Peygamber'i (s.a.v.) gördükleri zaman ayağa kalkmazlarmış. Başka kibir kokan hareket ise ardında birileri varken onların önünden yürümektir. Ebû Derda (ra.) “Kul arkasında biri yürüyüp kendisini takip ettiği müddetçe durmadan Allah Teâlâ'dan uzaklaşır.”²³²

Kişinin başka birini ziyaret etmemesi de kibirdir. Süfyan es-Sevrî (v.197/812) (ra.) Ramle'ye gidince İbrahim b. Ethem (v. 162/779) (ra.) haber göndererek “Gel de bize hadis rivayet et” dedi. O da gelince neden kendisine böyle bir haber gönderdiğini soranlara cevaben “Onun tevazusunu denemek istedim.” diyerek İbrahim b. Ethem önceliğin tevazuda olduğunu vurgulamıştır.²³³

Başka bir kibirli davranış ise kişinin yanında başka birinin oturmasından kaçınmasıdır. İbn Vehb'in (ra.) “Ben Abdülazîz b. Ebî Revvad'ın (ra.) yanına oturdum. Baldırım onun baldırına bitişti. Kendimi biraz ondan uzaklaştırdım. O benim elbisemden tuttu. Beni kendisine doğru çekti ve bana “Neden zorbalara yapmadıklarınızı bana yapıyorsunuz? Oysa ben sizin içinizde benden daha şerir bir kimse görmüyorum.” diyerek yanına nasıl çektiğini örnek olarak verebiliriz.

Bir diğer kötü huy ise hasta ve malûllerin yanından uzaklaşmaktır. Rivayet edilir ki bir kimse bedeninde kabuk tutmuş çiçekler olduğu halde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna gelerek yemek yiyen ashabın yanına oturdu. Fakat hasta kimin yanına oturduysa o kişi hastanın

²³¹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 324.

²³² Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 821.

²³³ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 822; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 295.

yanından kalktı. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) onu tam yanına oturttu. (ve yedirdi.)²³⁴ Aynı şekilde Abdullah b. Ömer (ra.) yemeğinden cüzzamlı, alacalı veya herhangi bir hastayı uzaklaştırmazdı.

Kişinin kendi eliyle evinde bir şey yapmaması da kibir alâmetidir. Hz. Ömer'in (ra.) yanında misafiri varken sönmek üzere olan çıraya yağ doldurması ve misafirin kendisi ve kölesi dururken neden zahmet verdiğini sorması üzerine "Bu hizmet benden hiçbir şey eksiltmedi." Diyerek tevazuunu ortaya koyması en güzel örneklerdendir.

Başka bir alâmet ise kişinin malını evine bizzat taşımamasıdır. Hz. Ali (ra.) bir dirhem et almış cübbesinin eteğinde taşırken taşımayı teklif eden kişiye cevaben "Hayır! Vermem. Çünkü çocukların babası nafakalarını taşımaya daha müstahaktır." Diyerek geri çevirmiştir.

Kibre sebep olan bir diğer şey ise kıyafet ile ilgilidir. Çünkü kişinin tercih ettiği kıyafet onun mütevazılığını veya kibrini ortaya çıkarır. Bu bağlamda hadis-i şerifte "Ziyneti terk etmek, normal elbise ile iktifa etmek imandandır."²³⁵ Buyurulmuştur. Zeyd b. Vehb (ra.) Hz. Ömer'in (ra.) giydiği kıyafet hakkında şöyle anlatır: "Hz. Ömer'i (ra.) pazara çıkarken gördüm. Elinde kamçısı, sırtında bir izar (aba) vardı. O abada on dört yama bulunuyordu. O yamaların bazıları deridendi." Hz. İsa'dan (as.) nakledildiği üzere konu hakkında "Elbisenin şatafatlısı kalpte gurur meydana getirir." demiştir.²³⁶

1.3.6.Kibrin Tedavisi

Kibir hastalığına tutulduğunu anlayan kimse bunun için önce tevazu elbisesini giymelidir. Tekebbürü daha önce ayrıntılı bir şekilde aktardık. Bunların ışığında nefsinin olabildiğince ayaklar altına almalı ve kendisini herkesten aşağı görmeye başlamalıdır. Bu gayretinin neticesinde kişi kibri gerçekten nasıl terk edip etmediğini anlamak isterse nefsinin takip etmelidir. Kibre çağırın şey kişinin kendisini beğenip Müslüman kardeşinden üstün görmesine sebep olan kalbe gelen (havâtır) duygulardır. Böyle bir anda uyanık olmalı ve bu hatırı hemen reddetmelidir. Eğer reddetmekte zorlanıyorsa hemen günahlarını hatırlamalı, değersizliğini düşünmeli, son nefeste nasıl öleceğini, kalbinde kibir olursa cennete giremeyeceğini düşünmelidir.²³⁷ Hatırı bu şekilde bertaraf ettikten sonra yaptıklarını gözden geçirmelidir.

²³⁴ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 824.

²³⁵ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 824.

²³⁶ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 826-827.

²³⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 296.

Mesela biri ona bir şey tavsiye etse veya onunla bir konuda tartışsa ve karşıdakinin haklı olduğunu anlasa hemen kabul edip hakka boyun eğmelidir. Fakir bir Müslüman kendisini davet etse davete icabet etmeli ve onun sofrasına oturmalıdır. Nefis aynı zamanda eski kıyafet giymeyi de istemez ki bu da kibirdir. Fakir biri eğer kibrine yenik düşerse bundan dolayı cemaatle namaz kılma, ziyaret etme gibi hayırlardan da geri kalır. Nitekim Ebû Musa'ya bazılarının kıyafetlerinin eskiliğinden dolayı cemaatle namaz kılmaktan geri kaldıkları haber verilince kendisi aba giyip namaz kıldırıştır. Bir Müslüman eğer bu saydığımız konularda kendini yoklar ve temkinli olursa Allah'ın (c.c.) izni ile kendini muhafaza eder. Bir de âlim kimselerin nefsindeki kibri terk etmedeki kararlılığını test etmesi vardır ki bu yolla sürekli kendilerini kontrol altında tutarlar.²³⁸

1.4. Ucub

Sözlükte “şaşmak, hayret etmek, yadırgamak”²³⁹ manasındaki ucub “bir kimsenin hak etmediği bir mertebeyi kendinde vehmetmesidir.” Şeklinde tanımlanır. ²⁴⁰ her ne kadar sözlüklerde bu kavram “övünmek, kibir, tekebbür” olarak karşılık bulsa da âlimler farklı olduğunu vurgulamaktadırlar. Muhâsibî *er-Riâye*'sinde hem kibir hem de ucub başlığına geniş yer vermiş ve ucubu açıklarken kibrin ucubdan doğduğundan bahsetmiştir. İbn Hazm ise benzer cümleler sarf ederek ucubun kendini beğenme, övünme, tekebbürü ortaya çıkardığını ve çoğu kimsenin bunu ayırt edemediğini anlatmıştır.²⁴¹ Gazzâli'ye göre ise kibir toplum içinde ortaya çıkan bir durumken ucub tek başına iken de insanda meydana çıkar.²⁴²

1.4.1. Ucub'un Hakikati

Muhâsibî ucubu insanların çoğunda büyük ölçüde bulunan, onlara günahlarını göstermeyen, hatalarını süsleyen bir afet olarak tanımlar. Nedenini ise kalbi kör etmesine bağlar. Öyle ki kendini beğenen kimse kötü de olsa kendini hep iyi görür, hatalı olsa dahi hep en doğru kendisi zanneder. Gaflete de meyilli olan bu kimseler yaptığı günahları da küçük görür, hatta bir kısmını da unuttur. Günahlara bakışı bu şekilde iken iyi amel işlediğinde ise bu,

²³⁸ Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 415.

²³⁹ Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi 'ş- şerî'a*, nşr. Ebû'l Yezîd el- Acemî, Kahire, 1405/1985, s. 306-307.

²⁴⁰ Gazzâli, *İhya*, c. 3, s. 855.

²⁴¹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed bin Saîd İbn Hazm, *El-Ahlâk ve's Siyer fi Müdâvâti'n- Nüfus*, Dönem Yay., İstanbul, 2014, s. 59.

²⁴² Gazzâli, *İhya*, c. 3, s. 855.

gözüne büyük görünür. Korkusu azalır. İçinde bulunduğu ucub durumu Allah (c.c.) nezdinde yaptığı çıkarımlarla onu Allah'a (c.c.) karşı yalana ve iftira durumuna sürükler.²⁴³

Gazzâlî ucubu anlatırken ucubun ancak kemâl olan bir vasıf nedeniyle oluştuğunu ifade eder. Herhangi bir konuda kemâlini bilen kişinin ise iki durumu olduğunu açıklar. İlki bu kimsenin kemâlinin eksilmesi veya yok olmasından duyduğu korkudur ki böyle birine hepten ucuba kapıldı denilemez. İkincisinde ise kişi kaybetmekten korkmaz fakat Allah (c.c.) tarafından verilen bir nimet olarak görür ve onunla sevinir. Bu kimseye de ucuba kapılmış denilemez. Ama bu kimsede meydana gelen üçüncü bir durum vardır ki o, ucubun ta kendisidir.²⁴⁴

Üçüncü durumda kişi kaybetmekten korkmaz, onunla sevinir ve gönül bağlar. Sevinci de Allah'ın (c.c.) bir nimeti olmasından dolayı da değildir. Sevincinin kaynağı kendine atfedilen bir sıfat olmasıdır. Aksi düşünüldüğünde yani nimeti verenin Allah (c.c.) olduğu ve istediği an alabileceğini idrak ettiğinde kişi bu halden kurtulabilir. Tüm bunların neticesinde diyebiliriz ki ucub nimetin büyütülmesi, ona güvenilmesi ve onu nimet verene izafe etmeyi unutmaktır.²⁴⁵

1.4.2. Ucub'un Afetleri

Ucubun beraberinde getirdiği birçok afet vardır. Öncesinde de bahsettiğimiz gibi ucub kibri doğurur, kibirden de pek çok afet zuhur eder. Bu kullar tarafından görünen kısımındır. Allah (c.c.) nezdinde ise ucub günahları unutmaya ve sevapları ihmal etmeye davet eder. Neticesinde günahlarını da araştırmaz. Algıladıklarını da küçük görür. Bir müddet sonra da bağışlandığını düşünür. İbadet ve amellerini büyük görür. Amelini kendinden bilir ve Allah'ın (c.c.) ihsânını göz ardı eder. Halbuki ibadetlerini araştırmayan kimse zarardadır. Çünkü ibadet hâlis ve riyâdan uzak olmadıkça boşa gider. Ucub belli bir noktaya erişince kişi nefsini iyiden iyiye övmeye başlar. Bu da onu istişâre etmekten, sual etmekten alıkoyar. Kendine doğru görünen yanlış fikri benimser de haberi olmaz. Öyle ki bu yanlış fikrin kalbindeki güzelliklerden meydana geldiğini düşünür de sevinir. Bu vakitten sonra da doğruyu telkin edene inanmaz.²⁴⁶

Ucubun neticesinde kişiler helâk olmaya da sürüklenir. Bunun delili Ebû Sa'lebe'ye Peygamber'in (s.a.v.) ahir zaman ümmetini kast ederek "itaat olunan cimriliği, uyulan hevâ-i

²⁴³ Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 331.

²⁴⁴ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 857.

²⁴⁵ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 329-330.

²⁴⁶ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 856; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 332-333.

nefsi ve görüş sahiplerinin her birinin kendi görüşünü beğendiğini gördüğü zaman kendini kurtarmaya bak.”²⁴⁷ demesidir.

Başka bir durum ise ucubun kişiyi yaptığı iyilik, sadaka gibi amellerini başa kakmasına sevk etmesidir. Çünkü bu amellerini büyük görür. Neticesinde Allah’ın (c.c.) emrini unuttur. Şükrünü yerine getirmez. Üstüne de iyiliği boşa gider. Bakara Sûresi’nde: “Başa kakmak ve ezâ etmek suretiyle verdiğiniz sadakaları boşa çıkarmayın.”²⁴⁸ ayeti bunu bizlere bildirmektedir. Allah Rasûlü de (s.a.v.) “Allah (c.c.) kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, rahmet nazarıyla onlara bakma ve onları temize çıkarmaz, onlar için elem verecek bir azap vardır. Bunlardan biri de iyiliği başa kakan mennândır.”²⁴⁹

1.4.3. Ucub’u Meydana Getiren Âmiller

1.4.3.1. Kişinin Görünüşü Nedeniyle Kapıldığı Ucub

Sesi ve güzelliği, giydiği kıyafetler, sıhhati gibi durumlardan ötürü kişinin ucuba kapılmasıdır. Kişi nefsinin güzelliğine bakar, kendine hayran olur. Sahip olduğu güzelliğin Allah’ın (c.c.) bir nimeti olduğunu unuttur. Bu tür ucubdan kurtulmak için kişi içindeki pislikleri, başlangıcını, sonunu düşünmeli ve kendisi gibi nice güzelin toprak altında çürüdüğünün farkına varmalıdır.²⁵⁰

1.4.3.2. Kişinin Kuvvet ve Kudretinden Dolayı Kapıldığı Ucub

Bu tür ucubta kişi kuvvet ve kudretine güvenerek hareket eder. Allah’ın (c.c.) izniyle yapabildiğini unuttur. Bunun birçok örneği mevcuttur. Anlatıldığı üzere Êc adında bir kişi kuvvetine güvenerek ucuba kapıldı ve bir kaya parçasını Hz. Mûsâ’nın (a.s.) ordusuna atmak için kaldırdı. Allah (c.c.) hüthüt kuşuna emir verip kayayı deldirdi ve kaya Êc’un boynuna geçti. Bazen mü’min bir kimse bile bu hataya düşebilmektedir. Hz. Süleyman (a.s.) Allah (c.c.) dilerse demeyi unutarak: “Muhakkak bu gece yüz hanımımın odasına gideceğim.” Demiştir. Bu sebeple dilediği evlattan da mahrum edilmiştir.²⁵¹ Bunun tedavisi için kuvvetin Allah’ın (c.c.)

²⁴⁷ Ebû Dâvud, Melahim, 17, İbn Mâce, Fiten, 61.

²⁴⁸ Bakara, 2 / 264.

²⁴⁹ Buhârî, Ahkâm, 48; Müslim, İman, 171.

²⁵⁰ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 865.

²⁵¹ Buhârî, Edeb, 13.

lütfu olduğunu idrak etmek ve dilerse küçük bir afetle bu hali Allah'ın (c.c.) giderebileceğini idrak etmektir.²⁵²

1.4.3.3. Kişinin Akıl ve Zekasından Kapıldığı Ucub

Dünyevî ve uhrevî veya ikisinden biri hakkındaki incelikleri akıl ve zakâsından dolayı kolayca fark edebilenlerde meydana gelen ucub çeşididir. Bu tür ucubun neticesi kendi fikirlerini beğenmek, görüş ve eleştirilere kapalı olmak hatta farklı görüştekilere câhil gözüyle bakmaktır. Çare olarak ise Allah'ın (c.c.) kendisine bu akli verdiğini düşünmek ve Rabb'ine şükretmesi tavsiye edilmektedir. Kaldı ki Allah (c.c.) dilerse bu akli kendisinden alabilir. Onun deli hali kendisini gülünç duruma sokabilir.²⁵³

1.4.3.4. Şerefli Bir Neseb ve Soydan Kaynaklanan Ucub

Bu tür ucub kişiye mensub olduğu neseb veya soy aracılığıyla kendini bir bakımdan ayrıcalıklı görmeye iter. Halbuki ecdadının elde ettiği şeref yalnız şerefi elde edeni bağlar. Ardından gelen kimse kendini bu şerefin sahibi olarak görmek yerine kendisini de aynı şerefi getirecek işlerle meşgul olmalıdır. Bazıları bu noktada öyle ileri giderler ki övgüden kendilerine pay beklerler. Hatta sırf kendinden önceki ecdadının hürmetine affolacağını zannedenler bile vardır. Kişi bir kötülük yapsa veya kendini ispat etmeye çalışsa hemen ecdadından tanınmış kimseleri saymaya başlar. Halbuki Ebû Leheb de Hz. Peygamber (s.a.v.) de aynı kabileyeye mensuptur. Fakat aralarındaki fark doğu ile batı gibidir. Kaldı ki Peygamber (s.a.v.) kızı Fatıma'ya (ra.) babasının peygamber olmasına güvenmemesini tembih etmiştir. Bu cihetten incelediğimizde insan sadece kendinden sorumludur. Geçmişî ona ne şer verir ne de bir şan sağlar. Âyet-i Kerîme'de neseb bakımından insanlar arasında fark olmadığı şu şekilde belirtilmiştir: “Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık!”²⁵⁴ yani kimsenin kimseye üstünlüğü bu bakımdan yoktur. Fakat insanlar içinde bir üstünlük sağlamak isteyen, Allah (c.c.) katında iyi bir yer arayan “Allah (c.c.) katında en üstün olanınız takvâsı en ziyâde olanınızdır.”²⁵⁵ Ayetin devamından hareketle davranmalıdır.²⁵⁶

²⁵² Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 866.

²⁵³ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 866.

²⁵⁴ Hucurât, 49 / 13.

²⁵⁵ Hucurât, 49 / 13.

²⁵⁶ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 869-870.

1.4.3.5. Kişinin Zâlim Sultanların ve Yardımcılarının Soyundan Olmasından Kaynaklanan Ucub

Cehaletin en koyusu diye tanımlanabilecek bu ucub çeşidinde ucuba kapılan kimse atalarının yaptığı zulmle övünür. Bu tür ucuba müptela olan kişinin yapacağı en doğru şey Allah (c.c.) katında ecdadının ne mevkide olduğunu düşünmektir. Zîrâ onlar verdikleri zararların karşılığını cehennem olarak alacak ve azaba gark olacaklardır. Akıllı bir şekilde muhasebe yaptığında eğer kendisi Müslüman ise Allah'a (c.c.) şükretmeli ve ataları için dua etmelidir.²⁵⁷

1.4.3.6. Kişinin Hizmetlerinin ve Evlatlarının Çokluğundan Kaynaklanan Ucub

Bu ucub çeşidi hizmetli ve evlatların çokluğundan kaynaklanmaktadır. İnsan acizliğinin farkına varmadan ve sahip olduğu hizmetli ve evlatların da aciz kullar olduğunu anlamadan bu yanlıştan kurtulamaz. Kaldı ki Allah (c.c.) nice azları, çoklara galip etmiştir. Bu ucubtan kurtulmanın diğer bir çaresi ise insanın öldükten sonra tek başına kalacağı ve sahip olduğu hiçbir şeyin ona fayda vermeyeceğidir. Halbuki kişinin en çok yardıma muhtaç olduğu yer kabirdir.²⁵⁸

1.4.3.7. Kişinin Malı Nedeniyle Kapıldığı Ucub

Bu tür ucub zengin kimselerde meydana gelmektedir. Zenginliğiyle kendini diğer insanlardan özellikle de fakir kimselerden üstün görür. Halbuki hadîs-i şerifte: “Bir kişi nefsini beğendiği halde süslü elbisesine bürünerek sallana sallana yürürken Allah Teâlâ o anda yere emir verdi. Yer onu yuttu. O, kıyamet gününe kadar yere batacaktır.”²⁵⁹ Buyurulmaktadır. Bundan ibret alarak malıyla ucuba kapılan kimse hemen vazgeçmelidir. Akıllı bir müslüman zenginliğiyle sevinmek yerine zenginliğin kendisine verdiği sorumlulukları yerine getirebilmek için gayret göstermeli ve bu hususta kusur işlemekten korkmalıdır. Ayrıca fakir kıyamet günü hesabı zenginden daha çabuk verme kolaylığına sahip olacaktır. Mala güvenmek müşriklerin: “Biz malca ve evlatça da çoğunluktaız.”²⁶⁰ Söylemlerine götürür ve kibir, övünme hasıl olur.

²⁵⁷ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 870-871.

²⁵⁸ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 871.

²⁵⁹ Müslim, Edeb, 23.

²⁶⁰ Sebe, 34 / 34-35

En nihayetinde mal kişi için imtihan sebebidir. Malı çok olanın fitneye kapılması, harama ulaşması daha kolaydır. Ve çok mal çok şükürü ve infak etmeyi gerektirmektedir. Peygamber (s.a.v.) bile malın fitnesinden korkmuş, biriktirmeyi hiç düşünmemiş ve daima zühdü tercih etmiştir.

1.4.3.8. Kişinin Yanlış Görüşle Kapıldığı Ucub

Yanlış fikirlerin oluşmasının aslında kitap, sünnet ve icmaya dayanmaması vardır. Bu da ucub sebebidir. Zaten insanların çoğu din hususunda bid'atlara, küfre saptırıp helâka götüren bu ucubtur. Yanlış görüşü daha açık anlatacak olursak sadece zanla gerçek olarak kabul edilmesi ve nefisten gelenin doğru sanılmasıdır.

Bu tür ucubun tedavisi diğer çeşitlerden daha zordur. Çünkü yanlış fikrin sahibi ona körü körüne bağlıdır. Yanıldığını anlaması çok güçtür. Bu tıpkı sağlıklı olduğunu düşünen bir hastanın doktora gitmemesine benzer. Hidayete eriştiren Allah'ın (c.c.) izniyle eğer gözlerindeki perde kalkarsa kurtulabilir. Yoksa ârif bir kimse fark edip uyarırsa bile onu dinlemez. Hatta bu kimseyi hor görür. Çünkü aslında onu perişanlığına götüren bu hâl gözüne nimet gibi görünmektedir. Neden nimeti terk edip ondan sakınsın?²⁶¹

1.4.3.9. Kişinin Din Nedeniyle Kapıldığı Ucub

Din nedeniyle ucubta nefsin amel veya ilmiyle övünmesi ve Allah'ın (c.c.) nimetlerini unutmak vardır. Kibir konusunda da genişçe ele aldığımız gibi kibrin kaynağı olan ucubda kişi Allah'ın (c.c.) ona nasip etmesiyle elde ettiği ilmi veya yaptığı ameli kendine nisbet etmemelidir. Fakat buradaki ince nokta kulun yaptıklarının sevap almada yetersiz ve kendini nimet verilmeye lâyık görmemesine karşın kendisine verilen nimeti büyük görmesi veya yaptıklarının Allah (c.c.) katında bir ikram olarak kabul görmesini umması ucub değildir. Dikkat edilmesi gereken husus yaptıklarında nefsinin övmemektir.

²⁶¹ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 873; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 343; Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 330.

1.4.3.10. Kişinin Amelini Nefsine İzâfe Etmesiyle Kapıldığı Ucub

Bu tür ucubun kaynağı aslında din nedeniyle ucubtur. Fakat özellikle Hâris el-Muhâsibî'nin geniş yer vermesi nedeniyle ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük. Bu bağlamda kişinin yaptığı ameli kendine izafe etmesinde bir sorun yoktur. Böyle düşünmese ne onu nimet sayar ne de karşılığında sevap bekler. Problem bunun Allah'ın (c.c.) nimeti olduğunu unutup kişinin övünme sebebi yapmasıdır. Yoksa kişi yaptığını elbet bilmeli, iyi veya kötü sorumluluğunu almalıdır. Örnek verecek olursak: “Güç yetirebildim, sabrettim, bitirdim, cömertçe verdim, anladım vb.” gibi söylemlerle kişi nefsinin gücü ve basiretinin keskinliği ile sevinerek nefsini büyütür. Yaptığı ibadetleri de nefsine izafe etmeye başlar. Artık cümleleri şu şekle dönüşür: “Şu kadar gündür oruçluyum, bu kadar nfile namaz kıldım.”

Bu öyle tehlikeli bir durumdur ki Peygamberlerden bile yanlışa düşen olmuştur. Onlar tabiki günahattan uzaktır fakat zelle dediğimiz yanlışları mevcuttur ki bizler bu yanlışlardan ders çıkarmaktayız. Örneğin İbn Abbas'ın (r.a.) rivayet ettiğine göre Davud (a.s.) hayatında hiç günah işlememişti. Bir sefer ucuba kapılarak: “Ey Rabbim, Davud ailesinden birisinin ihya etmediği bir gece, oruçlu olmadığı bir gündüz yoktur.” Haccac (r.a.) ise: “Gece ve gündüzden geçen her saatte Davud ailesinden biri ya namaz kılarak veya oruç tutarak y da zikrederek mutlaka sana ibadet etmiştir.” şeklinde rivayet etmiştir. Bu sözünün üzerine Allah (c.c.) Hz. Davud'a unutmış olduğu nimetini hatırlatarak amelini izafe ettiği nefsiyle başbaşa bıraktı. İbn Abbas (r.a.) buna istinaden Hz. Davud'u “ucuba kapılan ilk kişi” olarak anlandırmıştır. Benzer bir şekilde Huneyn Savaşı'nda bir sahabenin “Bugün azlıktan dolayı malup olmayız.” demesi üzerine Allah (c.c.) desteğini müslümanlardan çekerek ashabın zaferin çoklukla değil Allah'ın (c.c.) yardımıyla kazanıldığını anlamalarını sağlamıştır. Akabinde de merhamet göstererek onlara Allah (c.c.) yardım etmiş ve tevbe sûresi 9. ayette bunu nların nezdinden tüm insanlara aktarmıştır. Bir başka örneği ise Süfyan b. Uyeyne'nin (r.a.) rivayetiyle öğrenmekteyiz: Bir gün Hz. Eyüb Allah'a (c.c.) yalvararak “Ey Rabbim! Benbütün işlerimde senin isteğini kendi isteğime tercih ettim. Bu belayı başıma neden getirdin?” Hemen bir buluttan on bin sesle: “Bunu yapma gücünü nereden elde ettin Ey Eyüb?” diye nide edildi. Bunun üzerine Hz. Eyüb hatasını anlayarak başına kül dökerek “Senden Ey Rabbim!” dedi.

Tüm bu örnekler gösteriyor ki yaptığımız ameli bir an bile kendimizden bilmek Allah (c.c.) nezdinde hoş karşılanmaz. Bu nedenle insan uyanık olmalı ve nefesine fırsat vermemelidir.²⁶²

1.4.4. Amelle Şımarma (İdlâl)

İdlâl ameli nefse izafe etmenin bir üst boyutudur. Bu konuyu özellikle Muhâsibî ve Gazâlî ele almıştır. Muhâsibî idlâle şımarma derken Gazâlî nazlanma diye tabir etmiştir. Ucubun bu türünde ilimi veya ameliyle ucuba düşmüş kişi bunlar sayesinde Allah (c.c.) katında sevabı hak ettiğini ve yüksek bir mertebede olduğunu zanneder.

Bu noktada şunu belirtmek elzemdir ki o da Allah (c.c.) sevap vermesi ve affetmesini beraberinde korkuyla ummak idlâl kapsamına girmez. Çünkü idlâlde kuşkusuz ve korkusuz olarak bir umut söz konusudur.

Ucuba kapılan herkeste idlâlin beklenmesi de söz konusu değildir. Zira ucubta sadece nimeti unutmak ve nefsi büyütmekte vardır. Fakat idlâle kapılan mutlaka kaynağını ucubtan almıştır. Bir kimsenin idlâle kapıldığını anlamak için Gazâlî şu yöntemden bahseder. Eğer kişi duasının kabulünü umar, reddedilmesini beklemez, kabul olmadığında hayrete düşerse işte bu kimse idlâl halindedir. Çünkü fasık kişiyi bu durum hayrete düşürmez.

İşte bunlar kibrin başlangıcı ve sebeplerindedir. Yine Gazâlî abidlerin konu hakkındaki sözlerini İhyâ’ında şöyle aktarır: “Namazını çok görüp nazlanan kimsenin namazı başının üstünde yükselmez.

Yemin olsun, günahlarını itiraf ettiğin halde gülmen, amelini çok görüp nazlandığın halde ağlamandan daha hayırlıdır.”²⁶³

2.Haset

Haset kelimesi hem masdar hem de isim olarak kullanılmaktadır. Anlam olarak kişinin başkasına ait olan nimetlerin kendisinin olmasını veya onun elinden alınmasını temenni etmesidir.²⁶⁴ Bilindiği üzere ilk haset eden şeytandır. Âdem’e (a.s.) Allah’ın (c.c.) verdiği değeri

²⁶² Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 874. Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 407.

²⁶³ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 857; Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 409.

²⁶⁴ Çağrıncı, Mustafa, “Haset”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, c. 16, s. 378; Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Istulâhât-ı İnsan-ı Kâmil*, Haz. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2008, s. 402.

kıskanmış, haset ettiğiinden secde etmemiştir. Bu anlamda haset eden kimse bilmelidir ki şeytanın izini takip etmiş olur. Ayrıca ilk cinayet Kabil'in Habil'e hasetinden dolayı işlenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de haset özellikle beş yerde geçmiştir. (Bakara 2/109; Nisa 4/54; Fetih 48/15; Felak 113/1-5). Bu âyetlerden en bilineni "Haset ettiğinde hasetçinin şerrinden sana sığınırım"²⁶⁵ âyet-i kerîmesidir.²⁶⁶ Hasedi yeren ayetlerin yanı sıra Peygamber (s.a.v.) de pek çok hadis-i şerifte hasedin tehlikesine dikkat çekmiştir. Buna istinaden bir hadis-i şerifte "Ateşin odunu yediği gibi haset de hasenatı, sevapları yer, mahveder."²⁶⁷ buyurmuştur. Buradan anlamaktayız ki sadece salih amele gayret etmek yeterli değildir. Aynı zamanda o amellerle kazanılan sevapları korumak için kalpten haseti uzak tutmak gereklidir. Bir başka hadis-i şerifte ise "Size ümem-i kadime hastalığı sirayet etti: Bu haset ve buğuzdur. Bu kazıyıcıdır. Bilesiniz kazıyıcı derken saç kazır demiyorum. O dini kazıyıcıdır. Nefsimi kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelal'e yemin ederim, sizler iman etmedikçe cennet'nin lutfi olarak verdiğini giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Birbirinizi sevmeye yardımcı olacak şeyi haber vereyim mi: Aranızda selamı yaygınlaştırm."²⁶⁸ buyrulmuştur ki hasetin bir Müslüman için nasıl bir tehlike arz ettiğini de çok açık bir şekilde anlamak mümkündür.

Haseti tanımlarken sûfilerin bakış açısını inceleyecek olursak şunlar karşımıza çıkar. İlk dönem sûfilerinden Hâtim el- Asam (v.237/851) ise "Musibetler üç şeyden kaynaklanır. Biri kibir, biri hırs, diğeri de hasettir."²⁶⁹ diyerek haseti insanın başına musibet gelmesine sebep olarak göstermiştir. Demek ki insan başına bir musibet geldiğinde önce dönüp bir kalbine bakması lazımdır.

Kuşeyrî *Risâle'sinde* "Haset eden günahı olmayana kin tutar ve sahip olmadığına da cimrilik eder" diyerek haset eden kimseyi tarif etmiştir. Haset edeni zemmetmek maksadıyla "Hak (c.c.) bir kuluna acımasız bir düşman musallat etmek istediği zaman haset edeni onun başına bela eder." diyerek haset eden kimseleri adeta bir musibet şekli olarak anlatmıştır. Aynı zamanda haset etmeyen kimseyi övmek maksadıyla Hz. Musa'nın arş katında bir kimseyi görüp gıpta ettiğiinden ve "Bu zat bu şerefi hak edecek ne yaptı?" diye sorduğundan cevap olarak da kendisine "Hak Teâlâ'nın verdiği nimetler hakkında insanlara haset etmezdi." karşılığını aldığından bahsetmiştir.²⁷⁰

²⁶⁵ Felak, 113 / 5

²⁶⁶ Akot, Bülent," Kadızâde Mehmed Arif Efendi'nin "Risâle Fi Haset" Adlı Eseri ve Muhtevasının Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7, s., 32.

²⁶⁷ Ebû Davud, Edeb, 52.

²⁶⁸ Tirmizi, Sıfatu'l Kıyame, 57 (2512)

²⁶⁹ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *a.g.e.*, s. 342.

²⁷⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 220.

Ebû Said Hâdimî ise haset, bir kimseden kendisine, dinî veya uhrevî bir zararı olmaksızın, dünyevî bir kurtuluş bulunan şeyden, Allah'ın (c.c.) nimetlerinden bir nimetinin yok olmasını murad etmek veya o nimetin o kimseye varmamasını dilemektir demiştir. Bir başka şekli ise, o nimete karşı başkası tarafından yapılan haseti yadırgamaksızın sevmesidir şeklinde tarif etmiştir.²⁷¹

2.1.Hasedin Hükümü

Haset kelime itibariyle olumsuz bir anlam çağrıştıran bir kelimedir. Yapılan tanımlar itibariyle de bu şekilde bir intibâ bırakmaktadır. Fakat haramlığının yanında bir de helal olan kısmı mevcuttur. Haseti genel manâ da tarif ettikten sonra haram ve helalligini tafsilatlı olarak açıklamak için hasetin hangi şekillerde cereyân ettiği ve hükümlerinin neler olacağını izah edelim.

Bu noktada ilk olarak bu tür bir sınıflandırmayı Muhâsibî'nin yaptığını görmekteyiz. *Riâye* adlı eserinde haseti tanımlarken: “Kitap ve sünnette haset iki çeşittir. Her ikisi de lügat anlamında mevcuttur. Birincisi haram olmayan hasetdir. Bunun bazısı farz, bazısı fazilet, bazısı mübahtır. Bazısı da eksiklik ve harama neden olur. İkincisi bütün çeşitleriyle haramdır. Haramdan başka yere çıkmaz.”²⁷² diye tarif eder. Kendisine haram olmayan haset sorulduğunda “İyilikte yarışmaktır.” şeklinde yanıtlar. Bu cevabına delil olarak “İşte yarışanlar bunun için yarışınlar.”²⁷³ ayetini ve Peygamber'in (s.a.v.) “İki kişiye haset caizdir: Birincisi o kişidir ki Allah (c.c.) kendisine Kur'an-ı Kerim'i nasip etmiştir, o da onu gece gündüz ikame eder. İkincisi de o kimsedir ki, Allah (c.c.) ona mal vermiştir de o da gece ve gündüz infak eder.”²⁷⁴ hadis-i şerifini gösterir. Akabinde Araplar arasında haram olan hasete de bazen yarışma denildiği için yarışma olan haseti izah eder: “Kişi başkasına dini veya dünyevi bir nimet verildiğini görüp Allah'ın (c.c.) bu nimetten kendisine de vermediğine üzülür. Zira kendisi benzer bir nimete sahip olsaydı o da bu kimse gibi iyi ameller yapabilirdi. Fakat burada neden bu kimseye nimet verildi, şeklinde bir tasa yoktur. Sadece onun gibi olmadığına üzülür. İşte bu yarışma

²⁷¹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 338.

²⁷² Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 485.

²⁷³ Mutaaffifin 86 / 26.

²⁷⁴ Tirmizi, *Birr*, 24; Müslim, *Müsafirin*, 266.

anlamındaki hasettir.”²⁷⁵ Burada haseti över hatta teşvik eder. Çünkü kulun Allah’ın (c.c.) emirlerini yerine getirmek hususunda diğerlerine haset etmesi yapması gereken bir vecibedir. Böylece kişi o kimseden geri kalmasına üzülmeye daha çok gayret eder.

Allah (c.c.) yeryüzünde birçok nimeti var etmiştir. Bu nimetleri insanlar hayırlarda da kullanmakta, şerlerde de kullanmaktadır. Allah’ın (c.c.) kendisine verdiği nimeti kötülükte kullanan kimseye yapılan haset Hâdimî’nin görüşüne göre câizdir. Örneğin bir kimse kendisine verilen dünya malını ve zenginliğini haram yollara harcamaktadır. Başka bir kişi de ‘ondaki zenginlik ondan alınıp bana verilse de hayırlarda kullansam’ niyeti ile haset etmesinin dinî bir gayret olduğu görüşündedir. Haset edenin hasetini yadırgamayıp sevmesi de kendisine verilen nimeti doğru yolda harcayan bir kimseye bir başkası haksız ve sebepsiz yere haset etse ve bunu gören bir başkası da onu yadırgamasa, hatta onun hasetini sevse, işte bu da hasetdir. Yani haset ancak verilen nimetin kendisine zarar verdiği görülen kimseye yapıldığında; o nimetin zarar gören kişinin elinden yok olması istendiği zaman dinî bir kıskançlık olur. Şayet insanın kalbine birden düşen, bir kasıt olmaksızın gayr-i ihtiyârî meydana gelen haset için bir sakınca yoktur denmiştir. Ancak durup düşündüğü ve tekrar haset etme yolunu seçtiği zaman bu câiz olmayan şekilde girer. Hâdimî bu şekildeki hasetin büyük bir isyan ve haram olduğunu bildirmiştir. Çünkü Allah Teâlâ her kulunu farklı şekillerde imtihan etmektedir. Ve kimine hazinesinden bolca ikram ederek imtihan eder kimine de az vererek imtihana tâbî tutar. Kulun bu konuda bir başkasına haset etmesi Allah’ın (c.c.) takdirine isyan niteliği taşıyan bir günah işlemiş olur. Mühim olan husus odur ki; kişinin kalbine haset duygusu geldiği zaman onunla amel etmeyip o duyguyu kalbinde yok etmeye gayret etmesi gerekir. Hâdimî bu tür bir hasetin fiile dökülmeyip kalpte kaldığı sürece haram olmadığı görüşünü belirtmiştir.²⁷⁶

Helal ve haram olan haseti açıklayıp hükmünden bahsettikten sonra şimdi de haram olan haseti tafsilatıyla açıklayalım. Muhâsibî’nin ikinci tür diye bahsettiği ve haramlığı konusunda icmâ edilen haseti taşıyan kimseler Kur’an-ı Kerim’de “Size bir iyilik dokunsa (bu) onları tasalandırır, size bir kötülük dokunsa onu sevindirir.”²⁷⁷ ayet-i kerîmesiyle tarif edilmiştir. Gazâlî bu ayet-i kerimeyi açıklarken sevinmeyi “şamata” diye tabir eder. Akabinde ise şamatanın haset ile aynı manaya geldiğini açıklar.²⁷⁸

²⁷⁵ Muhâsibî, *a.g.e.*, s. 487.

²⁷⁶ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 339-340.

²⁷⁷ Âli İmran, 3 / 120.

²⁷⁸ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 210.

Hasetin meydana gelmesi için bir öncelikle karşıdakinde olmayan bir nimetin varlığının gerekli olduğundan bahsetmiştik. Müslümanlara verilmiş en büyük nimetlerden biri de imân nimetidir. Gayri müslimler işte bu nimete haset etmektedir ki Allah (c.c.) “Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki onlarla eşit olasınız.”²⁷⁹ buyurarak kullarını ikâz etmiştir. Bu ayetten hareketle uyanık olup birliğini bozmayarak müslümanların önlem alması gereklidir. İbni Abbas (ra.) rivayetle öğreniyoruz ki, Yahudiler ne zaman dara düşseler Allah’ın (c.c.) Tevrat’ta müjdelediği paygambere tevessül ederek dua ederlerdi. Gatfan kabilesiyle savaş halindeyken:“Ey Allah'ımız, ahir zamandagöndereceğini vaat ettiğin Ümmi Nebinin hakkı için onlara karşı bize yardım et.” diyerek dua ettiler ve sonucunda galip geldiler.²⁸⁰ Fakat Peygamber (s.a.v.) Hz. İsmail’in soyundan gelince onu inkâr ettiler. İşte bu içlerindeki hasetin neticesidir. Sırf üstünlük duygusunu kaybetmemek için çok iyi bildikleri gerçeği yalanladılar. Yahudilerin bu durumuna başka bir örnek olarak da Safiye validemiz Peygamberimize (s.a.v.) anlattığı şu olayı zikredebiliriz: “Bir gün babam ve amcam senin yanına geldiler. Babam amcama senin hakkında ne düşündüğünü, sordu. Amcam da senin (s.a.v) Hz. Musa’nın müjdelediği paygamber olduğunu, söyledi. Bunun üzerine babam tekrar ne düşündüğünü, sordu. Amcam da ömür boyu sana düşmanlık etmeyi düşündüğünü söyledi.”²⁸¹ İşte Safiye validemizin de aktardığı gibi gerçeğin kabul edilmemesinin önündeki engel hasettir.

Kur’an-ı Kerim’de bu kimseler “Onlar bildikleri halde yine de O’nu (s.a.v.) inkâr ettiler.”²⁸² ayetiyle tanıtılmıştır. Başka bir ayette ise “Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar.”²⁸³ Aslında gerçeği ne kadar iyi bildikleri bizlere bildirilmiştir.

Gayri müslimlerin haseti bir yana Müslümanın din kardeşine karşı haset etmesi daha da vahim bir durumdur. Peygamber (s.a.v.) birçok hadis-i şerifinde hasetin kötülüğünden bahsederek sürekli ümmetini uyarmıştır. Bir hadis-i şerifinde ise içinde bulunduğumuz hali haber vererek hasetin bu ümmet içinde de yayılacağını belirterek: “Bütün milletlerin hastalığı olan haset ve buğz size de sirayet edecektir.”²⁸⁴ buyurmuştur. Değil günümüz maalesef haset sahabe arasında dahi olmuştur. Ebû Kilabe: “Hz. Osman sadece hasetden ötürü şehid edildi.”²⁸⁵ diyerek bizlere en canlı örneğini aktarmıştır.

²⁷⁹ Nisâ, 4 / 89.

²⁸⁰ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 455.

²⁸¹ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 456

²⁸² Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 456

²⁸³ Bakara, 2 / 146.

²⁸⁴ Tirmizî, Kıyame, 5; Müsned, 165.

²⁸⁵ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 460.

2.2. Gıpta

Haseti gerek sūfiler gerekse diğer İslam alimleri olsun bir kimsenin başka bir kimseye art niyeti olmaksızın haset etmesini tanımlarken gıpta terimini kullanmayı uygun görmüşlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz yarışma anlamındaki haseti de gıpta olarak nitelendirmek mümkündür. Bu nedenle denilir ki Müslüman kardeşine haset etmez, gıpta eder. Daha açık ifade edecek olursak eğer kişi bir başkasının elindeki nimetin ondan yok olmasını istemeksizin bir mislinin de kendisine verilmesini arzu ederse bu gıptadır. Kişi gıpta ettiği şey için harekete geçip gayret gösterirse buna da münafese denilmektedir.²⁸⁶ Bahsedilen nimet sadece dünyalık bir mülk olarak düşünülmemelidir. Kişinin, âlim bir kimsede bulunan ilimden kendisinin de sahip olmasını istemesi de bir tür gıptadır. Veya hayır faaliyetleriyle sürekli meşgul olan bir kimsenin fiillerini kendisinin de yapmayı istemesi bir çeşit hayırda yarışmaktır ki, bu düşünce ve fiile dönüşmesi hâli övülmüş bir durumdur. Hadimi hz. hayırda yarışmak konusunu açıklarken Riâye’de geçtiği şekliyle nakilde bulunarak, haram olmayan hasetin hayırda yarışmak olduğuna; dinî hususlarda gıpta etmenin gerekli dahi olduğuna da değinmiştir.²⁸⁷ Nitekim bu konuda Allahu Teâlâ âyet-i kerîmede: “İyi işler için yarışanlar bunun için yarışsınlar.”²⁸⁸ buyurmuştur.

Eğer başkasında görülen şey bir farzın yerine getirilmesi ve haramdan kaçılması ise bu konuda o kimseye gıpta etmek vâcib olur. Çünkü eğer kişi bu farzı kendisi de yapmayı istemezse ve o haramdan kendisi de kaçınmak istemezse âsî olur. Sonuç olarak gıpta, dünyalık hususlarda olursa bu, tenzîhen mekruh; dinî hususlarda olursa da övülen ve gerekli olan bir hâldir denmiştir.²⁸⁹

2.3.Kıskançlık

Her zaman için olayların bir görünen yüzü bir de arka planı mevcuttur. Bu hastalıklar için de geçerlidir. Bir hastalığı tamamen tedavi edebilmek için zemin hazırlayan nedenler iyi tespit edilmeli ve ortadan kaldırılmalıdır. Bu noktada hasete sebebiyet veren en önemli etkenlerden

²⁸⁶ Çağrııcı, Mustafa, “Haset”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, c. 16, s. 378.

²⁸⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 350.

²⁸⁸ Mutaaffifin 83/26.

²⁸⁹ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 351.

biri kıskançlıktır. Hatta İbn Manzur haseti kıskarıklık ve çekememezlik olarak tanımlamıştır.²⁹⁰ Belirttiğimiz gibi kıskançlığı iyice kavrayıp meydana geldiğinde önlem alabilirsek hasete bir set çekmiş oluruz.

Kıskançlık haklardan herhangi bir hakta başkasının ortaklığından hoşlanmamaktır. Bunun birkaç çeşidi vardır. Allahu Zülcelâl kullarının şeytanın pis işlerine ortak olmalarını menetmiştir. Bu gayret yani kıskanmak insanların kıskanması gibi anlaşılmalıdır. Allah'ın gayretini (kıskanmasını), fevâhişten (çirkin fiillerden) yasaklaması ve onları haram kılması ve onlardan menetmesidir. Burada Allah (c.c.) kulunun haramdan ve kötülükten uzak olmasını emretmektedir. İlgili hadîs-i şerîf şu şekildedir: “Allah kıskançtır; mü'min de kıskançtır. Allah'ın kıskanması, mü'minin Allah'ın haram ettiği şeyi yapmasıdır.”²⁹¹ Bunun yanısıra kulun Allah'a (c.c.) mahsus olan şeylerde ortaklığa meyletmesinin de yasaklandığını görmekteyiz. Nitekim kibir böyledir. Büyük olan ve her şeyin sahibi olan Allah Teâlâ kulunun büyülenmesini haram kılmıştır. Bu ve benzeri tüm örneklerde kulun azaptan muhafaza olunması için birer uyarı vardır.²⁹²

Mü'ninin nefsi için kıskanması da şu şekilde gerekli olur: kişinin ailesinde gözetmekle sorumlu olduğu hanımı veya çocuklarını fuhşiyattan, zinâdan, kendilerine helal olmayan kişilere bakma, dokunma gibi hâllerden menetmesidir. Çünkü burada kendisine mahsus ve helal kılınan durumlara bir başkasının ortaklığı söz konusudur. Bu durumda kıskanmak ve gereğini fiilen ortaya koymak şarttır.²⁹³ Mü'min gayur, kıskanç olur. Irz ve namusuna hanel getirecek fenalıklardan kendini, ailesini ve yakınlarını titizlikle muhafaza eder. Bu konuda kat'iyyen ta'vîzkâr olamaz ve müsamahakâr davranamaz. Çünkü bu ona Allah'ın (c.c.) bir emridir ve bu kişiler ona Allah Teâlâ'nın emânetidir.

Diğer bir kıskançlık ise kadının, kendisiyle birlikte kocasında başka bir kadının ortak olmasını hoşlanmamasıdır. Yani kocasının bir başka kadını da nikâhı altına almasını kıskanmasıdır ki bu kıskançlık kötüdür. Çünkü meşrû olan sünnete muhaliftir. Ancak bu konuda da önemli olan husus kıskançlıkta ısrar edilip edilmemesidir. Eğer fitratın gereği olarak kalbe gelen kıskançlık hissine kadın sabreder ve tahammül ederse şehit sevabı kazanacağı bildirilmiştir. Bunun aksine ihtiyar dahilinde ısrarla edilen kıskançlık ise mekruh görülmüştür.²⁹⁴

²⁹⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. 3, s. 148.

²⁹¹ Buhârî, Nikah 107; Müslim, Tevbe 36; Tirmizi, Rada 14.

²⁹² Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 352.

²⁹³ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 354.

²⁹⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 358; Akot, Bülent, *a.g.e.*, s. 32.

Mü'minin Allah (c.c.) için kıskançlığı, isyanı kendisine ve başkasına hoş görmemesidir. Yani Allah'ın (c.c.) sevmediği şeyleri hoş görmemektir. Bu kıskançlık vâciptir. Öyle ise bu kıskançlığın terkiyle kişi günahkâr olur. Yapması gereken şey bu durumu ortadan kaldırmaya gayret etmektir. Kişi karşısındakine nasihat ederek onun hakkında hayrı murad etmelidir. İlgili âyette Allah Teâlâ: "İyilik ve takva üzerine birbirinize yardım ediniz."²⁹⁵ Buyurmuştur. Yine bu hususa dikkat çeken bir hadîse bakacak olursak; "Temim ed-Darî radiyallahu anh şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Din samimiyettir' buyurdu. Biz, Nebî sallallahu aleyhi veselleme: "Kimin için samimiyettir?" dedik. Nebî sallallahu aleyhi vesellem: 'Allah için, kitabı için, Rasulü için, müslümanların imamları ve onların geneli için' buyurdu."²⁹⁶

İnsanın içinde gayr-i ihtiyâri haset kıskançlık gibi duygular mevcuttur. Hatta bahsettiğimiz üzere bazı durumlar için de lüzumludur. Burada dikkat edilecek husus bu duyguları ne zaman iyi yönde kullanacağını bilmek veya ortaya çıktığında nasıl yönlendireceğine karar vermektir. Peygamberimiz (s.a.v.) *Câmiu's-Sağîr'de* "Ümmetim için üç lüzum vardır. Su-i zan, haset ve kıskançlık." Hadis-i şerif açıklanırken denilir ki "Zannı yaptığın zaman onu tasdik etme/uygulama. Haset ettiğin zaman Allah'tan bağışlanma dile. Kıskançlık ettiğin zaman tövbe et."²⁹⁷ Başka bir hadis-, şerifte ise "Kıskançlığın bazısını Allah sever, bazısını da çirkin görür, Allah'ın hoşlandığı kıskançlık, kötülüğün kuvvetle muhtemel olduğunda gösterilen tepkidir, Allah'ın hoşlanmadığı kıskançlık da, kötülük belirtisi olmadığı yerde gösterilen tepkidir."²⁹⁸ İbn Miskeveyh şu sözleriyle tüm bu anlatılanları adeta özetlemiştir: "Kıskançlık, insanın yaratılışında vardır. Bu yüzden, normal ve yerinde bir kıskançlık, normâli aşan ve tabilden fazla olan bir kıskançlık ile normal büsbütün aşır pek aşırı dereceye varan pek fazla bir kıskançlık arasında Tam bir Ortadır. Normal ve yerinde kıskançlığı biraz aşan kıskançlığa (Gıbta), fakat, büsbütün aşan sınırsız kıskançlığa da (Haset) denir."²⁹⁹

2.4.Hasedin Afetleri ve Tedavi Yöntemleri

Ebû Said Hâdimî kalbi haset hastalığına tutulan kişilerin haset ettikleri insanlar hakkında gıybetle sürükleneceğini ve bu gıybetin de büyük bir kul hakkı olduğunu bildirmiştir. Nitekim kişi birçok güzel amel işleyip iyiliklerde bulunsa ve buna rağmen kalbinde birine karşı haset

²⁹⁵ Maide, 5 / 2.

²⁹⁶ Müslim, İman, 95; Ebû Davud, 4944; Tirmizi, 1990; Hadîsin açıklaması için bkz. Hâdimî, *a.g.e.*, c.4, s. 359-362.

²⁹⁷ Ebû Dâvud, Edeb, 52.

²⁹⁸ Ebû Davud, Cihad, 140; İbnu Mace, Nikah, 56; Nesai, Zekât, 66; Darimi, Nikah, 37.

²⁹⁹ Sunar, Cavit, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Yay., 1980, s. 130.

duyguları barındırsa, bu hastalık onu kötü amellere sevk eder. Bu kötü ameller bazen karşdakine sövmeye, onun malını telef etmeye ve hatta onun kanını dökmeye kadar varabilir. Zulüm bu şekillerde vuku bulunca da ahiret hesabı görülürken kısas olarak haset eden kişinin iyiliklerinden alımp hak sahibine teslim edilir. Netice olarak haset, onun iyiliklerini ifsad etmiş olur.³⁰⁰

Konuyla ilgili olarak Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Hasetden sakının. Çünkü haset; ateşin kuru odunu yediği gibi iyilikleri yer bitirir. Veya kuru otu yediği gibi dedi.”³⁰¹ Bu hadisten de anlaşılacağı üzere haset, kıskanılan kimseden daha çok haset edenin kendisine zarar verir. Sonuç olarak bu, başkasını taşıyan, fakat attığı taşın sekmesiyle kendi gözü kör olan kimsenin hâli gibidir. Öfkeden başka faydası yoktur. Neticede kişiyi rezil ve rüsvây eder. Dolayısıyla kişi kalbinden bu hastalığı atıp karşısındakilere karşı haset yerine gıpta ile bakmalıdır. Çünkü gıpta, kişinin kendisine yapacağı bir iyiliktir; övülen bir histir. Allahu Teâlâ kişinin bir başkasına yapacağı iyiliklerin aslında kendisi için bir iyilik; yine yapacağı kötülüklerin de kendisi için bir kötülük olduğunu şu âyette bildirmiştir: “Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz.”³⁰² Akıllı bir kimse bu hadis ve ayetler ışığında düşünerek âhirette müflis kimselerden olmamak için gayret eder.

Bir hadis ile müflis kişiyi tarif edecek olursak: Bir gün Peygamber Efendimiz (s.a.v.) arkadaşlarıyla sohbet ediyordu. “Söyleyin bakalım, müflis kimdir?” diye sordu. Allah’ın elçisi, anlatmak istediği bir olaya muhatabının dikkatini çekmek için böyle yapardı. “Parası pulu olmayana müflis denir” dediler. Bu tarif bir açıdan doğruydu. Ama âhiretteki iflâsı kapsamıyordu. “Bir Müslüman kıyamet günü Allah’ın huzuruna çıkar. Kıldığı namaz, tuttuğu oruç, verdiği zekâtlarla pek çok sevap kazanmıştır. Ama kimine sövüp hakaret etmiş, kimine iftirâ atmıştır; onun malını yemiş, bunun kanını dökmüş, şunun canını yakmıştır. Hesap görülmeye başlanınca, yaptığı ibadetlerinin sevabı hakaret ettiği, iftira attığı, canını yaktığı kimselere dağıtılmış, daha üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları tükenivermiştir. Başkalarına verecek sevabı kalmadığı için, haklarını yediği kimselerin günahı sırtına vurulmuş ve cehennemnin yolunu tutmuştur. İşte asıl müflis bu kimsedir.”³⁰³ Buyurarak uyarıda bulunmuştur.

Hâdimî, İmam Gazâlî’den naklen belirtmiştir ki; Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Âdem oğullarının vücudunda dört cevher vardır. Ki, onları dört şey izâle eder,

³⁰⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 363.

³⁰¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 44/4903; İbni Mâce, Zühd, 22.

³⁰² İsrâ, 17 / 7.

³⁰³ Müslim, Birr, 59; Tirmizî, Kıyâmet 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2, 303, 334, 371.

giderir. O cevherler; akıl, din, haya ve salih ameldir. Gazab; salih ameli izâle eder. Haset; dini izâle eder. Gıybet; salih ameli izâle eder. Tama (tamah) da hayâyı giderir.”³⁰⁴

Haset insanı kötülük yapmaya sevk eder. Allah’a (c.c.) isyan fiilleri ve düşüncelerine iter. Zira haset eden kimse gıybet etmekten, yalan söylemekten, sövmekten, karşıdakine kötülük gelmesiyle sevinmekten uzak kalmaz. Ve nihayetinde bu fiiler kişiyi isyana kadar götürür. Yine haset; boş bir zahmet, meşakkat, yorulma ve nihayetinde üzüntüdür. Çünkü insanın haset etmesi Allah’ın (c.c.) takdirini değiştirecek değildir. Buna rağmen bir de hasetin fiile dökülmesi hâlinde kişiyi günaha ve isyana sürükleyeceği gibi; onun için meşakkate sebep olacaktır.

Zamanla bu kişinin kalbinin körelecek olması da bir başka âfettir ki; kalbi körelen kimse Allah Teâlâ’nın ahkâmından bir hüküm anlayamaz hâle gelir. Çokça haset eden kişinin hiçbir kimse üzerine efendilik mertebesine ulaşması mümkün değildir. Bilakis onun hâli daima alçalma durumundadır ve onun işi ancak noksanlıktır. Durum böyle iken onun bir murada vâsıl olması muhâldir. Haset eden kimse meclislerde ancak zem olunmaya, kötülenmeye ve zillete düşmeye nâil olur. Melekler de ona lânet ve gazab ederler. Halk içinde îtibâr göremez. Ve kalbinde bu hastalık bulunan; Müslümanlara kin duyan ve haset eden kişinin duaları kabul edilmez. Çünkü Rabb’inin takdirine rıza göstermeyen ve başkasının elindeki nimetten dolayı ona buğz eden kişi tıpkı Âdem’e (as.) haset eden İblis gibi sıfatlanır.³⁰⁵ Sonuç olarak bu hastalık insanın hem dünyada hem de âhirette zararlı çıkmasına sebep olmaktadır ve tedavi edilmesi elzemdir.

Kalbinde böyle bir hastalık zâhir olan kimse öncelikle bilmelidir ki, haset ederek ancak karşısındakine hesap gününde kendi iyiliklerini hediye etmiş olur. Eğer sevapları kalmaz ise haset edilen kişinin günahı kendisine yüklenir ve bir iflasa sürüklenir. Düşmanına taş atıp da o taşın hedefe isabet etmediği gibi tekrar kendisine dönen ve ancak kendi kendini yaralayan bir kimse gibi olur. Ve kişi bilmelidir ki İslâm düşmanları daima Müslümanların birbirine zulmetmesini ve keder içinde olmalarını isterler. Hasetin neticesinde ise tam da bu vardır. Dolayısıyla kişi buna devam ederek ancak şeytanı ve diğer düşmanlarını sevindirmiş olur.³⁰⁶

Amelî olan tedavi yöntemi ise kişinin nefesine hasetin zıddı olan nasihati teklif etmesidir. Eğer kişi haset ettiği kimseyi sözlü olarak zemmedecek olursa diline onu medhretmeyi teklif etmelidir. Eğer ona karşı kibirlenme şeklinde bir haset duygusu var ise nefesine tevazu etmeyi ve özür dilemeyi lazım kılar. Eğer karşısındakinin elindeki nimetin yok olması isteği oluşursa

³⁰⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 365.

³⁰⁵ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 370-374.

³⁰⁶ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 468.

o nimetten haset ettiği kimseye hediye etmelidir. Şayet haset edilen kişiye aleyhinde dua etme hissi gelirse de ona hemen hayır dualar edip haset ettiği nimetin o kimsede ziyâde olmasını dilemelidir. Bunları yapar ki; bu tedavi yöntemleriyle hem hastalıktan kurtulsun hem de günahlarına bir kefâret olsun. Bu yöntemler gerçekten faydalıdır. Ancak kişinin nefesine ağır gelen ve acı veren ilaçlar gibidir. Nitekim ilacın içinde menfaat veren şeyin aslı acı olmasıdır. Acı olmalıdır ki insan bir daha bu hastalığa yakalanmamaya gayret etsin ve kendini korusun. O halde devânın acılığına sabretmeyen kimse şifanın lezzetine eremez.³⁰⁷

3.Dünya Sevgisi

3.1.Dünya Sevgisinin Tarifi

“Dünya” kelimesinin kökeni “dünüvv” lafzı olup, “yakın olmak” anlamına gelmektedir ve çoğulu “dünâ” şeklindedir.³⁰⁸ Kelimenin zıt anlamı düşünüldüğünde “ahir/son” yani ahireti çağrıştırmaktadır ki bu dünyanın ahiret yolundaki ilk durak olduğuna işaret etmektedir.

İstilah olarak ele aldığımızda ise görmekteyiz ki dünya ve içindekilere değer verilmemesi gerektiği İslâm ahlâkı çerçevesinde daima dile getirilmiştir. Nitekim ayet-i kerimeler ışığında inceleyecek olursak “Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir, sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldaticı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın!”³⁰⁹ buyrulurak dünyanın aldaticılığına karşı insanların uyarıldığını görmekteyiz. Dünya, insanları gerçek gayesine ulaşmada alıkoyan bir engel olarak anlatılmıştır. Başka bir ayette ise “Biliniz ki dünya hayatı bir oyun, bir eğlence, bir süs ve kendi aranızda övünme, mal ve evlat çoğaltma yarışından ibarettir. Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider, sonra kurur, onu sapsarı görürsün, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azab; Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldaticı bir zevkten başka bir şey değildir.”³¹⁰ buyrulurak geçici güzelliklere aldanıp da hakiki güzellik olan ahiret yurdunu çetin bir azaba çevirmememiz konusunda bir uyarı; bunlara aldanmayıp asıl hedefine ahiretini güzelleştirmeyi alan kimseler için de Allah'tan (c.c.) mağfiretinin ve rızasının olduğu bir müjde verilmiştir.

³⁰⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 377.

³⁰⁸ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 318-319.

³⁰⁹ Fâtır, 35 / 5.

³¹⁰ Hadîd, 57 / 20.

Sûfiler ise dünyanın değersizliği ve aldatıcı zevklerin tehlikelerinden uzun uzun bahsetmişlerdir. Bizzat kendileri de zâhidâne bir hayat yaşayarak insanlara örnek olmuşlardır. Tasavvuf devrinin başlangıcı olarak kabul edilen zühd hareketi başlı başına dünyayı terk etme ve Peygamber (s.a.v.) yolunda yürüme esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda tasavvuf tarihinin başlangıcından itibaren var olan tüm zâhid ve sûfiler için diyebiliriz ki dünyadan el çekme ya da daha ayrıntılı bir tabirle kalpten dünya ve içindekilere ait her şeyin sevgisini atma gayreti göstermişler ve sürekli dünya sevgisinin tarifini yaparak insanlarda farkındalık oluşturmuşlar, önlem almaları için halkı uyarılmışlardır. Mesela ilk dönem sûfilerinden Zünûn Mısrî dünya nedir sorusuna “Dediklerinde seni Allah’tan (c.c.) alıkoyan her şey.” demiştir.³¹¹ Bu belkide en kısa ve en öz tarifi niteliğindedir. Burada kastedilen elbette insanın kendini dünya ve içinden soyutlaması değildir. Anlatılmak istenen asıl husus, kalpten dünya sevgisini silme gerekliliğidir.

Ebû Talib el-Mekkî dünyanın insana verdiği zararları anlatmadan evvel dünyayı şu şekilde tarif etmiş: “Dünya denen şey kulun heva ve hevesine uyarak elde ettiği şeylerden ve kalbini saran şehvetlerden ibarettir.” Aynı zamanda zühd kavramını farklı bir şekilde ele alarak kötülener, haram olan şeyden el çekmeyi farz olan zühd; kişinin ihtiyaç fazlasından el çekmesinin ise fazilet olan zühd diye izah etmiştir. Akabinde daha ayrıntılı açıklayarak farz olan zühdle mü’min bir kimsenin faziletinin artacağını, helal olandan gönlünü uzaklaştırmanın zahidlerin zühdü olduğunu ve son olarak da şüpheliden kaçınmanın ancak vera’ ehli kimselerin zühdü olduğunu söylemiştir.³¹² Bu tarife baktığımızda insanların zühd hayatı yaşamada derece derece olduklarını ve kalpleri saran şehvetlerden ne kadar sıyrılırlarsa derecelerinin o denli artacağını; kâmil bir zühd yaşamının ise hakkında kesin hüküm bulunmayıp şüpheli dediğimiz şeylerden dahi kaçınmak olduğunu anlıyoruz.

3.2.Dünya’nın Afetleri

Dünya afetlerinin kaynağı, onun Allah Teâlâ’nın yasaklamış olduğu haramlarla, şehvetlerle, günahlarla dolu bir deniz gibi olmasından ve İslâm ahlâkının düşmanı olmasından ileri gelmektedir. Bu günah denizine dalıp da ıslanmayan yani günaha bulaşmayan kimseler ancak peygamberlerdir. Çünkü onlar insanlığa birer örnek olarak gönderilmiş ve muhafaza edilmiş kullardır. Hiçbir peygamber dünyaya değer vermemiştir. Ellerinin altında dünyanın

³¹¹Attar, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbüri, *Tezkiretü’l Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkant Yay., İstanbul, 2013, s. 195.

³¹² Mekkî, *a.g.e.*, s. 145.

türlü hazineleri olduğu veya isteseler olabileceği halde onlar ahiret nimetlerini tercih etmişler ve bu dünyayı kalplerine yaklaştırmamışlardır. Nitekim Allah (c.c.) nazarında da dünyanın hiçbir kıymeti yoktur. Bu bağlamda rivayet olunmuştur ki: "Dünyanın, Cenab-ı Hakk'ın yanında bir sinek kanadı kadar kıymeti olsaydı, kâfirler bir yudum su ondan içemeyeceklerdi."³¹³ Hâdimî hz. de dünyanın müslüman için ancak çölde bir vaha gibi olduğunu; onu doğru yola gitmekten, Allah'a (c.c.) ibadetten alıkoyup, boş ve güzel bir hayalle oyaladığını ifade etmektedir.³¹⁴

Tasavvuf ehli dünya sevgisinin vereceği zararlarını ve ondan kaçınmanın gerekliliğini farklı açılarla değerlendirerek açıklamıştır. Mesela Fudayl b. İyâz "Bütün şerleri bir evde toplayıp dünya sevgisini ve hırsını ona kilit yapmışlar. Tüm hayırları diğer bir eve toplayıp dünyadan nefret etmeyi bu evin kilidi yapmışlar."³¹⁵ diyerek hayra ulaşmanın yolunun dünya sevgisinden vazgeçmekten geçtiğini vurgulamıştır. Yine Hasan Basrî "Akıllı ve alim kişi odur ki dünyasını harap eder ve harap ettiği dünyanın enkazı üzerine ahiretini inşa eder. Ahiretini harap edip bunun üzerine dünyasını inşa etmez. Aziz ve celil olan Allah'ı (c.c.) tanıyan dünyaya düşman olur."³¹⁶ diyerek dünyaya kıymet vermenin ahireti virân edeceğini haber vermektedir. Aynı dönem sûfilerinden Malik b. Dinar (131/748) Hasan Basri'ye, âlime verilen cezanın ne olduğunu sorunca, bunun üzerine "kalbin ölmesi" cevabını alır. Tekrar kalbin ölümü nedir diye sorunca dünya sevgisi ve hırsıdır şeklinde yanıt vermiştir. Gazâlî'nin İhya'sında bahsettiği üzere Hasan Basri Ömer b. Abdülaziz (halife seçildiğinde) kendisine: "Malum olsun ki dünya ikamet evi değil, kendisinden göç etme evidir. Âdem (as.) cennetten dünyaya cezalı olarak inmiştir. Ey mü'minlerin emiri! O halde dünyadan sakın! Zira dünyadan alınan azık, onu terketmektir. Dünyadan alınan zenginlik onun fakirliğidir..." şeklinde devam eden uzunca bir mektup göndererek dünya hakkında onu uyarmıştır.³¹⁷

Ebû Hazım Mekki (v.139/757) ise "Size dünyadan sakınmanızı tavsiye ederim. Bana ulaşan riveyetlere göre kıyamet kopunca ibadetlerin cümlesini tam olarak yerine getiren ama dünyayı seven bir kulu topluluğun karşısına çıkartıp diyecekler ve bir tellal şöyle ilan edecek: Bakınız! İşte şu kul o kimsedir ki Allah'ın (c.c.) zehl ve itibarsız kıldığı şeyi aziz ve itibarlı tutmuştur." sözüyle ibadetlerinde devamlı olsa dahi kalbinden dünyayı atmayan kimsenin halini haber vermektedir. Aynı zamanda "Dünyada seni sevindiren hiçbir şey yoktur ki onun altında

³¹³ İbni Mace, Zühd 3; Tirmizi, Zühd: 13.

³¹⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 52.

³¹⁵ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 137.

³¹⁶ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 84.

³¹⁷ Gazâlî, *İhya*, s. 137.

seni üzen bir şey yatmış olmasın. Dünya da katıksız bir sevinç yaratılmamıştır.”³¹⁸ şeklinde öğüt vererek kişinin ne kadar çabalarsa çabalasın bu dünyada gerçek bir mutluluğa ulaşamayacağını anlatmaya çalışmıştır. Zengin kimselere dikkat edilirse dünya nimeti ne kadar çok olursa olsun eğer bunu bir araç değil de amaç haline getirirse kalbi huzuru bulamaz ve sahip olduklarına rağmen her zaman doyumszudur.

Maruf Kerhi (v.200/815) kendisine, neyle taatte bulunmaya muktedir oluruz, diye soranlara cevap olarak “Dünyayı gönlünüzden ihraç etmekle. Zira dünyadan gönlünüzde az bir şey kalsa yaptığınız her bir secde ona yapılmış olur. Bu yüzden sahih olmaz.”³¹⁹ demiştir. Onun bu sözleri kendisinden önce Ebû Hazım Mekki’nin sözlerini doğrular niteliktedir.

Ebû Süleyman Darânî (v.205/820) “Her şeyin bir mehri vardır. Cennetin mehri dünyayı içindikilerle beraber terk etmektir. Bir kalpte dünya sevgisi karar kılsa ahiret sevgisi pılı pırtıyı toplayıp o kalpten geçer.”³²⁰ şeklinde muradı ahiret olan kimsenin dünyayı terk etmesinin zorunluluğunu anlatmaya gayret etmiştir. Nitekim ayet-i kerîmede “Allah hiç kimsenin göğsünde iki kalp yaratmamıştır.” buyrulmuştur.³²¹

Yahya b. Muaz’ın (v.258/872) “Zühd dünyayı hırsla talep etmekten çok onu hırsla terketmektir.” sözü ise aynı zamanda ilk dönem sûfilerinin dünyalığa kapıldıkça insanların İslam’dan uzaklaştığını gördüklerinde kalkan olarak kullandıkları zühdün tarifir.

Sehl et- Tüsteri dünyaya yüz çevirmeyi yani zahidliği diğer sûfilerden farklı olarak en yüksek merteye olarak ele alır. Bu değerlendirmesini açıklarken: “Hiç kimse kıyamette vera sahibi bir alimden ve zühd ehli kimseden daha faziletli olamaz.” demiştir. Bu bağlamda başka bir sözü ise: “Zühd ancak korku ile elde edilir. Çünkü Allah’tan (c.c.) korkan kişi dünyayı terk eder.” şeklindedir. O adeta zühd makamını havftan daha üstün görmüştür.

Cüneyd-i Bağdâdî “Hak Teâlâ ile kulu arasında dört deniz vardır. Bir kul bu denizden kat etmeden Hakk’a eremez: Biri dünyadır. Bunun gemisi zühddür. Dünya denizinden zühdle geçilir. Biri insandır, bunun gemisi onlardan ayrılıp inziva köşesine çekilmektir. Biri iblistir, onun gemisi de hevâ ve hevesine muhalefet etmektir.”³²² Diyerek Allah’a (c.c.) nasıl ulaşılacağını tarif etmiştir. Aslında sonsuzluk idrak edilebilse dünyanın ne kadar geçici ve içinde geçirilen zamanın ne kadar az olduğu idrak edilebilir. Bu noktada yine Cüneyd-i Bağdâdî “Dünyâ, uyku; âhiret ise uyanıklık yeridir. Rü’yâda ağlayan uyanıklıkta güler, sevinir. Sen

³¹⁸ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 104-105.

³¹⁹ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 360.

³²⁰ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 316-317.

³²¹ Ahzâb, 33 / 4.

³²² Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 472.

dünyâ hayatında ağla ki, âhîret uyanıklığında gülesin ve neş'eli olasın” buyurarak insanları uyarmaya gayret etmiştir. Hele bir de bu kısa dünya için hırsa kapılanlar vardır ki onlar için de “Dünya şeytanın dükkanıdır. Sakın onun dükkanından bir şey aşırmasın. Zira koşup onu senden geri alır.”³²³ Sözü öğüt niteliğindedir. Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu tariflerinden hareketle diyebiliriz ki dünya sevgisinin afetini genişçe ele alarak anlatmaya gayret etmiş ve kendisine “Allah Teâlâ'ya giden yol nasıldır?” diye sorulduğunda cevap olarak “Dünyayı terk et saadeti bulursun. Heva ve hevesine uyma Hakk'a erersin!”³²⁴ diyerek en sade şekilde anlatmıştır.

Ebû Osman Hirî'nin (v. 298/910) “Dünya ile neşelenmen Allah (c.c.) ile neşelenmeni kalbinden alıp götürür. Allah'tan (c.c.) başkasından korkman Allah (c.c.) korkusunu kalbinden siler süpürür. Allah'tan (c.c.) başkasından ümitvâr olman Allah'a (c.c.) olan ümidini kalbinden uzaklaştırır.”³²⁵ bu söylemi akıllara Peygamber'in (s.a.v) “Dünya müminin zindanı, kafirin cennetidir.”³²⁶ hadis-i şerifini getirmektedir. Çünkü mümin kimse bilir ki müslümana asıl neşe verecek yer dünya değil ahiret yurdudur. Allah (c.c.) ona dünya namına nimet de verse ahirette vereceği nimetlerin yanında hiçbir şey değildir. Yani insanların nazarında ne kadar rızık sahibi olursa olsun aslında o yokluktur.

Mümşâd Dineverî (v.299/911) diğer sûfilerle benzer bir söylemle: “Dünya ehlinin dört elle sarıldıkları dünyanın fuzûlî işlerden sıyrılmakta gönül huzuru vardır.”³²⁷ der. Günümüzün insanının yaşadığı ruhi bunalımlar ve bir türlü aşamadığı psikolojik problemlerinin çaresini işte tek bir cümleyle reçelendirmiştir.

Ebûbekir Kettânî (v.322/933) “Dünya belâ cennet takvâ üzere taksim edilmiştir. Bedeninle dünyada, gönlünle ahirette ol.”³²⁸ demiştir. Yani başka bir deyişle insanlara halk içinde Hakk ile beraber olmasını tavsiye etmiştir.

Şeyh Ebû Bekir Şibli (v.334/945) dünyada insanın tabi tutulduğu imtihanları şu sözleriyle anlatmaktadır: “Ben dört belaya mübtela olmuşum ve bunlar dört düşmandır: Nefs, dünya, şeytan, heva.”³²⁹ Kişi ancak bu dört engeli aşabilirse gerçek saadete ulaşmaya mashar olur.

Ebû Abdullah Muhammed B. Hafif (v.371/981) “Dünyaya tenezzül etmemek dünyadan çıkış sırasındaki rahatlığın ta kendisidir.”³³⁰ Son noktada Ebû Abdullah Muhammed B. Hafif'in

³²³ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 402.

³²⁴ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 484.

³²⁵ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 517.

³²⁶ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 489.

³²⁷ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 644.

³²⁸ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 602.

³²⁹ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s.652

³³⁰ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 610.

dünyaya tenezzül etmemek tabiri kâmil bir mümin olma yolunda olan sâlikin taşıması gereken mühim niteliklerinden biridir.

İmam Gazâlî ise dünyayı alımlı bir geline benzetir. Dışarıdan alımlı gözükse de aslında nice canlar yakmıştır. Ona gerçeğin gözü ile bakmak gereklidir, der.³³¹ Aynı zamanda bütün günahların başını olarak dünya sevgisini gösterir. Kimya-yı Saadet adlı eserinde dünyada olan her şeyi üç kısma ayırarak anlatır: Birinci kısımda hem zâhirî hem bâtinî olan dünyadan şeyleri kapsar. Burada Allah (c.c.) için olan bir taraf yoktur. İşlenen günahlar bu kısımdandır ve günah ile Allah'a (c.c.) yaklaşmak mümkün değildir. Hatta mühat olan nimetlere fazlaca dalmak da bu cihettendir çünkü gaflet tohumu bütün günahların mayasıdır. İkinci kısımda görünüş itibariyle dünyadan olan fakat manen dünyadan olmayan şeyler vardır. Bunlar zikir, fikir ve şehvete uymaktır. Eğer bu üç şey Hak Teâlâ'nın rızâsı için olursa her ne kadar dünya işleriyle ilgili de olsa dünya kabilinden olmayıp Allah Teâlâ için olur. Eğer fikirden kişinin maksadı itibarının ve rütbesinin yükselmesi olursa veya insanların ona abid demeleri için yapıyorsa kısaca Allah (c.c.) rızâsı dışında bir gayesi varsa yaptığı ameller her ne kadar ahiret için görünse de hakikatte şeytanîdir. Üçüncü kısımda dışarıdan bakıldığından yapılan iş dünya içinmiş gibi görünse de halis bir niyetle dünya için olmayıp Hak Teâlâ için olması mümkündür. Mesela ibadet etmeye kuvvet kazanmak için yemek yemek, kendini gûnahtan korumak, hanımının geçimini sağlamak, kendisine hayır dua edecek insanlara faydalı olacak salih bir çocuk yetiştirmek ve insanlara muhtaç olmamak için dünyalık kazanmak bunlara örnektir.³³²

Hâdimî ise dünyanın afetlerini belirtirken dünya ile kul arasında iki tür ilişkiden bahseder: Birincisi kalp ile olan ilişkidir. Bu, onun dünyayı sevmesi ve ondan haz almasıdır. Öyle ki kalp bu hazların peşinde dünyanın kölesi gibi olur. Kötülenmiş ahlâkın ekserisi işte bu alakadan şubelenir, dallanır. Bunlar kibir, haset, riya bunlara örnek verilebilir. İkincisi ise beden ile alakası olan ilişkidir ki bunlarda kalbin bağlandığı şeylerle beden meşgul olmasıdır.³³³ Buradaki yaptığı tespit de dikkate değerdir. Çünkü kötülenmiş ahlaka dünya sevgisinin kaynaklık ettiğini ifade etmiştir. Onun bu tesbitini ise "Dünya sevgisi bütün günahların başıdır."³³⁴ hadis-i şerifine dayanmaktadır.

³³¹ Gazâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 123.

³³² Gazâlî, *Kimya-yı Saadet*, c. 2, s. 572.

³³³ Hâdimî, *Berika*, c.4, s. 252.

³³⁴ Beyhaki, *Şuabü'l-İman* 7, 323.

3.3.Dünya Sevgisinin Kaynağı Mal Sevgisi

Hâdimî dünya sevgisini şehvet ve lezzetler olarak görmekte ve onlara ancak mal ile ulaşılacağını söylemektedir. Bu nedendir ki varlıklı kimseler daha çok tehlike altındadır. Sahip oldukları mal varlığına bağlanmaları neticesinde dünya sevgileri meydana gelir ve bu artıkça artar. Bu konuda Mâlik b. Dinar'ın: "Dünya sevgisi her hatanın başıdır." dediği rivayet olunmaktadır.³³⁵

Dünyanın insana getirdiği afetleri üç maddeye taksim ederek anlatmıştır: İlki insan mal ile masiyet üzerine kudreti olduğunu düşünürse ve ısrarcı olursa helak olur. Eğer sabrederse şiddete düşer. İkincisi Mal; onu mübah şeylerle nimetlenmeye kadar çeker, sonra birbirini çekerler bu o dereceye ulaşır ki helâl yetmez. Böylece şüpheli şeylere ikdam eder. Sonrasında da bu ou riyâyâ sürükler. Üçüncüsü Mal onu Allah-u Teâlâ'nın zikrinden alıkoyar. Bu en büyük hüsrandır.³³⁶

3.4.Dünya İşi Hakkında Hüzünlenmek

Sûfiler dünyevî nimetleri elde edememek ya da kaybetmekten dolayı üzülmeyle insanoğlunun cahilliğinden ileri geldiğini farklı şekillerde hep ifade etmişlerdir. Hâdimî de bu çizgide ilerlemiş, Allah'tan (c.c.) gafil, cahil kimsenin hüznünün ve sevgisinin menşei olarak dünya sevgisini göstermektedir. Bu öyle bir sevgidir ki her hatanın başı ve her şerrin kaynağı, her hevânın karargâhı ve her fesâdın sermayesidir. Dünya sevgisinin buraya kadar bahsedilen zararlarına ilave olarak dünya sevgisinin türlerinden de söz etmek sûfilerin konuyla ilgil açıklamalarının daha anlaşılır hale gelmesine imkân sağlayacaktır. Bu bağlamda Berîka'dan hareketle görmekteyiz ki Hâdimî dünyayı üç türe ayırmıştır: Birinci tür dünya ahirette insana arkadaş olur ve ölümden sonra da kişiye onun meyvesi ve sermayesi kalır. Faydalı ilim veya lezzet alınarak yapılan ibadet bunlara örnektir. İkinci tür dünya içinde hızla gelip geçen hazlar olan ve ahirette bir sermayesi olmayan bir şeydir. Bu masiyetler ve mübah olan şeylerle neşe bulmak gibidir. Üçüncü tür ise ikisi arasında orta hallidir. Birinciye vesile kılınırsa ahirete ait amellerdendir. Eğer ikinciye vesile kılınırsa dünyadandır ve kalpleri saf kullarla birlikte kalmaz. Bu ise şehvetlerden men olunmakla ve Allah'ın (c.c.) zikrini çok yapmakla ve marifetten hasıl olan muhabbetle olur.³³⁷

³³⁵ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 35.

³³⁶ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 252.

³³⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 250.

3.5.Dünya ve Mal Sevgisinin Tedavisi

Kalp hastalıklarından bir diğeri olan dünya sevgisi kalbe yerleştiği zaman içinde bulunduğu kalbi Allah'tan (c.c.) uzaklaştırır. Nitekim kalp Allah'ın (c.c.) nazar yeri olduğundan Allah'ın (c.c.) muhabbetinden ve sevgisinden başka şeylerin girmesi o kalbin ölümüne sebebiyet verir. Ayet ve hadis ve ariflerin sözleri bunu bizlere en güzel şekilde haber vermekte ve bir an evvel kişinin vazgeçmesi için öğütlemektedir. Tabiki burada bahsedilen nefsanî bir arzudan ibaret olan dünyadır. Ama ahireti kazanmak için yapılan her şey dünyalık da görünse, dünyadan değildir. Kişi bu noktada ayrımı doğru yapmalıdır ki yolunun doğru mu yanlış mı olduğunu bilsin. Yoksa hastalığını bilmeyen veya kabul etmeyen hasta için bir çare aramak da söz konusu değildir.

Tüm bu söylenini Mevlânâ'nın su topraktan arınınca denize kavuşur, sözü özetler niteliktedir. Akabinde ise kara toprakta da su olur fakat o suyla abdest alınmaz, der. Burada suyu insana toprağı da dünyaya benzetmek mümkündür. Mesnevî'de bu bölüm işlenirken su "Ey rahmet denizi! Sen bizi çek!" diye niyâz ettiği fakat denizin "Ben seni çekip dururum ama sen tatlı bir suyum demektesin. Senin sözün seni mahrum ediyor. O zannı bırak da bana gel." şeklinde suya cevap veriş anlatılmaktadır. Burada sudan beklenen denize gitmemesi için ayağından asılan toprağı yani dünyayı bırakmasıdır. Böylece hakikat denizine ulaşması mümkün olur.³³⁸

Kalbinde dünya ve mal sevgisinin varlığından rahatsızlık duyan veya yanıfta olduğunu akleden kimse bilmelidir ki "Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki, onun rızkı Allah üzerinde olmasın."³³⁹ ayet-i celilesi akıllı kimse için büyük bir nimettir. Bu ayeti bilen dünya malı için üzülmez. Kazansa da kaybetse de o Allah'tan (c.c.) gelmiştir. Daha fazlası için gayreti, üzüntüsü nafiledir çünkü Allah-u Teâlâ bu taksimi Levh-i mahfûza yazmıştır. Allah'ın (c.c.) kefil olduğu rızık takdir edilmiş bir miktar iledir. Vakti bellidir. Ne önce ne sonra gelir.³⁴⁰ Bu nedenledir ki kul rızkı Allah'a (c.c.) havale etmeli ve kendisine taksim olana râzı olmalıdır.³⁴¹Buna ek olarak "Allah-u Teâlâ'yı çok zikredenler dünyaya aldanmazlar."³⁴² hadis-i şerifini de zikretmek gerektir. Peygamber (s.a.v.) bu sözyle zikreden kimselerin adeta dünya sevgisi hastalığına bir bağışıklık kazandığını, korunduğunu haber vermektedir. Bu hastalığa

³³⁸ Şafak, Yakup, *Mesnevi'den Seçmeler*, Kültür Yay., Konya, 2003, s. 168. Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s.34-38.

³³⁹ Hüd, 11/6.

³⁴⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 250.

³⁴¹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 34-35.

³⁴² İbn Mâce, Zühd, 3, 4112.

tutulan kimse için bir başka reçete ise uzun emelden vazgeçmektir. Çünkü emelini kısa tutan, ölümü de yakın gören kimse için fazla mal biriktirmek gereksiz bir çabadır. O kimse için içinde bulunduğu an vardır. Sahip olduğu yemek midesindeki, sahip olduğu kıyafet üzerindedir. İşte sûfiler bu yüzdendir ki vaktin kıymetini bilir ve elindeki tek sermayenin o an olduğunu farkında olur. Yani dünyadan ceset çıkmadan evvel kalpten dünyayı çıkarmak lazımdır.

4. Gıybet

Sözlükte “uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak” gibi anlamlara gelen gıybet terim olarak başkasının ardından hoşlanmayacağı şekilde konuşmak manâsına gelmektedir.³⁴³Bu konuşmanın konusu ister o kimsenin fiziki yapısı ister soyu isterse karakterinden olsun hepsi aynı şekilde günahdır. Allah (c.c.) katında gıybet kerih görülmüş ve Kur’an-ı Kerim’de “Birbirinizi gıybet etmeyiniz. Sizden herhangi biriniz (gıybet etmek sûretiyle) ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? (Böyle bir etten yemeniz size teklîf olursa) tiksiniyorsunuz. Allah’tan korkup, gıybet etmeyin. Allah gıybetten tövbe edenlerin tövbelerini kabul eder. O çok merhamet edicidir.”³⁴⁴ buyrulmuştur. Burada verilen örnekle dahi ne denli kötü bir haslet olduğunu anlamak mümkündür. Peygamber (s.a.v) ise ashabına gıybeti tanımlarken “Gıybet kardeşinin hoşuna gitmediği bir vasıfla onu zikretmendir.” demiştir. Akabinde sahabilerden biri “Acaba benim dediğim kardeşimde varsa?” diye sorunca ona cevaben “Eğer senin dediğin kardeşinde varsa, onun gıybetini yapmış olursun. Eğer dediğin kendisinde yoksa ona iftira etmiş olursun.” demiştir.³⁴⁵ Enes rivayetle başka bir hadis-i şerifte “Mirac gecesinde, bakır tırnakları olan bir kavme uğradım. Bunlarla yüzlerini (ve göğüslerini) tırmalıyorlardı. "Ey Cebrail! Bunlar da kim?" diye sordum. "Bunlar, dedi, insanların etlerini yiyenler ve ırzlarını (şereflerini) payımal edenlerdir.”³⁴⁶ gıybet edenlerin akıbetleri bu şekilde anlatılmıştır. "Allah'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun."³⁴⁷

Gıybet denilince akla sadece konuşma kısmı gelse de bundan ibaret değildir. Gerek hareketlerle, mimiklerle gerekse taklit yoluyla olsun. Hâdimî bu konuyu açıklarken fiili olarak yapılan gıybeti sözlü gıybetten daha şiddetli olarak aktarır. Akabinde içine tasvir, canlandırma

³⁴³ Çağrıncı, Mustafa, “Gıybet”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, c.14, s. 63-64.

³⁴⁴ Hucurât, 49 / 12.

³⁴⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 40; Tirmizi, Birr, 23; Müslim, Birr, 70.

³⁴⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

³⁴⁷ Buhârî, Edeb 31, 85

katılarak yapılan anlatımın, düz anlatımdan daha güçlü olduğundan bahseder. Bu konuya örnek olarak Ayşe (ra.) “Bizim yanımıza bir kadın gelmişti. Ayrılıp uzaklaştığı zaman elimle onun kısa olduğuna işaret ettim. Bunun üzerine Paygamber (s.a.v) “Onun gıybetini yaptın.” buyurdu.”³⁴⁸ diyerek gıybetin sadece sözlü olarak yapılmadığına da delil göstermiştir.

Gerek İslâmî literatürlerde birçok şekilde tarif edilen gerekse sûfilerin sözlerinde sıklıkla vurguladıkları gıybeti gelenek bağlamında inceleyelim. Tâbiînin büyüklerinden, oniki İmâm’ın dördüncüsü ve Hazret-i Hüseyin’in oğlu olan İmâm-ı Zeynelâbidîn (v.94 /712) (r.a) aleyhinde birisi konuşmuştu. Bu kendisine söylenince yanına gitti. Onunla biraz sohbet ettikten sonra buyurdu ki: “Hakkımda bâzı şeyler söylediğini duydum. Dediklerin doğruysa, Allah-u Teâlâdan mağfîret dilerim, beni affetsin. Dediklerin iftirâ ise, Allah (c.c.) seni affetsin; selâmı, rahmeti, bereketi de üzerine olsun.” O’nun bu sözleri aynı zamanda gıybet karşısında bir Müslümanın duruşu nasıl olmalıdır, en iyi şekilde özetlemektedir.³⁴⁹

Bir kimse İbn Sîrîn’e gelip, “Gıybetinde bulundum, bu halimi hoş gör ve hakkını helal et” deyince adama cevaben “Allah (c.c.) Müslümanların şerefiyle oynamayı ve onların namusuna dil uzatmayı haram kılmıştır. Gıybetlerini yapmayı yasak etmiştir. O’nun haram kılıp yasak ettiği bir şeyi ben nasıl hoş görüp, helal ederim? Ancak seni bağışlamasını isterim.”³⁵⁰

Bir başka örnek tabîinden hadîs ve fıkıh âlimi, velî Mutarrif bin Abdullah kimseyi gıybet etmez ve gıybet edilmesini istemezdi. “Yanımda gıybet yapan benim arkadaşım olamaz.” buyururdu. Bu konuda Enes (r.a.) rivayet ettiği “Kim ki, yanında Müslüman kardeşinin gıybeti yapıldığı halde, gücü yeterken ona yardım etmezse Allah onu dünya ve âhirette zelil kılar.” Peygamber’in (s.a.v.) hadîs-i şerifini esas aldığı aşıkardır. Kişinin nazının en çok geçeceği kişi arkadaşındır. Bu şekilde bir yanlışı görüldüğünde bu samimiyetten hareketle o arkadaş uyarılmalı ve iki cihanda zelil olmaktan kişi hem kendisini hem de dostunu korumalıdır.

Örnek nesilin mensubu tâbiîn devrinde Medîne’de yetişen yedi büyük âlimden biri olan Saîd bin Müseyyib ise bu konuda: “Gıybet hakkını helâl et.” diyenlere, “Onu ben haram etmedim ki, helâl edeyim, onu haram eden Allahü teâlâdır. Sonuna kadar da haramdır.” diyerek gıybet eden kimse için çok şiddetli bir sonu haber vermiştir ki bundan korunmak için baştan önlem almak en güzelidir.

³⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6, 136.

³⁴⁹ Feridüddin Attar, *a.g.e.*, s. 157.

³⁵⁰ İsfehânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 263.

Evlîyânın büyüklerinden ve hadîs âlimi Dırâr bin Mürre (v.132 / 749) (r.a.) buyurdular ki: "Gıybet etmek, annesi ile yetmiş kere zinâ etmekten daha kötüdür." İşte bu söze kıyasen gıybetin insan için nasıl korkunç bir felakete eş değer olduğu çok net anlaşılmaktadır.

Anlatılır ki, İbrâhim bin Edhem (v.162/ bir yere dâvet edilmişti. Oraya vardığında, geciken birisi hakkında; "O zâten ağır adamdır." dediler. İbrâhim bin Edhem; "Keşke buraya gelmeseydim. Çünkü, burada gıybet yapılmaktadır." dedi. O'nun bu hassasiyeti her Müslümanın taşıması gereken bir duygudur. En nihayetinde o kimse bu sözü işittiğinde incinecekse gıybettir ve takınılacak tavır çok nettir.³⁵¹

Tebe-i tâbînin büyüklerinden Abdullah bin Mübârek (v. 181/797) buyurdu ki: "Eğer gıybet etseydim, anamı, babamı gıybet ederdim. Çünkü sevâblarımın onlara verilmesi daha hayırlı olur." Abdullah bin Mübârek'in bu manidar sözünün satır arasına bakacak olursak gıybet etmek demek aynı zamanda kazanılan sevapları gıybet edilen kimseye direk aktarmak demektir. Kaldı ki iş sadece sevapları vermekle de bitmiyor.³⁵²

Hindistan evliyâsından Ahmed Şeybânî (v.189 /805) huzûrunda gıybet konuşulsa, hattâ lüzûmsuz bir şey söylense aslâ müsâade etmez, derhâl; "Baba sus!" diyerek îkaz ederdi. Velîler hem kendi devrinde hem de ardından gelenlere örnek insanlardır. Bu mübarek kimsenin bu güzel ahlâkı herkes için örnek alınması gereklidir.

Büyük velîlerden Süfyân-ı Sevrî (v.197) bu konuda "Arkadaşlarının senin gıyabında nasıl anmasından hoşlanıyorsan sen de arkalarından öyle an." diyerek insanları uyarırdı.³⁵³

Tebe-i tâbînin büyüklerinden, fıkıh, hadîs âlimi ve velîlerden Süfyân bin Uyeyne (v.198/813) (r.a) buyurdular ki: "İnsanların benim yüzümden günâha girmelerinden korkmasaydım, insanların beni gıybet edip kötölemelerini, beni övmelerinden daha çok isterdim. Çünkü gıybet eden, kötöleyen kimseler günahlarımı almakta, sevâplarını bana vermekteler. Halbuki, insanların beni medhetmelerinin, çok övmelerinin bana bir faydası yoktur. Hattâ, beni överken, bende olmayan hâlleri bildirmeleri, yâni yalan söylemeleri de mümkündür." Süfyân bin Uyeyne de kendisinden önce gelen Abdullah bin Mübârek'in sözlerini başka bir açıdan desteklemiştir. Gıybetin hakikatini bildiği için övülmektense yerilmenin kıyamette ona daha çok fayda sağlayacağını farkındadır. Fakat şefkati bunu

³⁵¹ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 392.

³⁵² Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 1, s. 23.

³⁵³ Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed, *Tabakat'ül-Kübra*, çev. Abdulkadir Akçiçek, Bedir Yay., İstanbul, 2017, c. 1, s. 324.

istemekten onu alıkoyar. Buradan çıkaracağımız sonuç ise gıybet eşittir içtenlikle yapılan amelleri gıybet ettiğimiz kişiye vermektir.

Büyük velîlerden Bişr-i Hâfi (v.227/ 841) (r.a) bir sohbetinde buyurdular ki: “Şaşarım o adamın aklına ki din kardeşini arkasından çekiştirir de yüzüne gelince ona sevgi gösterir, hemen onu övmeye başlar. Kim insanların şeref ve haysiyetiyle oynadığı halde, Allah-u Teâlânın kendisini sevdiğini iddiâ ederse, şüphesiz o bir yalancıdır. Çünkü o bir şeytandır. Şeytan ise Allah-u Teâlânın düşmanıdır.” Bişr-i Hâfi'nin bu sözü gerçekten ağırlığını anlayan kimse için büyük bir sözdür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi mevzu bahis kişilerden çıkıp direk Allah'ın (c.c.) rızasıyla ilişkilidir.³⁵⁴

Evliyânın büyüklerinden Ahmed bin Harb (v. 236/850-51) gıybet hakkında sorulduğunda: "Bana kim düşmanlık yapıyor, kim beni gıybet ediyor ve hakkımda kötü söylüyor, keşke bilsem de ona altın ve gümüş göndersem. Benim işimde çalışarak kazandığı sevapları benim defterime geçirdiğine göre benim paramdan harcasın." buyurdu. Ahmed bin Harb'in bu kelâmı her ne kadar nüktedan bir üslûpla olsa da gıybet eden kimse için büyük zararın başka bir şekilde ifadesidir. Aslında bu sözle gıybet edilen kimse için de bir rahatlatma söz konusudur. Elbette Müslüman bir kardeşinin kötülüğünü istemek doğru değildir. Ama gıybeti yapılan kimse kendisi için özellikle ahiret yurdunda üzülecek bir durum olmadığını asıl acınacak kişininse gıybetini yapanın olduğunu bilmesinde fayda vardır. Buğz edip üzölmek yerine karşısındaki için üzölmesi ona dua etmesi yeridir.³⁵⁵

Evliyânın meşhûrlarından Ahmed bin Âsım Antâkî (v. 239/853) (r.a) buyurdular ki: "İnsanın en kötü işlerinden birisi gıybet etmesidir. Bu yüzden, dünyâ ve âhirette zarara uğrar. Hattâ o yüzden ona buğzedilir. Melekler ondan uzaklaşır. Şeytanlar sevinir. Gıybet, amelleri boşa çıkarır. Herkes yanında sevgisini kaybeder. Değeri kalmaz. Gıybet ile nemime (söz taşımak), birbirine yakındır. İkisi de aynı şeyden doğar. İkisi de taşkınlık ve azgınlıktır. Azgın olmayan kimse bunlarla uğraşmaz. Söz taşıyan, kâtil gibidir. Gıybet eden ise, leş yiyen gibidir. Azgın kimse kibirlidir. İnsan nefsinin bu hastalıklara kaptırınca, iftirâ günahına da girer. Böylece gıybet, kişinin nefsinin temize çıkarmak istemesinden ve kendisini beğenmesinden doğar. Gıybetten, en büyük belâdan kaçır gibi kaçırır. Çünkü o Kur'ân-ı kerîmde haram kılınmıştır." Ahmed bin Âsım Antâkî bu sözünde adeta bir zincirleme kazanın tetikleyicisi olarak gıybeti tarif etmiştir.³⁵⁶

³⁵⁴ Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 2, s. 48.

³⁵⁵ Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 1, s. 38.

³⁵⁶ İsfehânî, *a.g.e.*, c. 9, s. 291.

Evliyânın büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî (r.a) gıybetten çok sakınırdı. Bir gün Şenûziyye mescidinde oturmuş cenâze namazı için cemâat bekliyordu. Bu sırada bir fakir gördü. Hâlin-den ibâdet ehli olduğu anlaşılıyordu. Fakat dilenmek ile meşguldü. Kendi kendine; "Bu adamcağız böyle dileneceğine çalışıp nefsinin bu hâle düşmekten korusa daha iyi olmaz mı? Üstelik sağlığı da yerinde." diye düşündü. O gece ibâdet yapmak için kalkamadı ve rüyâsında bir tepsi içinde o fakirin eti sunularak; "Ye bunu." dediler. "Ben onun gıybetini yapmadım ki." diyecek oldu. "Senin gibisinin böyle düşünmesi bile hoş değil, derhal git ondan helâllik dile." dediler. Sabah olunca o adamın peşine düştü. Bir yerde bakla yaprağı topladığını gördü. Yanına sokulup selâm verdi. Ona; "Bir daha böyle yapacak mısınız?" diye sordu. Cüneyd-i Bağdâdî de; "Hayır." karşılığını verdi. "Allah beni de seni de bağışlasın." diye duâ etti. Buradan hareketle anlıyoruz ki gıybet ettiğimiz kişi Allah (c.c.) katında sevilen bir kimse de olabilir. Bu konuda Peygamber (s.a.v.) Allah'ın (c.c.) "Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gidene, ona farz kıldığım (aynî veya kifaye) şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mü'min kulunun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüte düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem."³⁵⁷ buyurduğunu bildirmiştir. İşte gıybet hele ki böyle bir veli kulun hakkına tecavüz ederse gıybet eden kimsenin hali perişan olmuş demektir.³⁵⁸

Başka bir örnekte ise hadîs, kelâm ve Şâfiî mezhebi fıkıh âlimi Fahr-ül-Fârisî (v.622/1225) gıybet hakkında bir suâl sorulduğunda buyurdular ki: "Allah-u Teâlâ Kur'ân-ı kerîmde meâlen buyurdu ki: "Zannın çoğundan sakınınız! Çünkü, zannetmenin bâzısı günâh olur. Birbirinizin kusûrunu araştırmayın! Birbirinizi gıybet etmeyin!"³⁵⁹

Evliyânın büyüklerinden Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî (v.691/1292) (ra.) buyurdular ki: "Ey akıllı kimse! İster iyi ister kötü olsun, kimsenin arkasından konuşma. Çünkü hakkında konuştuğun kişi gerçekten kötü ise, onu kendine düşman etmiş olursun. İyi ise, çok kötü bir iş yapmış olursun. Biri sana gelip de filân adam kötüdür derse, iyi bil ki, o kendi kusûrunu söylemiş olur. Ey iyi insan! Bir insanın iki şeyi dostlarına haramdır. Biri onun malını haksız yere alarak

³⁵⁷ Buhârî, Rikak, 38.

³⁵⁸ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s.393.

³⁵⁹ Hucurât, 49 / 12.

yemek, diğeri de arkasından iyi olmayan şekilde konuşmaktır. Biri senin yanında başkasının aleyhinde konuşuyorsa zannetme ki başkasının yanında seni metheder."³⁶⁰

Evlîyânın büyüklerinden Muhammed Zuğdân (v. 738/ 1337) anlatır. "Bir gece Resûlullah efendimizi rüyâmda gördüm ve "Ey Allahü teâlânın Resûlü! Birçok kimse, sizi rüyâda sık sık gördüğüme inanmıyorlar." dedim. Mübârek elini kalbimin üzerine koydu ve "Ey evlâ-dım, gıybet haramdır. Sen, "Ey müminler! Zannın çoğundan sakınınız! Çünkü, zannın çoğu günâh olur. Birbirinizin kusûrunu araştırmayın! Birbi-rinizi gıybet etmeyin!" (Hucurât-12) meâlindeki âyet-i celîleyi okumadın mı?" buyurdu. Sonra Resûl-i ekrem şöyle buyurdu: "Eğer başkasının gıybet etmesini dinlemek mecburiyetinde kalırsan, İhlâs ve Mu'âvvezeteyn sûrelerini oku. Hâsıl olan sevâbı, gıybeti edilenlere hediyeyle. Çünkü gıybet ile sevap, ikisi de birbirlerini tâkib ederler ve Allahü Teâlânın izni ile denk olurlar."³⁶¹

Anadolu'da yetişen büyük velîlerden İsmâil Fakîrullah (v.1146/1734) akrabâlarından Abbâs isminde yaşlı biri huzûruna geldi. Ağzı eğilmiş, dudağının bir tarafı kulağına ulaşmıştı. Sol yüzün cildi kat kat kırışıp dudağıyla kulağı arasında buruşup görünmez olmuştu. Sağ yüzünün cildi de aksine gerilip, açılmıştı ve güneşte kalan def gibi gergin ve parlak olmuştu. Konuştuğu da anlaşılıyordu. İsmâil Fakîrullah, akrabâsının o hâlini görünce ağladı. Sonra da mübârek eliyle ağzını mesh etti. Fâtiha sûresini okudu, el kaldırıp, duâda bulundu. Bundan sonra Allahü teâlânın izniyle ağzı düzeldi, eski hâline geldi. Fakîrullah hazretlerinin elini öp-tükten sonra: "Hocam, beni affetmeni istirhâm ediyorum. Bu gece arkan-dan uygun olmayan sözler sarf ederek gıybetini yapmıştım. Uyudu-ğumda gâibden bir sille gelip, bir vuruşta ağzımı bu hâle getirdi. Tövbeler olsun." deyip tekrar tekrar af diledi. Merhameti bol olan İsmâil Fakîrullah da "Bize karşı olan kusurun bizden yana helâl olsun. Hak teâlâ sana hi-dâyet versin. Bundan sonra sakın bir kimseyi gıybet etmeyesin. Müminin mümini gıybet etmesi kesin olarak haramdır. Bizi gıybet etme ki, bizim gibi zelîl kulun sâhibi, azîzdir ve intikam alıcıdır. Dikkatli ol." buyurdu.³⁶²

Tüm bu sözlerden yola çıkarak diyebiliriz ki tarih boyunca evliyalar farklı yönlerden gıybeti ele almış ve neden kaçınılması gerektiğini açıklamaya gayret etmişlerdir.

³⁶⁰ Sadî Şîrâzî, *Bostan ve Gülîstan*, Haz. Osman Koca, Beyan Yay., İstanbul, 2008, s.353.

³⁶¹ Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 9, s. 89.

³⁶² Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 7, s. 102.

4.1.Gıybete Teşvik Eden Sebepler

İnsanoğlunu gıybetle sürükleyen pek çok sebep bulunmaktadır. Kalp hastalıkları bu bağlamda aslında birbirini tetikleyici niteliktedir. Hâdimî bunları on bir sebepte toplayarak diğer kalp hastalıklarının gıybeti nasıl tetiklediğine dair tespitler yapar. Gazâlî de yine on bir başlık altında sekizinin halkın geneliyle ilgili olduğunu üç tanesinin de din ehli ve havâsla ilgili olduğunu açıklar. Hâdimî'nin Gazâlî gibi açık bir ayrımı yoktur fakat sonunda havâsı özellikle ilgilendiren üç maddeye vurgu yapmıştır.³⁶³ Biz bu maddeleri açıklarken ilk önce halkın geneli hakkındaki sekiz sebebi açıklayacağız: Bu sebeplerden ilki gıybeti tetikleyen öfkedir. Bu tür gıybetin ortaya çıkması için öncelikle kişiyi kızdıracak bir sebep olması lazımdır. Kişi öfkelendikten sonra eğer kuvvetli bir imanı da yoksa bu sefer kızdığı kimse hakkında atıp tutmaya başlar. Bazen bu duygu daha da ileri gider ve kişi içinden atamazsa içinde birikir ve kine dönüşür. Eğerkine dönüşürse bu sefer kişiyi sürekli olarak gıybetle teşvik eder. Bu bakımdan kin ve öfke, insanı gıybetle sürükleyen büyük sebeplerdendir.³⁶⁴

İkincisi arkadaşlar arasında yapılan gıybetle dur diyememekten kaynaklanır. Böyle bir durumla karşılaşan kimse ilk başta olumsuz bir tepki almamak, gruptan dışlanmamak için susar. Başlangıçtaki bu susması sonaraları o kimseyi de muhabbete dahil olmak için gıybetle iter. Bu tür gıybetle kişinin kendisini haklı gösterdiği başka bir durum ise o kimselerin kalbini kırmamak için sustuğunu düşünmektir ki bu kesinlikle yanlıştır.³⁶⁵

Üçüncüsü kişinin bir insanın, bir şeyi kendi aleyhine kullanacağını, kendisine dil uzatacağını veya büyük bir insanın yanında halini çirkin gösterdiğini veya aleyhinde herhangi bir şahidlikte bulunacağını hissetmesidir. Bu takdirde o kişi hileli bir yol izleyerek kendisini çirkin göstermeden önce o adamı çirkin göstermeye çalışır. Onun aleyhinde konuşur ki onun kendi aleyhindeki şahidliğinin bir tesiri kalmasın veya önce doğru olarak onda bulunan şeyleri söyler ki arkasından ona iftira atsın ve önce söylediği doğrulardan ötürü, ettiği iftira revaç bulsun. Şahid tutar ve der ki: 'Yalan söylemek benim âdetim değildir. Çünkü ben size onun durumundan şu şu tarafları da haber verdim ve o da benim dediğim gibi çıktı'.³⁶⁶

³⁶³ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 397; Gazâlî, *İhyâ*, s. 350.

³⁶⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 398.

³⁶⁵ Gazâlî, *İhyâ*, s.350; Hâdimî, *a.g.e.*, s.397; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 270; Önlüer, Sirâceddin, *Kalbin Hastalıkları*, Semerkand Yay., İstanbul, 2011, c.2, s. 23; Gazâlî, *Dil Belâsı*, s. 177.

³⁶⁶ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 397; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 271; Önlüer, Sirâceddin, *a.g.e.*, c. 2, s. 23.

Dördüncüsü kişinin kendisine isnad edilen şeyi başkasına yüklemek ve bu şekilde kendisini kurtarmak için yaptığı gıybettir. Zor durumda kalacağını anladığı an hemen o kişinin hatalarından bahseder. Birlikte yaptıklarını belirterek hem o kimseyi dile düşürür hem de kendisini masum göstermeye çalışır. Hatta öyle bir raddeye getirir ki sanki kendisi de kurbanmış süsü verir.³⁶⁷

Beşincisi başkasını küçük göstermek sûretiyle kendini yüceltmek için yapılan gıybettir. Bu bakımdan 'Filan adam cahildir, aklı ermez, konuşması zayıftır' diyerek toplum içinde itibarsızlaştırılır. Böyle söylemekten gayesi; kendisinin faziletini göstermektir. Bilir ki bu şekilde yapmazsa kendisi bir itibar göremez.³⁶⁸

Altıncısının kaynağı hasettir. Haset, insanlar tarafından övülen, sevilen ve ikram edilen bir kimseyi çekememek dermektir. Kişi gıybet vasıtasıyla kıskandığı her ne varsa ona çamur atarak karşısındakinin o nimetten mahrum kalmasını görmek ister. Hem böylece toplum içerisinde de haset ettiği kişiyi itibarsızlaştırır ki insanlar ona hürmet göstermesin, ikramda bulunmasın. Çünkü onun gördüğü her güzel muamele kendisini rahatsız eder. Bu kin ve gazapla karıştırılmamalıdır, buradaki haset onlar kadar şiddetli değildir. Hatta bazen samimi kimseler arasında dahi olabilir.³⁶⁹

Yedincisi oynamak, şakalaşmak, lâtife yapmak ve vakti gülmekle geçirmektir. Bu bakımdan kişi, başkasının ayıbyıyla dalga geçer. Onun taklidini yapmak suretiyle çevresindekileri güldürür. Böyle yapmasının sebebi aslında kibir ve gururdur.³⁷⁰

Sekizincisi karşısındaki insanı küçük gördüğü için onu alaya almakla olur. Bu bazen kişinin arkasından bazen de yüzüne karşı yapılabilir. Burada kişinin kendini büyük karşısındakini ise küçük görmesi söz konusudur.³⁷¹

Havâss'ta bulunan üç sebebe gelince, bu sebepler, gıybeti sürükleyen âmillerin en çetrefillisi ve en incesidirler. Çünkü bunlar şeytan tarafından hayırların içine gizlenmiş şerlerdir. Burada aslında hayır vardır. Fakat şeytan o hayra şerri katmıştır.

³⁶⁷ Gazâlî, *İhyâ*, s. 351; Hâdimî, *a.g.e.*, s.398; Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alai*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014, s. 270; Önlüer, Sirâceddin, *a.g.e.*, c. 2, s. 24; Gazâlî, *Dil Belâsı*, s. 177.

³⁶⁸ Hâdimî, *a.g.e.*, s.397; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 271; Gazâlî, *Dil Belâsı*, s. 177.

³⁶⁹ Gazâlî, *İhyâ*, s. 352; Hâdimî, *a.g.e.*, s.397

³⁷⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 397.

³⁷¹ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 397; Önlüer, Sirâceddin, *a.g.e.*, c. 2, s. 24; Gazâlî, *Dil Belâsı*, s. 179.

Birincisi birinin hatasına veya bir gerçeği inkâr etmesine şaşırmasıdır. Bunun kaynağı dindir. Bu bakımdan der ki: 'Benim filan adamdan gördüğüm, ne acaip şeydir!' Bu sözünde doğru olabilir ve hakikaten hayret etmesini gerektiren fiili de görmüş olabilir. Fakat onun buradaki vazifesi; hayret etmekle beraber adamın ismini zikretmemektir. Fakat şeytan onu, bu hayrete sebep olan adamın ismini zikretmeye sevkeder. Onun ismini zikretmekle gıybet etmiş olur ve bilmediği noktadan günahkâr olur.³⁷²

İkincisi şefkat ve merhamettir. Şöyle ki, kişinin derdinden dolayı üzülmür. Bu bakımdan der ki: 'Filan adam fakirdir! Onun derdi beni üzdü. Onun başına gelen belâlar beni oldukça sarstı!' Üzülme konusunda doğru olabilir. Fakat üzülmek, adamın ismini zikretmesine sebep olmuştur. Böylece adamın ismini zikrederek gıybet etmiştir. Bu bakımdan üzülmesi, merhamet ve şefkat göstermesi hayırdır. Hayrete düşmesi de böyledir. Fakat şeytan onu bilmediği bir noktada şerre sürüklemiştir. Çünkü kişinin ismini zikretmeden de üzülmek ve şefkat göstermek mümkündür. Fakat şeytan onu kendisinin üzüntü ve şefkattan dolayı elde ettiği sevabı iptal etmek için üzüldüğü kimsenin ismini zikretmeye kışkırtır.³⁷³

Üçüncüsü Allah (c.c.) için öfkelenmektir. Kişi, bazen bir insanın yapmış olduğu münkeri gördüğü veya işittiği zaman öfkelenir. Dolayısıyla öfkesini belirtir ve adamın ismini zikreder. Oysa kendisine düşen vazife, adama karşı emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il münker'i icra etmek sûretiyle öfkesini belirtmektir. Başkasının yanında o öfkeyi belirtmemek ve adamın ismini gizlemek ve adamı kötülükle anmamaktır.³⁷⁴

İşte bu üç sebep, âlimler için bile idrak edilmesi gayet güç olan sebeplerdendir. Halk tabakasının bunları anlaması nerede kalır? Halk tabakası hayret etmek, şefkat göstermek ve öfkelenmek Allah için olduğu zaman bunlara sebebiyet veren ismini zikretmekte herhangi bir beis yok zanneder. Oysa böyle sanmak yanlıştır. Gıybete ruhsat veren durumlar, bazı özel ihtiyaçlardır ki ayrı bir başlık altında zikredeceğiz.

4.2. Gıybetin Afeti ve Çeşitleri

Gıybetin çeşitleri hakkında Berîka'da üç türden söz edilmiştir. İlki ben onda olanı

³⁷² Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 397.

³⁷³ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 352; Hâdimî, *a.g.e.*, s. 397; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 272.

³⁷⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s.397; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 272 Gazâlî, *Dil Belâstı*, s. 180.

anlatıyorum diyerek haram olan bir hükmü helalmişçesine lanse etmektir. İkincisi kişinin gıybet yapması ve gıybeti yapılan kişinin durumdan haberdar olmasıdır. Burada kişi hakkını helal etmediği sürece kul hakkından kurtulmak mümkün değildir. İlkinden farkı burada yapılanın günah olduğunu kişi idrak edebilmektedir. Üçüncüsünde gıybeti yapılan kimsenin bundan haberdâr olmaması durumudur ki burada kişi hem kendisi hem de gıybet yaptığı kimse için istiğfar etmesi lazımdır ki affedilsin. Hâdimî bu konuda bir eziyet verme durumu olmadığından helalleşmenin zorunlu olmadığından bahseder.³⁷⁵

Konu hakkında Gazâlî daha ince noktalara değinerek aslında kişinin gıybet olarak görmediği fakat gıybet sayılan konulardan bahseder. Örneğin kişinin filan kişi şu hatayı işlemiş Allah (c.c.) yardımcısı olsun çok üzuldüm, gibi cümlelerle güya üzüntüsünü belirtirken aynı zamanda o kimsenin açığını ortaya sermiş olur. Başka bir örnek verecek olursak ortamda gıybet edildiği vakit susun gıybet haram, gibi bir cümle sarf ederken kalben bunu kusurlu görmemektir. Bu münafıklıktır. İki günaha birden girmenin diğer adıdır. Burada tenzih edilecek kişi kalben bu eylemi onaylamayanlardır. Bunda aranan şart ise o ortamdaki kişilere gücü yetmeyecek olmasıdır.³⁷⁶

Gıybetin çeşitlerinden kısaca bahsettikten sonra konunun ehemmiyetinden dolayı afetlerine yine vurgu yapmak elzemdir. Hadis-i şeriflerden örnek verecek olursak Müstevid'den (rivayet edildiğine göre) Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Her kim (dünyada) müslüman bir adam (ın gıybetini etmesi) sebebiyle (onun ölü etinden) bir lokma yiyecek olursa, Allah (kıyamet gününde) ona o yediği et kadar bir yiyeceği cehennem (ateşin)den yedirecektir. Kim (dünyada düşmanı yanında gıybetini yaptığı) bir müslüman sebebiyle (o düşman tarafından) kendisine bir elbise giydirilirse (bu ihanet elbisesinin) bir misli de kendisine cehennem ateşinden giydirilecektir. Kim de (dünyada) bir adamı süm'a ve riya makamına oturtursa Allah da onu kıyamet gününde riya ve süm'a makamına oturtur."³⁷⁷

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim'de bir mü'minin arkadan çekiştirilmesi onun ölüsünü çığneyip yemeye benzetilmiştir.³⁷⁸Metinde geçen: "Her kim bir müslüman sebebiyle bir lokma (et) yiyecek olursa" sözüyle kasd edilen de budur. Yani "Her kim bir müslümanın gıybetini yapmak suretiyle onun ölü etini çığneyip yemek günahını irtikab ederse" demektir. Hadis-i şerifin devamından da anlaşılıyor ki, bu günah işleyen kimseler cehennem ateşine girmeyi gerektiren büyük bir günahı işlemiş olurlar.

Daha çarpıcı bir örnekle gıybetin afeti daha kolay anlaşılacaktır. Bu konuda "Gıybet

³⁷⁵ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 397.

³⁷⁶ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 354.

³⁷⁷ Ebû Dâvud, Edeb, 16 / 89-90.

³⁷⁸ Hucûrat, 49/12.

zinadan daha kötüdür. Nasıl olur Yâ Resulallah?" diye soran kişiye Peygamber'in (s.a.v.) verdiği cevap "Adam zina eder sonra tevbe eder Allah mağfired buyurur. Gıybet eden ise gıybet edilen affetmedikçe mağfired olunmaz."³⁷⁹ şeklinde olmuştur. Bu cevaptan anlıyoruz ki toplum içinde en çok kerih görülen günahattan bile daha ileri boyutta olan gıybet asla hafife alınmamalıdır.

İbn Sirîn bir kişiden bahsederken şöyle demiştir: 'O siyah kişi...' Sonra Allah'tan bağışlanma dileyerek ve 'Ben gıybet yapmış olduğum kanaatindeyim' dedi. İbn Şîrîn, İbrahim Nehâf'den bahsederken elini gözünün üzerine koyup öyle konuştu, kör İbrahim demedi.³⁸⁰

Ebû Hureyre'den (rivayet edildiğine göre) Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurmuştur: "Allah'ı zikretmeden bir meclisten kalkan topluluk, eşek leşi gibi (bir pislik)den kalkmış gibi olurlar ve (bu meclis kıyamet gününde) kendileri için bir üzüntü (kaynağı) olur."³⁸¹ Bu uyarıdan anlıyoruz ki Allah'ın (c.c.) adı anılmayan meclistekiler sonradan pişman olmaya mahkumdur. Çünkü kıyamet günü zikir ehli meclise katılan hallerini görünce bunu anlayacaklardır. Kaldı ki böyle meclisten boş konuşma ve gıybetten de uzak kalmaz. Tüm bu anlatılanlar ışığında diyebiliriz ki gıybetle birlikte yol alan kimsenin durumu delik bir su kapıyla kuyudan su çekmeye benzer. Binbir zahmetle doldurulan su menzile varıldığında fark edilir ki daha yolda tükenmiş ve onca zahmet de boşa gitmiş. Yani kıyamet günü tüm o amellerinden bir karşılık alamayacak hale gelmiştir.³⁸²

4.3. Kalp ile Gıybet

Gıybetin afetlerini öz bir şekilde vermeye çalıştık bir de kaynaklarda özellikle belirtilen bir bölüm var ki o da kalp ile yapılan gıybettir. Berîka'da da bahsedilmesine karşın İhyâ'da müstakil bir başlık altında işlenmiştir. Gazâlî tıpkı gıybetin haram olması gibi su-i zan yapmanın da haram olduğunu söyler. Akabinde de bundan kasdın kalbe gelip giden düşüncelerden bahsetmediğini, kinle karışık bir duygunun sürekli kalpte bulunmasını kast ettiğini vurgular.³⁸³ Buna delil olarak da "Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Zira zannın bir kısmı günahtır."³⁸⁴ ayet-i kerimesini gösterir.

Aslında insan düşündüğünde görmediği, bilmediği bir konu hakkında kötü düşünmek ve bunda ısrar etmek sakıncalıdır. İnsanların iç alemini hakkıyla ancak Allah (c.c.) bilir. İnsan

³⁷⁹ Beyhaki, Şuabu-l İman, 6740-41-42

³⁸⁰ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 346.

³⁸¹ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 349.

³⁸² Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 398; Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 350.

³⁸³ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 351.

³⁸⁴ Hucûrat, 49 / 12.

için ancak ayan beyan ortada olanı bilmek mümkündür. O halde kalbe bu düşünceleri ancak şeytan fısıldar. Şeytana uymak ise onu doğrulamaktır ki doğru değildir. Bu konuda “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın.”³⁸⁵ Ayet-i kerimesi en iyi öğüttür.

4.4.Gıybeti Ruhsatlı Kılan Özürler

Gıybet hususunda alimlerin cevaz verdiği bir durum da mevcuttur. Bu konuda Gazâlî “Başkasının kötü taraflarını belirtmeyi ruhsatlı kılan şey, şer'an sıhhatli ve doğru bir hedeftir ki ona ancak gıybet yapmak sûretiyle varmak mümkün olur. Bu bakımdan bu durum, gıybetin günahını ortadan kaldırır.” diyerek konuyu açıklığa kavuşturmuştur.³⁸⁶ Hâdimî de bu konuda aynı bakış açısına sahiptir.³⁸⁷

Kaynaklarda bu özürler altı başlık altında ele alınmıştır. İlki zulüm gören kimsenin zulmü şikâyet etmesidir. Bu bir hâkim ya da yetkili bir kişi önünde yapılmalıdır. Maksat adaleti aramaktır. İkincisi dinen yasak olanı engellemek ve kişiyi uyarmak için yapılan gıybettir. Aynı zamanda fesata engel olacak kimseye fesadı haber vermek de ruhsatlıdır. Üçüncüsü fetva sormaktır. Fetva sormak için anlatılanlar gıybet hükmünde sayılmaz. Kişi bu hususta bile ben dili yerine edilgen bir üslup kullanması daha evladır. Örneğin; kocam bana şu şekilde davranıyor ne yapmalıyım yerine kocası kendisine şu şekilde davranan kadının durumu ne olmalıdır, şekli daha uygundur. Dördüncüsü Müslümanları şerden koruma nedeniyle verilen ruhsattır. Mesela kendisine bir kimse hakkında danışmaya gelen kimseye onun ayıplı yönlerini söylemekte beis yoktur. Çünkü burada maksat din kardeşini korumaktır. Evlenmek maksadıyla bir kimseyi soruşturan kimseye de aynı şekilde açık olunması lazımdır. Eğer kişi yeterince açık olmazsa çok daha kötü sonuçlar ortaya çıkar. Beşincisi bazı bedeni özürlerinden dolayı bu özrü kendisine lakap olmuş ve süreklilikle anılan kimseye lakabıyla hitap etmede verilen ruhsattır. Yine de şerh olarak denilmiştir ki kullanılmaması daha evladır. Altıncı özür açıkça günah işleyenler hakkında yapılan gıybettir. Bu kimseler yaptığı ayıbı gizlemek şöyle dursun bir de sergiliyorlarsa haklarında konuşmak caizdir. Nitekim hadis-i şerifte “Açıkça günah işleyen

³⁸⁵ Hucûrat, 49 / 6.

³⁸⁶ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 353.

³⁸⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 399.

kimsenin yaptığı işi söylemek gıybet sayılmaz.”³⁸⁸ buyrulmuştur. Aynı hususta Hasan Basrî şöyle demiştir: “Üç sınıf vardır. Onların gıybeti haram değildir: Hevâ ve hevesine tâbi olan, fîskını açıktan yapan fâsık, zâlim bir idareci. Bu üç sınıfın arasındaki ortak nokta, üçünün de günahı açıktan işlemesidir. Çoğu zaman işledikleriyle iftihar ederler. İşlediklerini açıkça yaptıkları halde yaptıklarını söylemekten neden tiksinsinler! Eğer kişi, o üç sınıftan birinin açıkça yapmadığı başka bir günahı söylerse günahkâr olur.” Said b. Tarif ise şöyle demiştir: Ben Hasan Basrî'ye 'Fîskını açıkça yapan bir kişinin, kötülüklerini söylersem gıybetini yapmış sayılır mıyım?' diye sordum. Cevap olarak 'Hayır! Böyle bir kimsenin hürmeti sözkonusu değildir' dedi.”³⁸⁹ Tüm bunlara ek olarak kişi eğer kusurunu bildiği bir kimse hakkında mahkemede şahitlik etmemesi de günahdır. Burada gıybet maksadı aranmaz.³⁹⁰

Tüm bunlardan çıkarılacak sonuç insan, hakkını aramak, mahkemede derdini anlatmak ya da şahitlik yapmak gibi meşru bir sebep olmadıkça, bir müslümanda gerçekten mevcut olan kötü vasıfları bile anlatmaktan kaçınmalıdır. Çünkü böylesi konuşmalar da gıybetten sayılır. Bilindiği gibi eğer söylenenler o müslümanda yoksa o zaman bu sözler hem gıybet hem de iftira olur. Bütün bu sözler mahkemede haklıyı haksız, haksızı da haklı çıkarmak için söylenmişse daha da büyük bir önem kazanır, vebali daha da ağırlaşır.

4.5. Gıybetin Tedavisi

Bir kimse gıybetten kutulmak istiyorsa ilk yapacağı şey gıybetin kendisine vereceği zararları düşünmektir. Bu zararları gıybetin afetleri kısmında detaylıca açıkladık. Kısaca değinmek gerekirse gıybet kişinin sevaplarını bitirdiği gibi bir de eğer sevapları bitirse gıybet ettiği kimselerin günahlarını yüklenmek demektir. Aynı zamanda gıybet eden kimse dünyada da kendisini gıybeti sebebiyle itibarsızlaştırır.

Gıybetin tedavisi hakkında bilinmesi gereken diğer bir husus da öfke anında ağızdan çıkan sözlerin kişiyi nasıl bir felakete sürükleyeceğidir. Aslında kişi öfke anında yaptığı gıybetiyle hakkını almaz. Bilakis cehennemi için adeta odun hazırlar. Hem de sevmediği kişiye sevaplarını aktararak ona kötülükten ziyade iyilik yapmış olur.

İnsanları memnun etmek, güldürmek için söylenen sözlere gelince insan bu hususta ferâsetli olmalı ve kullarının memnuniyeti için kendisini yaratan Rabb'inin rızasından

³⁸⁸ Beyhaki, es- Sünenü'l-Kübrâ, c. 10, s. 355.

³⁸⁹ Gazâlî, *İhya*, c. 3, s. 366.

³⁹⁰ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 363-366; Hâdimî, *a.g.e.*, s. 400; Knalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 277-279; Önlüer, Sirâceddin, *a.g.e.*, c. 2, s. 25-26.

vazgeçmemelidir. Yine gönül kırmayım veya dışlanmayım düşüncesiyle gıybet tepkisiz kalmak da bu kısma dahildir. Burada kişi sussa da gıybeti yapan gibi sayılacağını unutmamalıdır.

Gıybetten kurtulmak isteyen kişinin terk etmesi gereken başka bir huy ise başkalarının kusurlarını aramaktır. Başkasının kusurunu arayan kişide bunu açıklama isteği de olur. Sürekli başkalarını araştıran kimse ise kendi kusurlarını göremekten aciz kalır. Böylece eksikliğini bulup düzeltme, tevbe etme fırsatını da elden kaçıır.

Sonuç olarak anlıyoruz ki gıybetin ilacı, "Gıybetten sakınınız. Muhakkak ki gıybet zinadan daha şiddetlidir."³⁹¹ gibi gıybet hakkında gelen tehditleri ve gıybetin dünyevi uhrevî zararlarını düşünmektir.

Gıybetin keffareti, "Gıybetin keffâreti tevbe ve pişmanlıktır ve bir daha gıybet etmemeye kesin karar vermektir. Gıybet ettiği kimseden helallik istemek, Hasan Basri'ye göre gerekli değil, istiğfar kâfidir. Amma "Ata'ya göre "Sana zulmettim, gıybet ettim, dilersen affeyle, dilersen hakkını al" demek lâzımdır. İmam Gazzali "bu görüş esahtır" der. Fakir derim ki: Helallik dilediği zaman daha çok incinme ihtimali varsa genel olarak (istiğfar) ile helallik dilemek gerek."³⁹²

5. Öfke

Öfke sözlükte "kızmak, gazap" gibi anlamları içerir.³⁹³ İstılahta ise ortaya çıktığında insanın aklını perdeleyen bir afettir. Bu nedenledir İslâm hukukunda öfkeli kişinin hükümleri farklılık göstermektedir. Ayet-i kerimleri inceleyecek olursak "Ve onların (müminlerin) kalplerinden öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahibidir."³⁹⁴ ayet-i kerimesi gösteriyor ki mümin bir kimsenin kalbinde kötülenen öfkeye yer olmamalıdır. Yine "O zaman inkâr edenler, kalplerine öfke ve gayreti, o cahiliye öfke ve gayretini koymuşlardı, Allah da elçisine ve mü'minlere huzur ve güvenini indirdi."³⁹⁵ Ayetinde görüldüğü gibi Allah Teâlâ, kâfirleri haksız öfke ve gayretlerinden dolayı zemm ve mü'minleri de Allah tarafından kendilerine gönderilen vâkar ve sekinetten dolayı medhettmektedir.

³⁹¹ İmam Münzirî, Hadislerle İslam (et-Terğib ve't-Terhîb Tercümesi), Çev. A.M. Büyükçınar, c. 5, s. 24.

³⁹² Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 279.

³⁹³ Çağrıcı, Mustafa, "Gazap", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, c. 13, s. 436-437.

³⁹⁴ Tevbe, 9 / 15.

³⁹⁵ Fetih, 48 / 26.

Hadis-i şeriflerden öfke konusuna örnek verecek olursak İbn-u Mes'ud anlatıyor: Resulullah (s.a.v) (bir gün):"Siz aranızda kimi pehlivan addedersiniz?" diye sordu. Ashab : "Erkeklerin yenmeye muvaffak olamadığı kimseyi!" dediler. Resulullah (s.a.v): "Hayır, dedi, gerçek pehlivan öfkelendiği zaman nefesine hâkim olabilen kimsedir."³⁹⁶ Yine Hz. Ebû Hüreyre (ra.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v) buyurdular ki:"Kuvvetli kimse, (güreşte hasmını yenen) pehlivan değildir. Hakiki kuvvetli, öfkelendiği zaman nefisini yenen kimsedir."³⁹⁷

Gelenek bağlamında ise öfke kavramı farklı şekillerde açıklanmıştır. Örneğin: seleften biri oğluna dedi ki: 'Ey oğul! Akıl, gazap anında yerinde durmaz. Nitekim ısıtılmış fırın ve tandırlarda diri bir kim-senin durmadığı gibi...' Bu bakımdan insanların öfkesi en az olanı, en akıllısıdır. Eğer dünya için az öfkeli olursa, bu deha ve hiledir. Eğer ahiret için olursa, hilm ve ilimdir.³⁹⁸

Bir başka görüşün sahibi Abdullah b. Mübarek'e şöyle denildi: 'Güzel ahlâkı bizlere özetle söyle!' Cevap olarak şöyle dedi: 'Öfkeyi terketmektir'³⁹⁹

Hasan Basrî ise öfkeyi daha geniş ele alarak şöyle demiştir: 'İmanda kuvvetli, yumuşaklıkta hazımlı, yakînde imanlı, ilimde halîm, şefkate akıllı, hakta verici, zenginlikte iktisatçı, fakirlikte vâkur, kudrette ihsan edici, arkadaşlıkta tahammüllü ve şiddette sabırlı olmak müslümanın alâmetlerindedir. Böyle bir müslümana gazap galebe çalmaz. Cahiliyye taassubu kendisini felâkete sürüklemes. Şehvet kendisine galip gelmez. Midesi kendisini rezil etmez. Harislik kendisini hafif düşürmez. Niyeti kendisini geride bırakmaz. Bu bakımdan mazluma yardım eder, zayıfa merhamet gösterir, cimrilik yapmaz. Mübezzirlik ve israfta bulunmaz ve sıkılığa kaçmaz. Kendisine zulmedildiği zaman affeder. Cahilin kusurundan vazgeçer. Nefsi, elinden zahmet çeker. Halk ise kendisinden ferahlık ve genişlik görür'.⁴⁰⁰

Öfkeyi en geniş açıklayan kişi ise şüphesiz Gazâlî'dir. Öfke hakkında "Öfke, bir ateş kıvılcımıdır. Göğüslerde yanan Allah'ın ateşinden alınmıştır. Muhakkak ki öfke ateşi, küllerin altına gizlenen ateş közleri gibi, kalplerin kıvrımlarında gizlidir. Taşın, demirin ateş çıkarması gibi, bu öfke ateşini de inatçı ve zâlim olan kişinin kalbinde gizlenen gurur ve azamet dışarıya çıkarır. Yakîn nûruyla bakanlar bilir ki, insanoğlundan, Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytana uzanan bir damar vardır. Bu bakımdan öfke ateşi kime galip gelirse, o kimsede şeytanın

³⁹⁶ Müslim, Birr 106, ; Ebû Dâvud, Edeb, 3.

³⁹⁷ Buhârî, Edeb 76; Müslim, Birr, 107.

³⁹⁸ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 396.

³⁹⁹ Türkiye Gazatesi Yayınları Ansiklopedi Grubu, *Bağdat Evliyalari*, Türkiye Gazatesi Yay., İstanbul 2005, c. 1 s. 42.

⁴⁰⁰ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s.397.

yakınlığı kuvvet bulur.”⁴⁰¹ Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın!⁴⁰² şeklinde bir tanımla hakikatini kısaca açıklamıştır.

5.1. Öfke'nin Hakikati

Öfkeyi kısaca tanımladıktan sonra daha da genişletmek ve hakikatinden bahsetmek daha iyi anlaşılması açısından elzemdir. Hâdimî öfkenin hakikatini zıddı olan rıza ve teslimiyet ile açıklar. Burada kast ettiği şey kalbin Allah'tan (c.c.) gelen acı bir hülkümde dahi öfke bir yana mululuk duymasıdır.⁴⁰³ Öfke konusunu daha ayrıntılı şekilde sınıflandıracak olursak üç sınıfa ayırarak övülen, yerilen ve orta halli olarak izah edebiliriz. Övülen öfke filleri kişinin mahremini korumak için yaptığı savunma ve gördüğü bir haksızlık karşısında hiddetlenerek kayıtsız kalmamak şeklindedir. Yerilen öfke ise akli perdeleyen ve nefsanî duyguların tetiklediği kalbin hastalıklarından olan öfkedir.⁴⁰⁴ Müslüman içinse tavsiye edilen orta halli olmak yani gereken yerde gerektiği kadar öflenmek veya öfkesine hâkim olmaktır. Bu konuda öfkede aşırılığı inceleyelim.

Tefrit, bu kuvvetin yok olmasından veya zayıf düşmesinden doğar. Bu ise dinen kötüdür ve böyle bir kimse hakkında gayreti yoktur denilmiştir. Bu sırra binaen İmam Şâfiî (r.a) şöyle demiştir: 'Kim kızdırdığı halde kızmazsa o eşektir!' Bu bakımdan kim temelinden öfke ve gayret kuvvetini kaybederse o gerçekten eksik bir kimsedir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in ashabını, şiddet ve gayretle nitelendirerek şöyle buyurmuştur: “Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür. Onunla beraber olan mü'minler, kâfirlere karşı şiddetli ve katıdırlar. Birbirlerine merhametli ve şefkatlidirler...”⁴⁰⁵ “Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihat et, onlara sert davran.”⁴⁰⁶ Ayyete geçen gızet ve şiddet, öfkeden ibaret olan gayret kuvvetinin eserlerindedir.⁴⁰⁷

İfrat'a gelince, bu niteliğin akıl, din ve itaatin siyasetinden çıkması demektir. Öyle ki kişinin basireti, düşüncesi ve mefkûresi kalmaz. İradesi tamamen elinden çıkar. Hatta mecburen hareket eden robot durumuna düşer. Bu sıfatın galebe çalmasının sebebi, birtakım tabii ve âdet edinilmiş şeylerdir. Çok insan vardır ki fitraten ve yaradılışça çabuk öfkelenmeye hazırdır. Öyle

⁴⁰¹ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 398.

⁴⁰² Â'raf, 7 / 12.

⁴⁰³ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 187.

⁴⁰⁴ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 399.

⁴⁰⁵ Fetih, 48 / 29.

⁴⁰⁶ Tahrîm, 66 / 9.

⁴⁰⁷ Soyak, Zeki, *İslam'da Ahlâk ve Âdab*, İlkadım Yay., Nevşehir, 2012, s. 141.

ki sanki yaradılıŖta onun sureti, öfkelenmenin sureti Ŗeklinde yaratılmıŖtır. Kalp mizacının harareti de buna yardımcı olur. Çünkü öfke ateŖtendir.⁴⁰⁸

Öfkenin tamamen kaybedilmesi, nefsi terbiye etmekten aciz olmaya yol açar; zira nefsi terbiye etmek ancak öfkeyi Ŗehvete musallat kılmak suretiyle mümkün olur ki nefsi, hasis Ŗehvetlere meylettiiği zaman nefesine öfkelenin! Bu bakımdan öfkeyi tamamen kaybetmek kötüdür. Ancak övülen öfke o öfkedir ki aklın ve dinin iŖaretini bekler. Gayretin gerektiği yerde kabarr, hilmin güzel olduğu yerde söner. Öfkeyi normal sınırdaki tutmak ve korumak, Allah Teâlâ'nın kullarını mükellef kıldığı istikametini ta kendisidir. Bu durum, Hz. Peygamber'in hakkında Ŗöyle dediği durumdur: "İŖlerin en hayırlısı orta olanlarıdır!"⁴⁰⁹

Müslümanın öfke karŖısındaki duruşu Peygamber (s.a.v.) ve alimlerin tavsiyesindeki gibi orta hâl üzere olursa iŖte o zaman hem kalbinde bu hastalık meydana gelmez hem de övülen bir müslüman olmaya layık olur. Nitekim Sehl İbn-u Mu'az İbni Enes el-Cühenî, babası (ra.)'tan naklediyor: "Resulullah (s.a.v) buyurdular ki:"Öfkesinin gereğini yerine getirebilecek güçte olduğu halde öfkesini tutan kimseyi, Allah Teâla Hazretleri, kıyamet günü, mahlukatın başları üstüne davet eder; tâ ki, (onlardan önce) dilediği huriyi kendine seçsin."⁴¹⁰ Son olarak Hz. Muâviye radiyallahu anh'in anlattığına göre, Hz. AiŖe radiyallahu anhâ'ya: "Bana bir mektupla vasiyetini yaz, fakat çok Ŗey yazma!" diye bir mektup yolladı. Hz. AiŖe de cevaben Ŗöyle yazdı: "Selam üzerine olsun! Ben Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ın: "Kim halkın öfkesini dinlemeden Allah'ın rızasını ararsa insanların sıkıntısına karŖı Allah kifayet eder. Kim de Allah'ın öfkesini dinlemeden halkın rızasını ararsa, Allah onu insanlara havale eder" dediğini iŖittim; selâm üzerine olsun!"⁴¹¹

5.2. Öfke'nin Tedavisi ve Terk Etmenin Fazileti

Her konuda rehberimiz olan Hz. Muhammed (s.a.v.) öfkeye kapılan kimse için "Biriniz ayakta iken öfkelenirse hemen otursun. Öfkesi geçerse ne âlâ geçmezse yatsın."⁴¹² tavsiyesinde bulunmuŖtur. BaŖka bir tavsiyesi de Hz. Muâz İbnu Cebel (ra.) rivayetle Ŗöyledir: "İki kiŖi Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın huzurunda küfürleŖtiler. (Öyle ki) birinin yüzünde (diğerine karŖı) öfkesi gözüküyordu. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm): "Ben bir kelime

⁴⁰⁸ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 400; Soyak, Zeki, *a.g.e.*, s. 142.

⁴⁰⁹ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 402.

⁴¹⁰ Tirmizî, *Birr* 74; Ebû Dâvud, *Edeb* 3.

⁴¹¹ Tirmizî, *Zühd* 65.

⁴¹² Ebû Dâvud, *Edeb*, 4.

biliyorum, eğer onu söyleyecek olsa, kendinden zuhur eden öfke giderdi; Eûzu billahi mineşşeytanirracim" buyurdular."⁴¹³

Hâdimî Hz. öfkeyi zıddı rıza ve teslimiyet ile açıklarken tedavisi için de aynı kavramları kullanmıştır. Yani kulun Hakk'ın (c.c.) rızasına ve onun için taksim ettiği kadere razı olmasıyla deva bulunacağını söyler. Burada uyardığı nokta ise kadere razı olurken her zaman sebebe razı olmamaktır. Çünkü sebep bazen küfürden zuhur edebilir.⁴¹⁴ Gazzâli ise Öfkenin sebeplerini yok etmek ve kabarmasını önlemek içindir farklı tavsiyelerde bulunur ve der ki "Öfke kabardığı zaman temkinli hareket etmek farz olur ki öfkenin sahibi, kötü bir şekilde onu icra etmeye mecbur olmasın. Öfke kabardığı anda, ancak ilim ve amel macunu ile tedavi edilir". Bu bağlamda ilmi altı başlığa ayırmaktadır. Bu başlıklar altında tasavvufî gelenekteki ifadeleri toplamak mümkündür. İlkinde bundan sonra, öfkeyi yutmak, affetmek, hilm göstermek, eziyet ve meşakatlere göğüs germek hakkında zikredilen sözleri düşünmeye teşvik eder. Dolayısıyla onun sevabını elde etmeye teşvik edilmiş olur. Bu bakımdan öfkeyi tutmaktan elde edilen sevaba karşı isteği kabaran öfkesini söndürür.⁴¹⁵Sözlerin bir kısmından bahsedecek olursak; Mâlik b. Evse b. Hasan'dan (ra.) rivayetle: "Hz. Ömer (r.a) bir kişiye kızdı ve onun dövülmesini emretti. Bu kişi Hz. Ömer'den 'Affet! İyiyi emret ve cahillerden yüzçevir!'⁴¹⁶ ayetini okumasını istedi. Bu isteğine karşılık Hz. Ömer (r.a) ayeti okudu, ayet hakkında derin derin düşündü. Çünkü Hz. Ömer, kendisine Allah'ın Kitabı okunduğu zaman kıpırdamadan dururdu. Allah'ın Kitabı hakkında çok düşünürdü. Bu bakımdan Hz. Ömer, bu ayet hakkında da düşündü ve adamı serbest bıraktı". Diğer bir örneğinde ise Ömer b. Abdüiaziz bir adamın dövülmesini emretti. Sonra o adam 'Öfkelerini yutarlar'⁴¹⁷ ayetini okudu. Bunun üzerine Ömer, hizmetkârına 'onu serbest bırak' diye emretti.⁴¹⁸

İkincisi nefsi Allah'ın (c.c.) azabıyla korkutmaktır. Şöyle ki: 'Allah'ın (c.c.) bana karşı olan kuvvet ve kudreti benim bu insana karşı olan kuvvet ve gücümden daha büyüktür. Eğer ben bu insana öfkemin icabını tatbik edersem, Allah Teâlâ'nın da kıyamet günü affedilmeye en muhtaç olduğum bir anda, öfkesini benim hakkımda tatbik etmeyeceğinden emin değilim' demelidir.⁴¹⁹ Allah Teâlâ, kadîm kitaplarından birinde şöyle buyurmuştur: "Ey Âdemoğlu! Öfkелendiğın zaman beni hatırla ki ben de öfkелendiğım zaman seni hatırlayayım ve yok

⁴¹³ Tirmizî, Da'avat 53; Ebû Dâvud, Edeb 4; Müslim, Birr, 109.

⁴¹⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 3, s. 188.

⁴¹⁵ Gazzâli, *İhyâ*, c. 3., s. 412.

⁴¹⁶ Â'raf, 7 / 199.

⁴¹⁷ Âl-i İmran, 3 / 134.

⁴¹⁸ Gazzâli, *İhyâ*, c. 3., s. 413.

⁴¹⁹ Kotku, Mehmet Zahid, *Tasavvufî Ahlak*, Server Yay., İstanbul, 2017, s. 154.

edilecekler arasında seni yok etmeyeyim. Hz. Peygamber (s.a) Vâsı'ı bir iş için gönderdi. Vâsı' gecikti, geldiğinde Hz. Peygamber kendisine şöyle dedi: Eğer kısas olmasaydı, kesinlikle senin canını yakardım. Burada 'Kıyamet'teki kısas olmasaydı' denilmek istenmiştir. Yine Denildi ki, "İsrailoğulları'nda yanında bir hakîm bulunmayan hiçbir padişah yoktu. Padişah öfkelendiği zaman o hakîm, padişahın eline bir sahife tutuştururdu. O sahifede şunlar yazılıydı: Fakire acı! Ölümünden kork! Âhireti an! Padişah, öfkesi dininceye kadar o sahifeyi okurdu".⁴²⁰

Üçüncüsü nefsi, düşmanlık ve intikamın akibetinden, düşmanın, mukabele etmek için çalışmasından ve hedeflerini yıkmak için gayret göstermesinden, musibetleriyle sevinmesinden korkutmaktır. Oysa kendisi hiçbir zaman musibetlerden kurtulmaz. Bu bakımdan nefsinin öfkenin dünyadaki kötü neticelerinden korkutmalıdır. Bu ise şehveti öfkeye saldırtmaya ve musallat kılmaya dönüşür. Bu, ahiret amellerinden değildir ve bundan dolayı sevabı da yoktur. Çünkü kişi, geçici zevk ve safâlarının bir kısmını diğer bir kısma tercih etmek suretiyle zevk ve safâsına koşmaktadır. Ancak kaçındığı hususlar ilim ve ameline engel olacak şeyler olup aradıkları ameline yardım edecek şeyler ise, bu takdirde sevabdâr olur. Şöyle ki, öfke anında başkasının yüzünü hatırlamak ve kendi öfkesinin çirkinliğini düşünmek ve öfke sahibinin saldırgan bir köpeğe ve adi bir yırtıcı hayvana benzerliğini düşünmek; halîm, sakin, öfkeyi terkeden bir kimsenin de peygamberlere, velî kullara, âlimler ve hükemâyâ benzediğini düşünmektir. Bunları düşündükten sonra nefsinin serbest bırakılmalıdır. İsterse nefis kendisini köpeklere, yırtıcı hayvanlara ve insanların düşüklerine benzetsin, isterse âlimler ve peygamberlere benzetsin.⁴²¹

Beşincisi kendini intikam almaya çağıran sebep hakkında düşünmektir. Öfkesini yutmasına mâni olan illeti süzmektir; zira her öfkenin mutlaka bir sebebi vardır. Mesela şeytan kendisine 'Sen öfkeni yutarsan senin âcizliğine, nefsinin küçüklüğüne, zilletine ve hakirliğine yorumlanır. Halkın gözünde hakir düşersin' der. Bu bakımdan şeytanın bu sözüne karşı, öfkelenen kişi nefesine şöyle söylemeli: 'Sen ne acı mahluksun! Şimdi eziyetten kaçmıyorsun da kıyamet gününün rezalet ve sefaletinden kaçınmıyorsun! O gün karşıdaki adam senin elinden tutar ve senden intikam alır. İnsanların gözünde küçük düşmekten sakınıyorsun da Allah nezdinde, melek ve peygamberler katında küçük düşmekten kaçınmıyorsun!' Bu bakımdan kişi, ne zaman öfkesini tutarsa, öfkesini sadece Allah (c.c.) rızası için tutması uygundur. Bu niyetle öfkesini yutarsa Allah (c.c.) nezdinde alabildiğine kıymetli olur. Bu durumda insanların yanında kıymetli olmanın ne önemi kalır! Dünyada kendisine kötülük

⁴²⁰ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 414.

⁴²¹ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 414; Kotku, *a.g.e.*, s. 155.

edenin kıyamet günü uğrayacağı zillet, daha şiddetli olur. Acaba kişi kıyamet gününde 'Allah katında eciri olan ayağa kalksın! 'diye çağırıldığı zaman ayağa kalkanın kendisi olmasını istemez mi! Zira bu çağrıya ancak, dünyada affedenler icabet ederek ayağa kalkar. Bu ve bunun benzerleri imanın mârifetlerindedir. Bunları kalpte yerleştirmek gerekir.⁴²²

Altıncısı öfkeyi Allah'ın (c.c.) isteğine göre cereyan eden birşeye şaşır hayret ederek geldiğini bilmelidir. Evet, bu şey kendi isteğine göre cereyan etmediğinden dolayı öfkelenir! Acaba 'Benim isteğim Allah'ın isteğinden daha evlâdır' demesi nasıl olur? Oysa Allah'ın kendisine kızması, kendisinin kızmasından -tehlike bakımından- daha büyüktür.⁴²³ Amele gelince, eûzübillâhi min'eşşeytan ir-racîm demektir.⁴²⁴ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) öfke anında böyle söylemeyi emretmiştir.⁴²⁵ Eğer kişinin öfkesi bu şekilde gitmezse ayakta isen oturması, oturuyorsa uzanması gereklidir. Kendisinden yaratılmış olduğun toprağa yaklaşmak da nefsinin zilletini bilmeye vesile olur. Oturmak ve uzanmakta maksat sükûnete kavuşmaya çalışmaktır. Çünkü öfkenin sebebi hararettir, harareti oluşturan harekettir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhakkak öfke, kalpte parlayan bir ateş közüdür. Siz öfkelenen kişinin avurtlarının şiştiğini, gözlerinin kızardığını görmez misiniz? Bu nedenle bazılarımız böyle bir şeyi hissettiği zaman eğer ayakta ise derhal otursun, eğer oturuyor ise derhal uzansın. Eğer bununla da öfke geçmezse o zaman soğuk su ile abdest alsın veya gusletsin. Çünkü ateşi ancak su söndürür."⁴²⁶ Başka bir tavsiye olarak İbn Abbas'tan rivayetle, Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: "Öfkeleniğin zaman sus!"⁴²⁷ Rivayet ediliyor ki Hz. Ömer birgün öfkeleni. Derhal su isteyip burnuna su çekti ve hadis-i şerife istinaden⁴²⁸ şöyle dedi: 'Öfke şeytandandır. Su ise öfkeyi giderir!'⁴²⁹ Mehdî b. Muhammed b. Abdullah el-Abbâsî, bir kişiye kızdı (ve intikam almak istedi). Şebih ona dedi ki: "Allah Teâlâ için Allah Teâlâ'dan daha fazla kızma."⁴³⁰

Bütün bu hadis-i şeriflerden de anlaşılıyor ki; öfkeyi yenmenin yedi yolu ve faydası vardır: Birincisi öfkesini yenene Cennet hazırlanmış olur. Nitekim Yüce Allah: "Onlar bollukta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler." Âyet-i kerimesinde bunu va'detmiştir. İkincisi cennet hurilerinden istediğini seçip almak hakkına sahip olur (bk. 4777 (Sehl b. Muaz'ın) babasından (rivayet edildiğine göre) Rasûlullah (s.a.v.) (şöyle)

⁴²² Gazâlî, *Kimya-ı Saadet*, c. 2., s. 550.

⁴²³ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3., s. 413.

⁴²⁴ Gazâlî, *Kimya-ı Saadet*, c. 2., s. 550.

⁴²⁵ Müslim, *Birr*, 109; Tirmizî, *Da'avat* 53; Ebû Dâvud, *Edeb* 4.

⁴²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 5, s. 152.; Ebû Dâvud, *Edeb*, 4.

⁴²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 1, s. 239.

⁴²⁸ Ebû Davud, *Edeb*, c. 4, s. 4784.

⁴²⁹ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 413.

⁴³⁰ Gazâlî, *İhya*, s. 429.

buyurmuştur:"Her kim (öfkесinin gereğini) yerine getirmeye gücü yettiği halde öfkесini yenerse Allah, kıyamet gününde onu bütün yaratıkların huzurunda çağırarak, hatta onu cennet hurilerinden dilediğini (almakta) muhayyer bırakacaktır."⁴³¹ Üçüncüsü büyük bir ecir ve sevaba nail olur. Nitekim hadisi şerifte: "Allah katında, bir kulun sırf Allah rızası için yuttuğu öfke yudumundan daha büyük sevabı olan bir yudum yoktur."⁴³²Dördüncüsü kendinden Allah'ın azabını def eder. Hz. Enes'in şu rivayeti bunu açıkça ifade etmektedir." Kim öfkесini yenerse, Allah da ondan azabı-nı uzaklaştırır; kim dilini (lüzumsuz sözlerden) uzak tutarsa Allah da onun günahlarını affeder." ⁴³³Beşincisi Allahü Teâlâ'nın hıfz ve emanında olur. Altıncısı Allah-u teâlâ'nın rahmetine nail olur. Yedincisi Allah-u Teâlâ hazretlerinin muhabbetini kazanır.

Bütün bu faydalar, öfkесini yenenler içindir. Öfkесini yendiği gibi ay-rıca bu öfkесine sebep olan kişiyi affeden kimsenin sevabı ise, daha da büyüktür. Nitekim şu âyet-i kerime buna delâlet etmektedir:"...affetsin-ler, geçsinler. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah bağışlayan, esirgeyendir." ⁴³⁴

6.Hırs

Sözlükte "bir şeyi şiddetle arzu etme, aç gözlülük"⁴³⁵ ona aşırı derecede tutkun olma, şiddetli ve sonu gelmeyen istek, taşkın arzu, aç gözlülük" gibi anlamlara gelen hırs İslâmî literatürde genellikle mal, mevki, şöhret, ilim gibi maddî veya mânevî imkânları elde etme yahut daha genel olarak belli bir amacı gerçekleştirme hususunda kişinin bütün benliğini saran tutkular için kullanılır; sadece mal tutkusu için kullanıldığı da görülür.⁴³⁶ Bu bağlamda Berîkâ'da dünya ve mal sevgisinin ardından zikredilmiştir.

Hırsın tarifi genel anlamda bu şekildedir. Haris ise doymak bilmeyen, dünya lezzetlerini haram yollardan arayan kimsedir. Ahlâk kitaplarında buna "tamah" denmektedir ki kötü huylardan ve kalp hastalıklarından biridir. Tamahın en kötüsü ise insanlardan beklemektir.⁴³⁷ İnsanoğlu tabiatı gereği doyumsuzdur. Kur'an-ı Kerim buna işaret ederek: "Gerçekten insan pek hırslı yaratılmıştır." buyurmaktadır. İnsanın serveti Karun kadar da olsa mala ve paraya

⁴³¹ Tirmizî, *Birr*, 74, Kıyâme 48; İbn Mâce, *Zühd*, 18.

⁴³² İbn Mâce, *Zühd*, 18.

⁴³³ Heytemî, *Mecmau'z-Zevâid*, c. 7, s. 70.

⁴³⁴ Nur, 24/ 22.

⁴³⁵ İsfehani, *a.g.e.*, s. 113.

⁴³⁶ Çağrııcı, Mustafa, "Hırs", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, c.17, s. 383-384.

⁴³⁷ Önlüer, Siraceddin, *a.g.e.*, s. 65.

doymaz. Peygamber (s.a.v) “İnsanoğlunun bir ova / vadi dolusu altını olsa, bir ovayı / vadiyi daha ister. İnsanoğlunun karnını topraktan başka bir şey doyurmaz. Ve Allah tövbe edenlerin tövbesini kabul eder.”⁴³⁸ buyurmuşlardır.

Aslında kullar Allah’ın (c.c.) vaadine kulak verseler rızık endişesine kapılmaz ve hırslanmazlardı. Nitekim “Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkı ancak Allah'a aittir. O, canlıları babaların sulbünde kararlaşmış ve anaların rahminde kararlaşmakta iken de bilir. Her şey apaçık bir kitaptadır.”⁴³⁹ ayet-i kerimesi bunun apaçık delilidir.

Avf b. Mâlik el-Eşcâi’ den rivayetle bizlere ulaşan bir hadis-i şerifte: “Biz Hz. Peygamber'in yanında yedi, sekiz veya dokuz kişiydik. Hz. Peygamber şöyle dedi: 'Siz Allah'ın Rasûlü'ne bîat etmez misiniz?' Biz 'Sana daha önce biat etmedik mi?' dedik. Bu sözümden sonra yine 'Siz Allah'ın Rasûlü'ne bîat etmez misiniz?' dedi. Bunun üzerine biz ellerimizi uzattık ve bîat ettik. Bu esnada bizden biri 'Biz sana bîat ettik ama neyin üzerine biat ediyoruz?' diye sordu. Hz. Peygamber şu cevabı verdi: “Allah'a ibâdet edip ona hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, beş vakit namazı kılacağınıza, başınızdakinin sözünü dinleyip itaat edeceğinize dair biat ettiniz. Gizlice birşey konuştuktan sonra İnsanlardan hiçbir şey istemeyeceğinize dair biat ettiniz?” dedi. Râvî der ki: 'Bu kişilerden bazıları elinden kamçısı düştüğü zaman kamçısının kendisine verilmesini dahi kimseden istemez, bineğinden iner, kamçısını kendisi alırdı’.⁴⁴⁰ buyrulmuştur. Biz bu örnekten yola çıkarak idrak etmeliyiz ki insanlardan müstağni olmak ve Allah’a (c.c.) güvenmek Peygamber’in (s.a.v.) yoludur ve bizler için en iyi rehber sünnettir.

Her türlü vaade karşılık insanda hırs olduğu müddetçe kişinin rızıkını gökten hazır olarak gelse dahi memnun olmaz. Bunun en güzel örneği Mûsa (a.s.) peygamberin kavmidir. Bilindiği üzere Allah (c.c.) İsrailoğulları’nın rızıkını gökten indirirdi. Böylece rızık için zahmet çekmezlerdi. Bir süre sonra gelen nimete kanaat etmeyerek “Biz toprakta yetişen soğan, sarımsak, mercimek gibi yeşillik ve sebzelerden isteriz” dediler. Yaptıkları bu edepsizlik nedeniyle her zaman gelen sofraya gelmez oldu. Bunun sonucunda toprağı işlemeye mecbur oldular. Yorulmak yanlarına kâr kaldı. Hz. Mûsa bunun üzerine bağışlanma diledi. Allah (c.c.) keremiyle tekrar sofraya inmeye devam etti. Bu hususta Hz. Mûsa kavmini uyararak sofranın devamlı olacağını asla hırs yapmamalarını ve fazla almamalarını söyledi. Fakat aç gözlüler

438 Müslim, Zekât, 117 /1048, Buhârî, Rikak, 10.

439 Hüd, 11 / 6.

440 Müslim Zekât, 35 ; Nesai, Salat, 5 / 460; İbn Mâce, Biat, 41.

bunu göz ardı ederek yediklerine ek olarak alıp evlerine götürdüler. Bu yüzden rızık tekrar kesildi.⁴⁴¹ İşte bitmek bilmeyen hırsın neticesi eldekini de kaybetmektir.

Sufilerin hırs kavramına yaklaşımını inceleyecek olursak Behlül Dâna (v. 183/799) “Hırsı bırak da yorulma geçimde tamaha kapılma. Niçin malı cem' edersin Kime topladın bilemezsin. Rızık vaktiyle ayrıldı, sû-i zan faydasız kaldı. Her hırs sâhibi fakirdir. Her kanâatkârsa zengin.” diyerek rızık ezelde belli olduğunu ve bunun için gereksiz yere hırs yapmanın lüzumu olmadığını anlatmıştır.⁴⁴² Onun bu sözü bizlere “Dünya için çalışmakta hırs göstermeyin. Çünkü herkes dünyada kendisi için ne takdir edilmişse ona kavuşur.”⁴⁴³ hadis-i şerifini hatırlamaktadır.

Hırs konusundan en çok bahseden sûfilerden biri olan Mevlânâ'ya (v.672/1273) kulak verecek olursak Mesnevi'si konu hakkında en geniş muhtevayı bulabileceğimiz kaynaktır. Yapılan incelemeler sonucunda Mesnevi'de farklı bağlamlarda hırs dokuz farklı şekilde tarif edilmiştir. Bunlar dünya hırsı, mal mülk hırsı, mevki hırsı, yeme hırsı, şehvet hırsı, yaşlılık zamanı hırsı, bilgi edinme hırsı, hak din hakkındaki hırs, dua ve istekte hırsıdır. Başlıklar üzerinden baktığımızda dahi anlıyoruz ki sanılanın aksine hırs sadece kerih görülen şeyler hakkında değil doğru yolda da yapılabilir. Çünkü hırs her insanın doğasında mevcuttur. Burada belirleyici unsur hırsın iyiye veya kötüye kullanılmasıdır. Bu nedenle hırsı kurtulmaya çalışmak yerine onu kanalize etmek, yönünü hayra çevirmek daha doğrudur. Aslında bu duygunun insana verilme nedeni düşünülürse anlaşılır ki insana iyi olanla yetinmeyip daha da güzele kavuşmak için gayret etsin diye verilen bir meziyettir. İnsan bu hırsıyla ümitsizliğe düşmeden yoluna devam eder.⁴⁴⁴ Özellikle hırs ilim hakkında olursa demek ki sonunda Allah'ın (c.c.) izniyle bu ilim hırsı kişiyi Hakk'ı bilmeye kadar götürür.

Başka bir sûfiyane bakış için Süfyan es-Sevrî'ye kulak verecek olursak konu hakkında: “Dünyanızın en hayırlısı kendisinden dolayı müptelâ olmadığınız şeylerdir. Müptelâ olduğunuz şeyin en hayırlısı, sizin elinizden çıkandır” diyerek hırsı az ve öz tanımlamıştır.⁴⁴⁵ Hırs olmadan elde edilen nîmet Allah (c.c.) katından insana bir lütuftur desek yanlış olmaz.

İmam Gazâlî ise “Hırslı insan helal haram demeden her istediğine kavuşmak, başkalarının zararına da olsa beğendiği şeyleri toplamak ister. Hırs veya tamah kalp

⁴⁴¹ Önlüer, Siraceddin, *a.g.e.*, c. 2, s. 57.

⁴⁴² Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 2, s. 58.

⁴⁴³ İbni Mâce, Ticâret, 3.

⁴⁴⁴ Tunç, Sema, “Mesnevî'de Rahmet Kapısını Kapatın Hırs”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sy. 25, s. 157-180.

⁴⁴⁵ Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *a.g.e.*, c. 10, s. 195.

hastalıklarındandır.” diyerek bu iki kavramı tıpkı ahlâk kitaplarındaki gibi birbirinin yerine kullanmıştır. Daha çok hırsın olumsuz yönüne vurgu yapan sûfilerdendir.⁴⁴⁶

Hırsın tarifinin akabinde kimselerin özelliklerini de zikretmekte fayda vardır. Hırslı kimseler için dünyada murada ermek mümkün olmadığı gibi dünyadan geçerken kalplerinde şu üç şey bulunur: İlki son anına geldiğinde dahi topladıklarına doyamaz, ikincisi umduklarına nail olamaz, sonuncusu ise kalbinde maneviyat eksiktir.⁴⁴⁷

Hırsı hem olumlu hem de olumsuz anlamları açısından ele aldıktan sonra değinilmesi gereken diğer bir nokta ise "Haris, helal olmayan yollardan kazanç talebinde bulunan kişidir."⁴⁴⁸ tanımından yola çıkarak kişi helal yollardan kazandığı mal ile zengin dahi olsa bu bağlamda değerlendirilmemelidir. Allah (c.c.) dilediğini bollukla, dilediğini fakirlikle imtihan edebilir. Buna ek olarak azim ve hırs kavramlarının da karıştırılmaması lazımdır. Kötülenen hırsın aksine sağlam bir azim müslüman için gereklidir.

6.1. Hırsın Afetleri

Diğer kalp hastalıkları gibi hırsın afetleri de oldukça şiddetlidir. Hırs hususunda Ka'b bin Mâlik'den rivayetle: “Bir koyun sürüsüne salıverilen iki aç kurt, kişinin mal ve makama olan hırsının dinine verdiği zarardan daha çok zarar vermez.”⁴⁴⁹ Burada hırs, eğer gerçek mecrasında kullanılmayıp bütün bütün dünyaya yöneltilir, makam, mevki; mal, mülk edinmeden başka birşey düşünemez hale getirilirse, insanın manevî hayatını alt üst eder. Ebedî hayatı kazanmak, manen yükselmek için verilen bu duygu dünyanın fânî işlerine sarfedilirse elbetteki insanı büyük zararlara sokar. Bu davranış adetâ elmasla cam parçalarını satın almaya benzer. Fânî mal ve makam hırsla yönelmeye değer şeyler değildir. Geçici oldukları için insan onları birgün bırakıp gidecek, sadece günahlarıyla baş başa kalacaktır. Hem de herbiri birer emanettir. Onlara hakiki sahibiymiş gibi sarılan, sahip çıkan kimse emanete de hıyanet etmiş olur.

Hırsla makam-mevki, para-pul, mal-mülk kazanmaya yönelen kimse birçok değerini birden kaybeder. İnsanlığından, vicdanından, inancından, ahlâkından nice fireler verir; şerefini, haysiyetini ayaklar altına alır. Nice mal ve makam düşkünü insan vardır ki insan demeye bin

⁴⁴⁶ Gazâlî, *Kimya-yı Saadet*, c. 2, s. 585.

⁴⁴⁷ Önlüer, *Siraceddin*, a.g.e., c. 3, s. 54.

⁴⁴⁸ Suyuti, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-Camiu 's-Sağir*, Beyrut, 1990,.

⁴⁴⁹ Tirmizi, *Zühd*, 43.

şahit ister. Şefkat, merhamet, iyilik duygularından mahrum böyle kimseler menfaatlerinin kulu, kölesi olmuş; o uğurda dinlerini, îmanlarını, ne kadar kudsî değerleri varsa hepsini feda edebilecek derekeye düşmüşlerdir. Eğer bir mal, bir mevki kişiyi Allah'a kulluktan, ibadetlerini yapmaktan alıkoyuyor veya gevşemeye, günahlara girmeye sevk ediyorsa kişi zarardadır. Eğer kişi mal veya makam edineyim diye haramlara girmekte tereddüt etmiyor, farzları terk ediyor, ihkalkârlıklara giriyorsa elbette bu durum hadiste anlatıldığı gibi iki aç kurdun sürüye verdiği zarardan daha çok kişinin dinine zarar vermiş olur.⁴⁵⁰

Gelenek açısından değerlendirecek olursak Süfyan es-Sevrî 'Dünyanızın en hayırlısı kendisinden dolayı müptelâ olmadığınız şeylerdir. Müptelâ olduğunuz şeyin en hayırlısı, sizin elinizden çıkandır' der. İbn Mes'ud ise: Hergün bir melek şöyle seslenir: 'Ey Âdemoğlu! Sana kâfi gelen az, seni azdıran çoktan daha hayırlıdır'. Diyerek kanaate vurgu yapar. Sumeyt b. Aclan şöyle demiştir: 'Ey Âdemoğlu! Karnın ancak bir karış çapındadır. O halde seni neden ateşe sokuyor?'⁴⁵¹

Bir bedevi, kardeşini harislikten dolayı kınayarak şöyle dedi: 'Kardeşim! Sen arıyor ve aranıyorsun! Elinden kurtulamayacağın biri (Allah Teâlâ) seni arıyor. Sen ise, başkası (Allah Teâlâ) tarafından sana verileni aramaktasın! Sanki senden gâib olan sana keşfolunmuştur! Sanki içinde bulunduğundan da göç ederek uzaklaşmışsın! Ey kardeşim! Sanki mahrum kalan haris bir kimseyi ve zengin olan zâhid bir kimseyi hiç görmemişsin!' Bu hususta şöyle denildi: "Görüyorum ki zenginlik gittikçe seni dünya için haris kılıyor! Sanki ölmeyecekmişsin gibi! Acaba senin tayin ettiğin bir sonuç var mıdır ki birgün oraya vardığın takdirde 'artık bana yeter, razı oldum' diyessin!"⁴⁵²

Hem bu bahsettiğimiz afetleri hem de diğer kalp hastalıklarının hırsla bağlantısını özetleyecek olursak hırs en başta dine zarar vermektedir. Ümitsizlik ve üzüntüye sebebiyet verir. Çünkü hırslı kişinin gözü hep başkasındadır. Hırsla dünyaya sarılan kişi gecesini gündüzüne katarak mal biriktirmek için çalışır. Böylece kul gaflete düşer. Aynı zamanda hırs cimriliğin de sebebidir. Çünkü vermektense malı biriktirmeye meyillidir. Hırs kibre de sebebiyet verir. Nedeni ise hırslı kişi elindeki malla övünmeye yatkındır. Hasete de sebebiyet verir çünkü sahip olmak istediği imkân sadece kendisinde olsun ister. Hırs akrabalık bağlarını da bitir. Peygamber (s.a.v.) hem hırsın helak ediciliğini hem de akrabaların arasını nasıl açtığını

⁴⁵⁰ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 53-54.

⁴⁵¹ Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 622.

⁴⁵² Gazâlî, *İhyâ*, c. 3, s. 624.

belirtmek için: “Hırstan kaçınınız. Çünkü o, sizden öncekileri helâke götürmüştür. Hırs, onlara cimriliği emretti, cimri oldular. Onlara sıla-rahmi (akrabalık münâsebetlerini) kesmeyi emretti, kestiler.”⁴⁵³ buyurmuştur. En büyük afetlerden biri de kulun elindeki nimetlere şükretmeyip Allah (c.c.) rızasına uygun davranmadığı için Rabbinin korumasından mahrum kalmasıdır.

İnsan eğer bu afetlerden korunmak istiyorsa derhal hırstan vazgeçmeli ve en büyük zengilik diye tarif edilen kanaat üzere olmalıdır. Peki doğasında hırs bulunan kişi buna karşılık ne yaparsa bunu yararına çevirebilir? İnsan madem kendini hırstan alıkoyamıyorsa yapılacak olan onun yönünü hayra çevirmektir. Aslında bu duygunun insana verilme nedeni düşünülürse iyilikte yarışması bu tabiatını hayır için kullanmasıdır. İnsan bu hırsıyla ümitsizliğe düşmeden yoluna devam eder.

6.2. Hırs'ın Tedavisi

Hırsın tedavisinin sûfiler üç şeyden oluştuğunu belirtirler. Bunlar sabır, ilim ve ameldir. Bu saydıkları da beş şeyden teşekkül olmuştur: Birincisi ameldir. Amel demek, tutumlu hareket etmek ve infakta normal olmak demektir. Bu bakımdan kim, kanaatin azizliğini istiyorsa, mümkün olduğu kadar nefsine çıkış kapılarını kapatması ve nefsini sadece zarurî kısma çevirmesi gerekir. O halde, fazla çıkış noktaları olan, infakı genişleyen bir kimseye kanaat etme imkânı kalmaz. Hatta böyle bir kimse tek başına olursa, eski bir elbise ile kanaat etmesi uygundur. Tek bir yemeğe kanaat etmelidir. Katıklarını mümkün olduğu kadar azaltmalı ve bu hususta nefsini alıştırmalıdır. Eğer çoluk çocuk sahibi ise, onların her birini de bu miktara alıştırmalıdır. Çünkü bu miktar az bir çalışma ile elde edilir. Bu miktarı helâlden kazanmak mümkün, normal yaşantı kolaydır. Kanaatte esas budur. Biz infak etmekte, yumuşaklık göstermekten bunu kastediyoruz. Bu husustaki cehalet ve hamâkatı terketmelidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ, bütün işlerde rıfk ve yumuşaklığı sever.³⁶ Tutumlu hareket eden bir kimse fakir olmaz! Üç şey vardır ki kurtarıcıdırlar: Tenhada ve açıkta Allah'tan korkmak, fakirlik ve zenginlikte normal hareket etmek, öfke ve rızada adalet!”⁴⁵⁴.

⁴⁵³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2 / 160.

⁴⁵⁴ Hâdimî, *a.g.e.*, c. 4, s. 61; Gazâlî, *İhyâ*, s.366; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 273; Önlüer, Sirâceddin, *a.g.e.*, c. 2, s. 49.

İkincisi elinde kişiye yetecek kadar servet bulunduğu zaman geleceği için şiddetli sallantılara girmesi uygun değildir. Bu hususta başlıca yardımcısı, emeli kısaltmaktır. Kendisine, takdir edilen rızkın muhakkak eline geçeceğine inanmaktır. Her ne kadar ona karşı fazla bir harislik göstermese bile. Çünkü harisliğin fazlası rızıkların sahiplerine gelmesi için yegâne sebep değildir. Aksine Allah'ın (c.c.) sözüne güvenmesi uygundur. “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'a ait olmasın. (Allah) onun durduğu ve emanet bırakıldığı yeri bilir. Bunların hepsi apaçık bir kitapta yazılıdır.”⁴⁵⁵ Bunun hikmeti şudur: Şeytan insanı fakirlikle korkutur, kötülüğü emreder ve der ki: 'Eğer malın toplanmasına ve korun-masına harislik göstermezsen hastalanabilir, çalışmaktan aciz kalabilir ve dilencilik zilletine mecbur olabilirsin!' İşte bu şekilde vesvese yapan şeytan, insanı ömür boyunca mal toplamak için durmadan çalıştırır! Allah'tan gâfil olduğu halde, çalışıp yorulmasından dolayı şeytan ona güler. Bütün bunları ikinci halde de yorulacağı vehmi ile yapar! Oysa bu da çoğu zaman olmaz. Bunun benzeri hakkında şöyle denilmiştir: 'Kim fakirlik korkusundan do-layı mal toplamak için saatlerini harcarsa, onun işlediği fakirliktir'. Hâlid'in iki oğlu Hz. Peygamber'in huzuruna girdi. Hz. Peygamber kendilerine dedi ki: “Başınız sallandığı sürece rızıktan ümitsiz olmayın! Çünkü insanoğlunu annesi, kıpkırmızı bir et parçası olarak doğurup dünyaya getirir. Onun üzerinde herhangi bir kabuk yoktur. Sonra Allah Teâlâ onun rızkını verir.” “Bir ara, üzüntülü olan İbn Mes'ud'un yanından Hz. Peygamber geçti ve şöyle buyurdu: Üzüntünü çoğaltma! Takdir edilen olur! Sana rızık olarak ayrılan sana gelecektir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Çalışma da güzel davranın! Çünkü hiçbir kul için kendisine takdir edilenden başka birşey yoktur ve kul kendisine yazılan rızık eline geçmeden, dünyadan göç edip gidemez.” İnsanoğlu harislikten, Allah Teâlâ'nın kullarının rızıklarını takdir etmesi hususundaki tedbirine güvenmek suretiyle ve meşrû olarak çalışmakla rızkın geleceğine inanmakla kurtulur. Hatta uygun olan kulun haberi olmadığı halde Allah'ın onun için takdir ettiği rızkın daha fazla olduğunu düşünmesidir. Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter. ⁴⁵⁶Kendisinden rızık beklediği bir kapı kapandığı zaman, onun için kalbinin muzdarip olması uygun değildir. Allah Teâlâ mü'min kuluna ummadığı bir yerden rızık verir. Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: “Allah'tan ittika et! Zira hiçbir muttakînin muhtaç olduğunu görmedim!” Yani muttaki kul, zarurî ihtiyacını elde etmek için çaba sarfetmeye bırakılmaz. Allah Teâlâ, müslümanların kalplerine onun rızkını vermeyi ilka eder. Tâbiînden Ebû Hâzım

⁴⁵⁵ Hüd, 11 / 6.

⁴⁵⁶ Talâk, 65 / 2-3

Seleme b. Dinar şöyle demiştir: 'Dünyayı iki şey olarak buldum. O iki şeyden biri benim! Onun vakti gelmeden önce edinmem, gökler ve yerin kuvvetiyle onu istesem yine de durum değişmez. Onlardan diğeri ise başkasınıdır. Ona da geçmiş zamanda yetişemedim ve gelecekte de yetişebileceğimi ümit etmiyorum. Başkası için olan benden menedilir. Tıpkı benim için olan da başkasından menedildiği gibi... İşte ben bunların hangisinde hayatımı tüketirsem, mârifet cihetinden benim için devadır. Şeytanın fakirlikle korkutmasının defedilmesi için mutlaka bu ilâca ihtiyaç vardır!'⁴⁵⁷

Üçüncüsü kanaatte olan zenginliğin izzetini, harislik ve tamahkârlıkta olan zilleti bilmesidir. Kişinin nezdinde bu sabit oldu mu kanaate rağbet eder. Çünkü harislikte yorgunluktan, tamahkârlıkta da zilletten kurtulamaz. Kanaatte şehvet ve fuzulî şeylere sabretmenin zorluğu ve elemi vardır. Bu eleme ancak Allah muttali olur. Bu elemi çekmekte âhiret sevabı vardır. Harislikteki yorgunluk ve zillet ise halkın gördüğü şeylerdendir. Bunlarda vebal vardır, vebalden başka bu durum, nefsin izzetini ve hakikate tâbi olma kudretini de elden çıkarır. Çünkü tamahkârlığı ve hırsı çoğalan bir kimsenin halka ihtiyacı pek fazla olur. Bu bakımdan halkı hakka davet etmek imkânından mahrum olup, yağcılık yapmak mecburiyetinde kalır. Bu ise dinini yokedecek bir harekettir. Nefsinin azizliğini, midesinin şehvetine tercih etmeyen bir kimse bunak ve imanı eksiktir. Mü'min bir kimsenin azizliği, halktan müstağni olması demektir.⁴⁵⁸

Dördüncüsü Yahudilerin, hristiyanların, ahlâkça düşük insanların, ahmakların, bedevi serserilerinin, dinsiz ve akılsız kimselerin nimetler içinde yüzdüklerini çokça düşünmeli... Sonra peygamberlerin ve velî kulların durumlarını düşünmeli! Hulefa-i Râşidînin, diğer sahabe ve tabiin'in yaşayışlarını düşünmeli, hayatlarına kulak vermeli, durumlarını mütalaa etmelidir. Aklını düşük insanlara benzemek veya Allah nezdinde yaratıkların en şerefli sınıfına uymak arasında serbest bırakmalıdır ki böyle yapmaktan dolayı darlık ve az ile kanaat etmek hususunda sabretmek kendisine kolay gelsin. Çünkü kişi, eğer midesinin doldurulmasından lezzetleniyorsa eşek ondan daha ileridedir. Eğer cinsî münasebetten zevk alıyorsa domuz bu hususta daha ileridedir. Eğer dünya malı hususunda zevk alıyorsa bu hususta ondan daha ileride olan gayr-i müslimler vardır. Eğer aza kanaat eder, razı olursa onun bu rütbesinde peygamberler ve velî kullar ortaklık yapmaktadırlar.⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 402; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 275.

⁴⁵⁸ Gazâlî, *İhyâ*, s. 367; Hâdimî, *a.g.e.*, s. 402.

⁴⁵⁹ Hâdimî, *a.g.e.*, s. 402; Kınalızade Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 277.

Beşincisi malın âfetleri kısmında zikrettiğimiz gibi, mal toplamadaki tehlikeyi anlamaktır. Mal için sözkonusu olan hırsızlık, yağma edilmek ve zayi olmak korkusunu düşünmesidir. Eli dünyadan boşaldığı takdirdeki emniyetini de anlamalıdır. Malın âfetleri ve insanı cennetten beş yüz sene geri bırakması hakkında söylediklerimizi dikkatle izlemelidir. Çünkü kişi, yetecek kadarıyla kanaat etmezse zenginler zümresine ilhak olunur. Fakirlerin defterinden silinir. Fakirler defterinde kalmak ise, daima dünyada malca kendisinden aşağı olana bakmak, kendisinden yukarı olana bakmamak suretiyle temin edilir. Çünkü şeytan daima dünya hususunda kişiden üstün olana kişinin dikkatini çekmek ister ve kendisine 'Mal edinmekten gevşeme! Çünkü mal sahipleri yemek ve elbise içinde yüzmektedirler' vesvesesini verir! Din hususunda ise nazarını kendisinden aşağı olana çevirerek der ki: 'Neden nefesine bu kadar eziyet veriyorsun. Allah'tan bu kadar korkuyorsun? Halbuki filan adam senden daha bilgindir. Buna rağmen (senin kadar) Allah'tan korkmuyor! Bütün halk zevk ve sefasıyla meşguldür. Sen neden onlardan ayrılmak istiyorsun?!' Ebû Zer el-Gıfârî şöyle demiştir: “Benim dostum (Hz. Muhammed) bana dünya hususunda benden üstün olana değil de benden aşağıda olana bakmamı tavsiye etmiştir”. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Sizden bir kimse, Allah tarafından mal ve yaratılış bakımından üstün kılınan bir kimseye baktığı zaman, hemen bu hususlarda kendisinden daha aşağı olan ve faziletçe üstün olan bir insana baksın!”⁴⁶⁰

İşte tüm bu saydıklarımızdan anlamalıyız ki hırs iyi bir niyete kaynaklık etmedikçe her hali kötüdür ve kötüye sürükler. Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) yolunda ilerlemeye gayret diğer kalp hastalıkları gibi hırs hastalığının da en kısa ve öz reçetesidir.

⁴⁶⁰ Gazâlî, *İhyâ*, s.368; Hâdimî, *a.g.e.*, s.403; Önlüer, Sirâceddin, *a.g.e.*, c.2, s. 50.

Sonuç

Kalp, insan hayatında hem zâhirî hem de bâtinî yönden büyük önem arz etmektedir. İmam Gazâlî kalbi tarif ederken bir ülke için hükümdar ne ise beden için de kalbin o olduğunu ifade eder. Yönetici ne kadar iyiyse halk da o denli huzurlu ve mutlu olabilir. Hayatî açıdan ehemmiyetinin yanı sıra ebedi âlemde insanın akıbetini de kalbin hali belirleyecektir. Daha da önemlisi Hakk Teâlâ'nın nazargâhı kalptir. Bu nedenle daima temiz tutulması gerekir. Nitekim tasavvufun çıkış noktası Allah'ın (c.c.) övdüğü selîm bir kalbe ulaşmanın yöntemini bulmak ve o yönde kalbi eğitmektir. Mutasavvıflar güzel ahlâka kavuşmanın, insan-ı kâmil olmanın yolunu ise nefsi tezkiye edip kalbi tasfiye etmekte bulmuşlardır.

Biz bu çalışmamız sonucunda gördük ki her hastalığın tedavisinin kendine has bir takım yöntemleri olduğu gibi nefsi ıslah etme ve kalbi hastalıklardan kurtarma faaliyetinin de kendine has bir takım yöntemleri vardır. Tedavi yöntemlerinin ortak paydası ise iyileşmek için gerekli olan ilmî ve amelî şartları yerine getirmekten geçmektedir. İlmî boyut ilk önce bu tür hastalıkların varlığından ve mahiyetinden haberdar olmakla başlar. Çünkü hastalığın belirtilerini bilmeyen biri için o hastalığın kendisinde olduğunu fark etmesi beklenemez. Bu hastalıklar hakkında gerekli malûmatı alan kişi kendisine bakarak ne gibi hastalıkları olduğunu tespit etmelidir. Fakat kişi kendi noksanlıklarını görmekte güçlük çeker. “Mümin müminin aynasıdır” hadis-i şerîfine istinaden kendisine rehber olacak, hatalarını gösterecek şeyh, mürid gibi sahih bir dost bulmalıdır. Hatta bu konuda kişi sürekli hatalarını araştıran düşmanlarına da kulak vermelidir. Çünkü dostlara da bir müddet sonra dostunun hatası hoş görünebilir. Nitekim Hz. Ali'nin “Doğru dostluk dostun noksanını ayıplarını güzellik olarak gösterir.” sözünü bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Tüm bunların akabinde kalp hastalıkları alâmetlerinin kendisinde mevcut olduğunu kavranması, yani hastanın hasta olduğunu kabul etmesi iyileşme için ilk şarttır. Bu aşama tamamlandıktan sonra kişi derdini tespit etmiş ve tedavisinin tatbiki için hazır hale gelmiş demektir. İlmi boyutun ikinci aşaması ise hastalığın müsebbiplerinin detaylıca araştırılıp belirlenmesidir. Çünkü her hastalığın tedavisi, sebeplerinin zıddını ortaya koymak suretiyle mümkündür. Sebepler de belirlendikten sonra sıra amel etmeye yani nefsi bu kötü duygulardan men etmeye gelir. Nefisi gizli ve açıktan kınamak bu noktada elzemdir. Sonra hastalığı izale etmek için bir miktar rezil olanı tatbik etmek gerekmektedir. Korkaklıktan kurtulmak için korkulan şeylere atılmak buna örnek olarak verilebilir. Tabiki ölçü huyu terk ettirecek kadardır; daha ileriye gidilmemelidir. Burada amaç itidali elde etmektir. Tüm bu gayretlerin sonrasında hala iyileşme hasıl olmadıysa bu hastalık nefiste iyice yer etmiş demektir. Elbette tedavinin süresi hastalığın şiddetine göre uzayabilir. Fakat ne derecede olursa

olsun tedavisi mümkündür. Ayet-i kerîmeler ve hadis-i şerîfler bunu destekler niteliktedir. Bu durumda olan kimsenin riyazet yapması, nefesine ağır gelen meşakkatli şeyleri yavaş yavaş nefesine öğretmesi gerekmektedir. Gecenin çoğunu namaz kılarak geçirmek, çokça oruç tutmak, zikir yapmak gibi nefsi zorlayan ameller nefsi eğitmede ve kalbi temizlemede en etkili yöntemlerdendir. Tüm bu zikrettiklerimize ek olarak ihlâsa sınımsız sarılmak ve Peygamber'in (s.a.v.) nasihatlerine kulak vererek kötü ahlâkı yerdığı, güzel ahlâkı övdüğü sözlerini sürekli tefekkür etmek gereklidir.

Yaptığımız araştırmalar doğrultusunda gördük ki tüm bu yöntemlere riayet edilirse Allah'ın (c.c.) izni ile kişi manevi sıhhat bulur. Fakat saydığımız tüm aşamalarda dikkat edilmesi gereken bir husus daha mevcuttur. Nasıl ki hasta kimselerin tedavisinde her ortamın temiz olmasına dikkat ediliyorsa manevi tedavi için de bu şarttır. Kalbin temiz şekilde tutulabilmesinin şartı ise devamlı olarak tevbe etmekten, hayrı tavsiye eden kimselerle bir arada bulunmaktan ve dua etmekten geçmektedir. Bilindiği üzere kalp deşikendir ve bulunduğu ortama göre şekil alır. Hâller birbirine kolayca sirayet eder. Özellikle tam olarak temizlenmemiş kalp tıpkı bağışıklığı zayıf bünye gibi daha çok tehlike altındadır. İtina ile korunması gereklidir. Bu konuda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) dahi kalbini İslâm dini üzere sabit kılması için sürekli Allah'a (c.c.) dua ettiği kaynaklarda sürekli zikredilmektedir. İşte bu örnek vaziyetin önemine en güzel vurgudur.

Netice itibariyle şunu söyleyebilir ki organlarımız içinde önemi en fazla, etkisi en çok, sürekli nefis, şeytan ve diğer uyarıcılar tarafından tehlike altında ve ıslahı zor olan kalptir. Ve bu manevî kalbin sürekli olarak kontrol edilmesi, Allah ile huzurlu tutulması, hastalıklardan muhafaza edilmesi gerekmektedir.

Bibliyografya

- Akot, Bülent,” Kadızâde Mehmed Arif Efendi'nin “Risâle Fi Haset” Adlı Eseri Ve Muhtevasının Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009.
- Aslan, Ahmet Turan, İmam Birgivî ve Günlük Hayatı, *İlim Sanat Dergisi*, İstanbul, 1988.
- Atay, Hüseyin, *Kur'ân'da İman Esasları*, Atay Yay. Ankara, 1998.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Attar, Ferüdüddin Muhammed b. İbrahim, *Tezkiret'ül Evliya*, çev. Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., 2013.
- Aydın, Mehmet, *Ebû Sâid Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, Maârif Basımevi, İstanbul, 1955.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, İstanbul, 1989.
- Camdibi, Hasan Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, Çamlıca Yay., İstanbul, 1994.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *Et-Ta'rifât*, Dâru'l-kutubi-ilmîya, Beyrut, 1403/1983.
- Çağrı, Mustafa, “Haset”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997.
- Çağrı, Mustafa, “Riyâ”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2008.
- Duman, M. Zeki, “Emel”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, İstanbul, 1992.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-evliyâ*, Beyrut, 1407/1987.
- Ebü'lulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yay., İstanbul 1966.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, çev. Faruk Meyan, Veli Yay., İstanbul, 1980.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n- Nüfûs*, çev. Ahmet Kasın Fidan, Semerkand Yay., İstanbul, 2014.
- Ferhat Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni” Gazi Üniversitesi, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum, 2002.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *Dil Belâsı*, çev. Muhammed Hakan Öner, Semerkand Yay., İstanbul, 2017.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *Kimyayı Saadet*, çev. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2010.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyau Ulûmi'd-din*, çev. Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul 1992.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *Kalplerin Keşfi*, çev. Sâlih Uçan, Çelik Yay., İstanbul, 1980.

Geylânî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsa ez- Zâhid el-Geylanî el- Hanbelî, *Risaleler*, çev. Dilaver Gürer, İnsan Yay., İstanbul, 2013.

Göktaş, Salih, *Ebû Said Muhammed El-Hadimî ve Hadim*, Mibaş Basımevi, Konya, ts.

Hâdimî, Ebû Said, *Berika*, çev. Bedreddin Çetiner, Hasan Ege, Seyfeddin Oğuz, Kahraman Yay., İstanbul, ts.

Herevî, Hâce Abdullah el-Ensârî , *Menâzilü's-Sâirîn*, çev. Abdurrezzak Tek, Emin Yay. İstanbul, 2008.

İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed İbn Ali, *Miştâkü'l- Envâr*, çev. Mehmet Demirci, İz Yay., İstanbul 2004.

İbn Fûrek, *el-İbâne an Turuki'l-Kâsîdîn*, çev. Ahmet Yıldırım- Abdulgaffar Aslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2014.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd , *El-Ahlâk ve's Siyer fî Müdâvâti'n-Nüfus*, Dönem Yay., 2014.

İbn Kayyım, Şemsüddîn İbn Kayyım, el- Cevziyye, *Medâricu's Sâlikîn*, çev. Ali Ataç, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünenu İbn Mâce*, çev. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

İbn Manzûr, Ebû'l- Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-arab*, Dâru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

İmam Rabbânî, Ahmed el-Fârûkî es-Serhendî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, Yasin Yay., İstanbul, 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1975.

Kaya, Yunus, *Tasavvuf Nefsi Arıtma ve Donatma*, Uzak Ülke Yay., İstanbul, 2009.

- Kelâbâzî, Muhammed b. İshak, *et-Taarruf Li Mezheb-i Ehli-t Tasavvuf*, Haz. Mustafa Kara, Doğuş Devrinde Tasavvuf, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.
- Kınalızade Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2014.
- Kotku, Mehmet Zahid, *Tasavvufî Ahlak*, Server Yay., İstanbul, 2017.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdümelik b. Talha b. Muhammed en- Nîsâbûrî, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Mehmet Günyüzlü, Yasin yay., İstanbul, 2003.
- Martı, Huriye, *Birgivi Mehmet Efendi*, Dârulhadis Yay., İstanbul, 2008.
- Martı, Huriye, *Birgivi Mehmet Efendi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbua-i Âmire, İstanbul, ts.
- Mehmet Nazım Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat: Halvetilik Örneği*, Haz. Osman Tüner, İnsan Yay., İstanbul, 2004.
- Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atıyye el- Harisî el- Acemî el- Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, çev. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2004.
- Merâğî, Abdullah Mustafa , *Fethü'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, Beyrut, 1394/1974.
- Muhâsibî, Ebû Abdullah Haris b. Esed el-Bâsrî, *er-Riâye li Hukûkillah*, Haz. Abdülhakim Yüce, Işık Yay., İstanbul, 2013.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, Sahîhu Müslim, Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Öztürk, Mustafa, *Hadislerin Işığında Kalbin Değeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.
- Ömer Rıza Kehhâle, *Mu 'cemü'l-müellifîn*, Beyrut, 1957-1961.
- Önlüer, Sirâceddin, *Kalbin Hastalıkları*, Semerkand Yay., İstanbul, 2011
- Râgıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, nşr. Ebû'l Yezîd el- Acemî, Kahire, 1405/1985.
- Râsim Efendi, Seyyid Mustafa Râsim Efendi, "Riyâ", *Istılahât-ı İnsan-ı Kâmil*, Haz. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2008.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-ğayb* (et-Tefsîru'l-kebîr), Beyrut, 1411/1990.
- Sadî Şîrâzî, Bostan ve Gülistan, Haz. Osman Koca, Beyan Yay., İstanbul, 2008.
- Said Aykut, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay, İstanbul, 2003.
- Sarıkaya, Yaşar, *Ebû Sâid el-Hâdimî*, Kitap Yay., İstanbul, 2008.

- Sarıkaya, Yaşar, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Alimi Ebû Saîd Hâdimî*, Kitap Yay. İstanbul, 2008.
- Selâhaddin ed-Dîmeşkî el-Ekberî, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, çev. Zafer Erginli, İlyas Karslı, Yavuz Köktaş, Kalem Yay., İstanbul, 2006.
- Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Istılâhât-ı İnsan-ı Kâmil*, Haz. İhsan Kara, İnsan Yay., İstanbul, 2008.
- Sunar, Cavit, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 1980.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l Maârif*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul, 2014.
- Şa'rânî, Abdülvehhâb b. Ahmed, *Tabakat'ül-Kübra*, çev. Abdulkadir Akçiçek, Bedir Yay., İstanbul, 2017.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müderris Bir Sûfi Muhammed Hadimî*, Hikmetevi Yay., İstanbul 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Kahire, 1945.
- Tirmizi, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Tunç, Sema, "Mesnevî'de Rahmet Kapısını Kapatın Hırs", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2011.
- Uludağ, Süleyman, "Hâvatır", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997.
- Uludağ, Süleyman, "Kalb", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kocabalçı Yay. İstanbul, 2001.
- Ulupınar, Hamide, *İbn Arabî'nin Mürşidi Ebû Medyen el- Mağribi*, Gelenek Yay., İstanbul, 2013.
- Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kânûnî ile 46 Yıl*, TTK Yay., Ankara, 1987.
- Yavuz, Kemal- Ayvalı Ramazan, *Evlialar Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yay., 1986.
- Yayla, Mustafa, "Ebû Said Hâdimî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997.
- Yüksel, Emrullah, "Birgivi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992.